Szlovákiai Magyarok Kerekasztala **Okrúhly stôl Maďarov na Slovensku**

Phoenix Polgári Társulás **Občianske združenie Phoenix**

Genderkutató Központ **Centrum rodových štúdií UK Bratislava**

Nőképek *kisebbségben II.*

Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről

Phoenix Library

Pozsony 2014

Nőképek kisebbségben II. / Ženy v menšinovej kultúre II.
Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről / Štúdie o ženách žijúcich (aj) v menšinovom prostredí
© szerzők / autori/-ky
Szerkesztette / redigovala: Bolemant Lilla
Recenzálták / recenzenti: Mészáros András, Szapu Marianna
Grafikai elrendezés / grafická úprava: Kovács Monika
Kiadja / vydalo: Phoenix PT Pozsony / OZ Phoenix Bratislava

Nyomta / vytlačilo: POLYGRAFICKÉ CENTRUM, www.polygrafcentrum.sk

A kötet kiadását támogatta az SZK Kormányhivatala
a Kisebbségi Kultúrák 2014 Program keretében /
Vydanie publikácie bolo realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– Program Kultúra národnostných menšín 2014

ISBN 978-80-89748-02-0
EAN 9788089748020

TARTALOM

Bolemant Lilla: Egyenlő esély – egyenlő eredmény

I. Női jogok, közélet

Perintfalvi Rita: A gender-ideológia le akarja rombolni a nőt, a férfit és a családot? /5

Feketéné Pál Enikő – Fekete Sándor – Kegyesné Szekeres Erika: Barátok közt? A nők közéleti szerepvállalásának buktatói /11

Rajkovics Péter: A női munkanélküliség csökkentési lehetőségei Szlovákiában /17

Bara Zoltán – Földes Zsuzsanna – Domonkos Lívia: Nők a munkaerőpiacon a Pons Danubii határmenti régióban /23

Vladimíra Štefancová: Postoje zamestnávateľov voči ženám na trhu práce Slovenskej republiky /33

II. Irodalom, művészet

Csehi Ágota: A művésznők helye a zenében. Clara Schumann és a kortárs zongoraművésznők /37

Bakos Anita: Cécile Chaminade munkássága /43

Jablonczay Tímea: Szabaduló asszonyok? Rudnóy Teréz művei /47

Puskás Andrea: Feminizmus és irodalom /53

Elekes Irén Borbála: Páratlan női könyvgyűjtemény az Országos Széchenyi Könyvtárban /59

Egyenlő esély – egyenlő eredmény

Bolemant Lilla

Mit jelent az egyenlős esély, van-e ilyen, lehetséges-e, hogy nőként különféle társadalmi közegből, különféle kulturális környezetből, sztereotípiákkal terhelt helyzetből egyenlő eséllyel induljunk az élet kihívásai elé? Az egyenlőség fogalmát két szempontból is megközelíthetjük. Az egyik az esélyegyenlőség, ami az utóbbi évtizedek tapasztalatai alapján nem igazán megvalósítható, ha a nőre a társadalom dupla terhet ró, és a karrierépítését a családi élet feltételezett elhanyagolása miatti lelkiismeret-furdalással súlyosbítja, hiszen a két fronton való helytállás lehetetlen.

Az eredmény egyenlősége lehet az a módszer vagy mutató, amelynek segítségével elérhető a nők valódi képviseletének megvalósítása a döntéshozatalban, a közéletben, valamint a magánéletben, a családi életben végzett munkájuk és tevékenységeik elismerése, a közéleti tevékenységekkel való egyenrangúvá tétele.

Nem esélyt kell tehát csupán adni a nőknek, hanem hozzá kell segíteni őket ahhoz, hogy ugyanolyan eredményesen lépjenek be a politikába és a döntéshozatalba, a tudományos életbe, vagy bármely más területre, válasszanak olyan életformát, amely elképzeléseiknek megfelel.

A Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának Női- és Gyermek-esélyegyenlőségi Bizottsága nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint ezeknek a feltételeknek a kialakítására törekvést, a nőket sújtó diszkrimináció felszámolásában való részvételt, és mindezt kiemelkedően és elsősorban a szlovákiai magyar nők és gyermekek érdekében, azok helyzetének javításáért.

A Phoenix Polgári Társulás és a Pozsonyi Comenius Egyetemen Nemtudományi Központjának társszervezésében 2014 november 21-22-én második alkalommal került megrendezésre a Nőképek kisebbségben konferencia, amelynek résztvevői elsősorban a kisebbségben élő nők helyzetét próbálták körüljárni.

A konferencia főelőadói olyan nemzetközileg is elismert szakemberek voltak, mint Bauer Edit, emberjogi szakértő, volt Európa Parlamenti képviselő, Oľga Pietruchová, a szlovák Munkaügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium Esélyegyenlőségi főosztályának igazgatója, Šarlota Pufflerová, az egyik legelismertebb szlovák jogvédő civil szervezet, a Polgár, demokrácia és felelősség PT elnöke és Perintfalvi Rita, a Magyar Teológusnők Ökumenikus Egyesületének elnöke.

Perintfalvi Rita előadása kötetünkben olvasható, a másik három főelőadó előadásairól hangfelvétel készült, és azokat konferenciakötetünk elektronikus változatában tesszük majd közzé.

E kötetben a konferencia további előadóinak tanulmányait is megosztjuk a kedves olvasókkal, amelyek két témakör közé csoportosultak. Az egyik a nők részvétele a munkapiacon, a másik pedig a művészet, az irodalom, a zene területe, ahol a nők sokáig csak múzsaként, esetleg előadóként jelenhettek meg, az alkotó tevékenységet nem ajánlották nekik, „férfias jellege" miatt.

A bevezetőmben említett eredményegyenlőség kérdésköréhez tartozik az is, hogy milyen módon és milyen formában jelenhettek meg a nők művei az irodalomban, a művészetekben, a filozófiában, és mennyire fogadta ezt el a társadalom, a közvélemény. Remélem, a kötet tanulmányainak szerzői már egy szabadabb és elfogadóbb világban alkothatnak, és a diszkrimináció ma is élő elemeinek ellenére nőként egyenrangú partnernek tartják őket férfi és nőtársaik is!

I. Női jogok, közélet

A gender–ideológia le akarja rombolni a nőt, a férfit és a családot?

Perintfalvi Rita, Magyar Teológusnők Ökumenikus Egyesülete, Budapest

Bevezető

Írásom rövid bevezetőjében szeretném tisztázni azt a tényt, hogy álláspontom politikai semlegességet képvisel. Ezt azért tartom fontosnak megállapítani, mert hiszek abban, hogy a teológiának társadalmi felelőssége van. Ennek a felelősségnek a gyakorlása néha megköveteli a kritikai, bíráló szó jogát, ha olyan társadalmi folyamatokról van szó, amelyben sérül az emberi személy méltósága vagy a társadalmi igazságosság, emberek, ill. emberek csoportja válik kirekesztés áldozatává stb. Ilyenkor a teológus sem hallgathat, viszont a „prófétai szó" nem gyakorolható, ha az ember beáll az egyik vagy a másik párt oldalára, mert ezzel elveszíti azt a függetlenséget, ami a tisztánlátáshoz és a józan kritika gyakorlásához szükséges.

Írásom három részből áll. 2013 decembere óta Szlovákiában és Lengyelországban elindult egy gender-ellenes hangulatkeltés, ami egyre élesebb és agresszívabb hangnemet vett fel. A folyamatnak mind a mai napig nincsen vége. Az eszkalációban felelősek voltak szélsőjobboldali érzületű pártok, internetes oldalak, blogok, politikai és egyházi megnyilatkozások. Cikkemben nincs lehetőség, hogy szociológiai vagy politológiai oldalról reflektáljak erre a nagyon komplex jelenségre. Az én célkitűzésem az, hogy a dolog teológiailag megfogható vonatkozásaira reagáljak, mégpedig közérthető módon.

Így először szeretnék néhány olyan tipikus és elterjedtté vált megfogalmazást, retorikai toposzt bemutatni, melyek tipikus példái annak, hogy a gender tematikát sokszor menynyire félreértik, ill. félremagyarázzák. Ezután megvizsgálnám a kérdést, hogy vajon ki állhat a megfogalmazások hátterében? Mely írások azok, ahol népszerűsítő szinten folyik a harc a „gender-ideológia" ellen? Végül szeretném röviden bemutatni, hogyan viszonyul Ferenc pápa a nők társadalmi szerepvállalásának kérdéséhez.

1) A gendertudatos gondolkodás félreértése és félremagyarázása

A következőkben szeretnék bemutatni néhány olyan retorikai toposzt, amelyek a szlovákiai közéletben – politikai és/ vagy egyházi közegben – hangzottak el, és amelyek nagyon jól szemléltetik, hogy a gendertudatos gondolkodást mennyire félre lehet érteni, ill. szándékosan vagy akaratlanul félremagyarázni. Megpróbálom egészen pontosan láthatóvá tenni azt is, hogy ezeknek a toposzoknak mik a gyengéik, miért nem szabad kritikátlanul átvenni és használni őket.

Az egyik ilyen tipikus retorikai fordulat a *halál kultúrájának hirdetői* megjelölés. Azok a személyek, ill. csoportok, akikre ez a meglehetősen durva megjelölés vonatkozik most állítólagosan egy újabb, az ún. „gender-ideológiával" hozakodnak elő. Ennek nevében a *nemek azonosságát* hirdetik. Legfőbb céljuk, hogy meggyőzzenek minket arról, „hogy a természetből eredően egyikünk sem létezik mint férfi, vagy mint nő." Ezáltal a férfit meg akarják fosztani legfőbb értékétől, vagyis a férfi identitástól, a nőt pedig a női identitásától és ennek következményeként a családot a család identitásától.

A halál kultúrájának hirdetői Gabriele Kuby kedvenc fogalma, de hozzá és írásai bemutatásához később még részletesen visszatérek. Ebben az idézetben összemosást látok, azok között az aktivisták között, akik az abortusz, az eutanázia elfogadtatásáért és a homoszexuálisok házasságának bevezetéséért küzdenek, ill. azok között, akik a nemek társadalmi egyenlőségéért vívják harcukat. A megfogalmazás világos, az abortusz és az eutanázia direkt módon testesítik meg a halál kultúráját, amíg a homoszexuálisok házassága indirekt módon képviseli ugyanezt, hiszen ebből a kapcsolatból élet nem születhet.

Az ijesztő megfogalmazás alapján úgy tűnhet, hogy a gendertudatos szemlélet elsődleges és legfontosabb célkitűzése az abortusz és az eutanázia bevezetése, ill. a homoszexualitás elterjesztése lenne. Valójában azonban ez az elmélet – ami egyáltalán nem „gender-ideológia" – a férfi és nő társadalmi egyenlőségét helyezi a középpontba.

Ahogy Hans Joas német szociológus és társadalomfilozófus fogalmazza: a *gender mainstreaming* (gender fősodor) azt jelenti, hogy a társadalmi élet minden síkján, minden egyes döntésnél tekintettel kell lenni a nők és a férfiak különböző élethelyzeteire és érdekeire, azért, hogy a nemek társadalmi egyenlősége megvalósuljon."[1]

A fogalom először 1985-ben az ENSZ 3. Női Világkonferenciáján Nairobiban jelent meg, majd tíz évvel később Pekingben a 4. Női Világkonferencián pontosították. Az 997/1999-es amszterdami szerződés óta a gender mainstreaming megvalósítása az Európai Unió fontos célkitűzése.

Fontos tudni, hogy a gender mainstreaming a gyakori félreértése ellenére sem férfiellenes, nem zárja ki a férfiakat sem a látóköréből. Hiszen egy explicit nőpolitikával szemben a nők és a férfiak egyenlő társadalmi jogállásáról beszél. Mondhatjuk tehát, hogy a genderszemlélet inkluzív, vagyis nem csupán a nőkre koncentrál, hanem a nő és férfi közti egyenlőséget hangsúlyozza. Így tehát minden olyan félelem, ami szerint a gender hátrányosan megkülönbözteti a férfiakat, vagy hogy a férfiakból ellenséget csinál teljesen alaptalan.

[1] Joas, Hans (Hrsg.): *Lehrbuch der Soziologie,* Frankfurt am Main, 3. erweiterte und aktualisierte Auflage 2007, 307k.

Visszatérve az ún. gender-ideológia elleni retorikához. A gender-ideológia kifejezés vált elterjedtté mind a politikai támadásokban Szlovákiában és Lengyelországban, mind pedig az egyházi nyelvezetben szinte egész Közép-Kelet Európában amikor a *genderszemléletet* próbálják bírálni. A gender-ideológia fogalommal az a legnagyobb probléma, hogy nem takar semmilyen konkrét valóságot. Vagyis tulajdonképpen egyáltalán nem létezik olyan, hogy gender-ideológia.

A valóságban létezik olyan, hogy genderelmélet, genderszemlélet, gender studies (többes szám!), gender mainstreaming, feminizmus, feminista filozófia, feminista társadalomelmélet, feminista teológia, feminista etika etc. etc. Mindezek a fogalmak különböző valóságokat írnak le és mégis sok ponton találkoznak szemléletükben, de egyiket sem lehetne gender-ideológiának nevezni. Hiszen az ideológia fogalma egészen mást jelent.

De miért jöhetett létre ez a téves fogalomtársítás? És miért van ilyen nagy hatóereje a térségben az ideológia fogalomnak? Lengyelországban a heves gender-támadások közepette elhangzottak olyan kijelentések is, miszerint a gender-ideológia veszélyesebb, mint a fasizmus és a kommunizmus együttvéve.

A vasfüggöny leomlása után az egyháznak nagyon rövid idő alatt kellett konfrontálódnia a modern kor pluralizmusának roppant terhével (ami addig csak Nyugat-Európa számára jelentett kihívást). Ez a konfrontáció a hívő embereket is érinti, akik már nem állnak olyan egyértelműen az egyház mögé, mint ahogy azt a kommunizmus idején a közös ellenállás során megtették. A kérdés most az, hogy vajon a gender-ideológiával szembeni ellenállás képes-e újból mobilizálni és szövetségbe vonni a katolikusokat?

Mi még a probléma a fent hozott idézettel? *„A halál kultúrájának hirdetői* egy újabb, a gender-ideológiával hozakodnak elő. Ennek nevében az ún. *nemek azonosságát* hirdetik". Itt a *nemek azonosságának* fogalmát használják az angol *gender equality* kifejezés hibás fordításaként. Amit helyesen a nemek közötti társadalmi egyenlőségnek kellene fordítani és nem azonosságnak.

Ez a fogalom helyesen értelmezve semmiképpen sem jelenti a biológiai nemek célzatos megszűntetését vagy eltűnését, amit az idézet sugall. A férfi identitását nem szüntetné meg az, ha a nők a társadalmi és egyházi élet minden területén velük egyenlő módon szerepet vállalhatnának. És ha a nők ezt megtehetnék, az nem jelentené női identitásuk megszűnését. Ha egy nő pl. orvos, ügyvéd, tanár, teológus, politikus attól még nyugodtan nő maradhat. Ez a fajta társadalmi szerepvállalás nem változtatja meg a nő női identitását. Hiszen itt nem a nő biológia sajátosságairól van szó, hanem a társadalmi életben betöltött szerepéről.

És egy másik retorikai fordulat, amely sokszor és különféle kontextusban megjelent: A nemek azonosságának aktivistái a törvényhozás segítségével a kezükbe akarják kaparintani az oktatás és a nevelés folyamatát is. És saját *„szodomai ideológiájukat" akarják bevezetni az iskolai és óvodai nevelésbe.* Mindez pedig a gyermeket nemcsak megfosztaná a méltóságától, hanem erkölcsileg és pszichikailag is nyomorékká tenné.

A *szodomai ideológia* nagyon erős kifejezés, főként azok számára, akik ismerik a bibliai történetet. De miről is van szó ténylegesen? Mit is jelent valójában a gendertudatos nevelés? Valójában arról a tényről van szó – és ez most teljesen független attól, hogy ki mit gondol a gender mainstreamingről mint politikai elvről –, hogy mivel az emberek fejében koránt sincsen még benne, hogy mit is jelent a férfi és nő társadalmi egyenlősége, ezért erre az embereket nevelni kell. Véleményem szerint egy társadalom fejlettségének igen fontos fokmérője, hogy miként viszonyul a férfi és nő társadalmi egyenlőségének kérdéséhez. Ahol ezt a fajta érzékenységet még nem szívták az anyatejjel magukba az emberek, ott a nevelés az egyetlen eszköz, amivel eredményeket lehet érni.

Itt konkrétan arról lenne szó, hogy a nemi viselkedési sztereotípiák erősítését kerülni kellene a nevelésben. És ez aztán később felnőtt korban elősegíthetné a nemek társadalmi egyenlőségével kapcsolatos előítéletek lebontását.

De nézzünk ehhez egy nagyon egyszerű példát! Gondoljunk arra, hogy a főzés, a gyereknevelés, a másokról való gondoskodás hagyományosan női szerepnek számít. Ezzel szemben, ha egy komolyabb cég, pl. bank, párt, egyház vezetői pozíciójáról van szó, akkor ahhoz kapásból és kizárólag férfit társítunk.

A gondolkodásunkat ezen a ponton azok a társadalmi minták határozzák meg, amibe belenőttünk, ill. amibe beleneveltek minket. Hiszen azt, hogy ki tud jól főzni, semmiképpen nem az határozza meg, hogy ki milyen biológia nemmel született. A gyereknevelés feladatában pedig sosem szabad megfeledkezni az apák felelősségéről sem, különösen korunkban, amelyet Prof. Zulehner – a Bécsi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásának volt dékánja – szavaival élve az ún. „felülanyásodás" ill. „alulapásodás" jellemez. Gondolom, a fogalmak magukért beszélnek. A családokból eltűnő apák, akik elsődlegesen a kenyérkeresettel vagy karrierjük építésével foglalkoznak, nincsenek jelen a család és gyermekük életében. Ma már elvitathatatlan az a pszichológia tudománya által feltárt tény, hogy a gyermeknevelés egészséges esetben nem a nő, hanem a szülők feladata. A gyermeknek az egészséges személyiségfejlődéséhez nem az anyára, hanem a szüleire van szüksége. Így hát az a logika, ami a nőket anyasági szerepük hangsúlyozása révén és őket a gyermeknevelés kizárólagos felelőseivé téve ki akarja szorítani a társadalmi élet egyéb területeiről nemcsak idejét múlt, de erőteljesen ellentmondásos is.

Másik oldalról pedig érdekes lenne eljátszani egy olyan vízióval, ahol a női géniusz – Ferenc pápa kedvenc kifejezése – sokkal erőteljesebben jelen lehetne a társadalmi, gazdasági, politikai és egyházi élet formálásában. Vajon milyen lenne az a társadalom, az a közélet, ill. az az egyház? Tényleg félni kellene attól, hogy mindaz, amit Isten a nőknek adott az rossz irányba vinné a dolgokat? Ha valaki a férfi és nő istenképűségét (Teremtés könyve 1. fej. 26-28-as versek és 2. fej. 4b-25) és a nekik adott áldást és közös hivatást a föld felett való uralom gyakorlására – ami nem leigázást, hanem felelős munkálkodást jelent Isten helyettesekénta világban – komolyan veszi, az nem kételkedhet abban, hogy mi is volt Isten eredeti terve az emberrel. Valójában ott – és csak ott – valósul meg Isten terve az emberrel,

ahol a férfi és nő együtt, egyenlő társként vesz részt a társadalmi, politikai és egyházi élet formálásában.

2) Gabriele Kuby: A nemek forradalma 2006, A globális szexuális forradalom 2012

Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy milyen írások biztosíthattak és biztosítanak szellemi táptalajt a gender-ideológia elleni hadjárathoz az említett országokban, sőt azokon túl egész Közép-Kelet Európában akkor gyorsan eljutunk Gabriele Kuby két írásához, amiben ezt a problémát taglalja. Jóllehet a gender tematikának a teológiai szakirodalomban ezernyi komoly tudományosan megalapozott elemzése létezik, amelyekből valóban, szakszerűen és hitelesen meg lehetne érteni, hogy miről is van szó igazából, mégis ez a könyv lett Magyarországon is etalonná. Ezt a könyvet ajánlják és népszerűsítik roppant nagy lelkesedéssel – és éppoly kritikátlanul – mind egyházi, mind pedig politikai vonalon a gender téma megértéséhez.

Prof. Marschütz szerint „Európa posztkommunista országaiban Kuby könyvei úgy funkcionálnak, mint „a" katolikus válasz a mai kor kihívásaira a házassági-, család- és szexuálmorált illetően, különös tekintettel a gender-ideológiára."[2] Holott tudnunk kell, hogy Kuby nem rendelkezik semmiféle teológiai végzettséggel, így nem is ismeri a modern morálteológiai szakirodalmat sem, mely ezeket a kérdéseket tudományos igényességgel és a kor kihívásaira nyitottan próbálja tárgyalni.

Ki is a szerző? Német publicista, fordító, szociológus. Keresztény fundamentalista, aki politikailag a konzervatív-polgári körökben örvend nagy népszerűségnek. Második könyvét tízezres példányszámban küldte el a német nyelvterület összes katolikus püspökének, hogy figyelmüket felhívja Kasszandrai látomására.

Nos, hát izgalmas kérdés, hogy mit is mesél Kasszandráról a mitológia? Apollón beszeretett a gyönyörű, ifjú leányba, Kasszandrába és meg akarta szerezni magának. Azért, hogy elnyerje a leány kegyeit, a jövőbelátás képességét ajándékozta neki. De Kasszandra tovább sem mutatott hajlandóságot a szerelemre Apollónnal, ezért a férfi megátkozta őt azzal, hogy senki nem fog hinni jóslatainak. Hiába tehát a képesség „látni a jövőt"!

Azért elmondhatjuk, hogy Kuby jóval sikeresebb Kasszandránál, neki és félelmet keltő víziójának egy globális méretű és az emberiséget pusztulásba taszító gender öszszeesküvésről jóval többen hisznek. Sajnos sokszor anélkül, hogy ezek a víziók a modern teológia tudományos mércéjével is megmérettetnének. Holott 2014 januárjában az Innsbrucki Morálteológusok és Szociáletikusok Körének Kongresszusa keretében tudományos vita tárgya lett az írás, ahol a teológia tudományának művelői először illették komoly bírálattal Kuby írásait és szemléletét. Tulajdonképpen még csak most kezdenek el megjelenni német nyelvterületen is az első cikkek, melyek a könyvet teológiai szempontból nagyon erőteljesen kritizálják.

Kuby kedvenc fogalma, a relativizmus:

„Korunkban a relativizmus legszélsőségesebb vadhajtásait éljük meg: tagadják azt, ami minden ember számára belátható és megtapasztalható, és az emberiség kezdete óta olyan magától értetődő, mint az éjjel és a nappal váltakozása: hogy *az ember két nemben, férfiként és nőként létezik.* Aki még nem találkozott ezzel a gondolkodásmóddal, az beteges hübrisznek tarthatja, amivel nem szükséges foglalkozni. Ez a látásmód azonban (szép csendben) az utóbbi tíz évben az *ENSZ, az EU és a nemzeti kormányok* politikájának vezérfonala lett, és társadalmi forradalomhoz vezet, amely az emberlét alapjait ingatja meg" – olvashatjuk A nemek forradalma c. írásában.[3]

Az idézetből jól látszik, hogy Kuby is úgy ír a gender ideológusairól, mint akik relativálni akarják a férfi és női nemet. Ez a félremagyarázás volt meghatározó a szlovák és lengyel támadásokban is. A gondolatmenet politikai irányultsága is egyértelmű: ENSZ, EU-ellenesség. Amiből jól látszik, hogy itt nem egy objektív szakember – mondjuk teológus – beszél, hanem valaki, aki egy bizonyos politikai irány mögé odaállt, és ennek tükrében nézi a valóságot.

Kuby gondolatai középpontjában a szexuálmorál áll:

További idézetek a könyvből:

– „A férfi és a nő nemi különbözőségét társadalmi konstrukciónak tartják, melyet a ‚heteroszexuális patriarchátus' talált ki."[4]

– „Kényszer-heteroszexualitás" áll fenn, amit meg kell haladni, amennyiben az ember maga határozhatja meg – „biológiai nemétől" függetlenül – saját „társadalmi nemét". [5]

– „A harcot a *gender* mesterséges fogalmával vívják. 1995-ben Pekingben a nők világkonferenciáján a feministák manipulatív módon a *sex* fogalmát fölcserélték a *genderével,* hogy a férfi és nő közti nemi megkülönböztetést kiszolgáltassák a szubjektív döntés kényének."[6]

– *„A gender-aktivisták célja a nemek egyértelműségének megszüntetése [sic!] és egy képlékeny identitás kialakítása."*[7]

Az utolsó idézet jól mutatja a nemek társadalmi egyenlőségének mint fogalomnak a tökéletes félreértését, vagy ha tetszik célzatos félremagyarázását.

A homofóbia a következő jelentős téma. Néhányan úgy vélik, hogy Kubyt méltatlan vád éri, amikor homofóbnak titulálják, amire elsősorban Németországban, szülőhazájában kerül gyakran sor. Hát nézzük a gondolatait!

„A már messze nem diszkriminált, hanem inkább diszkrimináló homo-, bi- és transzszexuálisok kisebbsége arra törekszik, hogy értékeit egy történelmileg példátlan társadalmi-forradalmi folyamattal a többségre kényszerítse."[8]

„Eddig kifejezetten melegekről, leszbikusokról, bi- és transzszexuálisokról beszéltek, de már javában zajlik a pedofíliáért és a poligámiáért folytatott harc is."[9]

[2/] MARSCHÜTZ, Gerhard: A biológiai nem megszüntetése? Teológiai megfontolások a katolikus területen folyó gender-vitához (a cikk a Keresztény - Zsidó Teológiai Évkönyvben fog megjelenni).
[3/] KUBY, Gabriele: A nemek forradalma. A gender forradalma – a nevelés államosítása, Budapest, 2008, 62.
[4/] EBD, 63.
[5/] EBD.
[6/] EBD.
[7/] EBD, 65.
[8/] KUBY: A nemek forradalma, 64.
[9/] EBD, 66.

Ezek a megfogalmazások nyilvánvalóan nagyon veszélyesek. Hiszen ebből úgy tűnik, hogy a „nemek" társadalmi egyenlőségéért folytatott harc valójában egy homo-, bi- és transzszexuális összeesküvés, ami már rég nem azért küzd, hogy ezek az emberek ne legyenek társadalmi kirekesztés és gyűlölet tárgyai, hogy ők is megélhessék azt az emberi méltóságot, amely minden személyt megillet, hanem most már ők akarják átalakítani a többségi társadalmat úgy, hogy mindenki olyan legyen, mint ők. De ha mindez még nem lenne elég, akkor Kuby felvilágosít minket arról, hogy ezek a mozgalmak most már a pedofília és a poligámia törvényesítéséért küzdenek.

Mit mond még Kuby az Egyház és a gender viszonyáról?

Ismét egy új téma, amit muszáj felvetnünk, hogyan látja Kuby az egyház szerepét a gender-ideológiával szemben folyatott harcban. „A katolikus Egyház tanítóhivatala viszont kitart. Kap is érte a médiától. A katolikus Egyház *ősellensége a gender-forradalmároknak*, a gender-ügy minden élharcosának, haszonélvezőjének és együttműködőjének. Az ENSZ-en belül a gender-aktivisták újra és újra megkísérlik a Vatikánt kizáratni az ENSZ-ből, hogy elhallgattassák ezt a hangot. Mindeddig nem sikerült."[10]

Nem egészen világos persze itt sem, hogy kik is azok a gender-forradalmárok, akik ellen az egyház tűzzel-vassal harcol. Nekem csak a saját szakterületem, a biblikus tudomány jut az eszembe és azon belül is a feminista Szentírás-értelmezés. Ezt is lehetne egyfajta gender-forradalmárságként értelmezni, hiszen ez az első olyan bibliaértelmezési módszer, ami a nőkre, az ő társadalmi lehetőségeikre és korlátaikra kérdez rá.

A feminista Szentírás-értelmezés építő jellegét azonban már a Pápai Biblikus Bizottság által 1993-ban kiadott „Szentírás-magyarázat az Egyházban" című dokumentum is kiemeli:

„A feminista exegézisnek számos pozitív mellékhatása van. Létrejötte óta a nők aktívabban vesznek részt az exegétikai kutatásban. Gyakran a férfiaknál jobban sikerült észrevenniük a nők jelenlétét, jelentőségét és szerepét a Szentírásban, a kereszténység kezdeti történetében és az Egyházban. Annak a modern kulturális látókörnek alapján, amely nagyobb figyelmet szentel a nő méltóságának és szerepének mind a társadalomban, mind az Egyházban, új kérdéseket teszünk fel a bibliai szövegnek. Ezek új felfedezésekre adnak alkalmat. A női érzékenység talál és kijavít olyan elterjedt értelmezéseket, amelyek célzatosak és arra irányulnak, hogy igazolják a férfiak uralmát a nők felett."[11]

Nyugat-Európa minden teológia fakultásán tanítják ezt a módszert, rengeteg kutatónő foglalkozik ezzel, kismillió publikáció születik és konferencia szerveződik évente ebben a témában. Én magam vezetőségi tagja vagyok az ESWTR-nek (Teológiai Kutatásban Érintett Nők Európai Egyesülete), amely jelenleg mintegy 600 tagot számlál Európában. És ezek a nők javarészt mind teológia tudományos kutatást végeznek, teológiai fakultásokon tanítanak stb. Tehát azt gondolni, hogy az egyház és a feminista gondolkodás (vagy gendertudatos szemlélet) között eredendő összeférhetetlenség van, meglehetős szűklátókörűségre vall.

Ezután a jó néhány idézet után nézzük meg egy kicsit, mik is a problémák Kuby könyvével kapcsolatban? Először is a kérdés, mennyire hiteles a szerző?

Kuby 1979-ben házasodott össze Wolfgang Furth-tal, akitől három gyermeke született.

1996-ban különvált férjétől, és ekkor áttért az evangélikus hitről a katolikus hitre.

1999-ben elvált férjétől.[12] Tehát a családot és a házasságot hősies lelkesedésében rémvíziók megfestésével védelmezni próbáló könyvét már katolikus elvált nőként írja meg. Azért ez némileg levon személyes víziója hitelességéből, kár, hogy ezekről a tényekről hűséges követői nem vesznek tudomást.

Mennyire hiteles a könyv (A nemek forradalma, 2006)?

Konkrétan Kuby *A nemek forradalma c.* írásáról szeretném elmondani a véleményemet, a többi írását taglalását most hagyjuk.

- A szerzőnő semmilyen teológiai műveltséggel nem rendelkezik, mégis nagyon fontos morálteológiai és biblikusteológiai kérdésekben foglal állást. Írásában egyetlen teológia-tudományos munkára sem hivatkozik.
- Állásfoglalásában egyoldalú személyes víziója, fundamentalista beállítottsága vezeti.
- Világlátását elsősorban ultrakonzervatív politikai viszonyulása határozza meg.
- A szerző kísérletet sem tesz arra, hogy megismerje az amúgy már 1975 óta Nyugat-Európában tudományként elismert és oktatott gender studies, Genderforschung (Geschlechterforschung, Frauen- und Männerforschung) kutatási eredményeit.
- A gender-kutatás alapfogalmait fatálisan – politikai megfontolásból? – félremagyarázza.

Miért veszélyes a könyv?

- Kuby ügyesen beépíti gondolatmenetébe a pápai írásokat, egyházi megnyilatkozásokat – ezzel keresve autoritást a gondolatainak.
- Nagyon jól ráépíti érvelését arra, hogy ő a keresztény értékek, mint pl. a család, a tisztaság védelmezője stb. Ezek pedig olyan hívó szavak, amelyeket hallva sok jó szándékú keresztény ember cselekvésre mobilizálható. Hiszen olyan értékekről van szó, amelyre életüket próbálják építeni.
- Az érintett országokban a katolikus papok soha nem találkoztak tanulmányaik során a gender-kutatás tudományos eredményeivel. Sőt feltételezésem szerint sokan nem is hallották még pozitív kontextusban a gender kifejezést. Érdekes lenne egy olyan felmérést készíteni, ahol megkérdeznék őket, hogy mit is jelent szerintük a gender fogalom úgy egyáltalán? Valószínű valami nagyon sötét, ördögi, család-, és emberiség ellenes ellenségre, arctalan fenyegető világméretű politikai összeesküvésre gondolnának, amely

---

10/ EBD.

11/ PÁPAI BIBLIKUS BIZOTTSÁG: Szentírásmagyarázat az Egyházban, Budapest, 1997, 36-41.

12/ Az életrajzi adatok a következő weboldalról származnak: http://www.kathpedia.com/index.php?title=Gabriele_Kuby

trükkös álruhákat öltve ki akarja pusztítani az egész egyházat. Így persze pszichológiailag érthető is lenne, hogy miért ilyen erős a félelem, az ellenérzés a valójában nem is létező gender-ideológia ellen.

A cikk befejező részében feltétlenül szeretnék valami pozitív dologról is írni. Valami olyasmiről, ami reményt adhat azoknak a nőknek, akik a katolikus egyházhoz tartozva keresik saját szerepüket és lehetőségeiket a társadalmi és egyházi életben.

Mit gondol Ferenc pápa a nők társadalmi és egyházi szerepéről?

Írásom utolsó fejezetében szeretnék felhasználni néhány idézetet az *Evangelii Gaudium, azaz Az evangélium öröme című apostoli buzdításból*, amely 2013. november 23-án jelent meg spanyolul, a pápa anyanyelvén. Ami nagyon érdekes témánk szempontjából, hogy miként beszél Ferenc pápa a *nőkről és a nők társadalmi, ill. egyházi szerepéről*:

– „Azok a nők duplán szegények, akik a kirekesztés, a bántalmazás és az erőszak áldozataivá válnak, mert gyakran kevesebb lehetőségük van, hogy megvédjék saját jogaikat." (EG 212)

– „A nők legitim jogainak igénye – annak a szilárd meggyőződésnek az alapján, hogy a férfiak és nők azonos méltóságot birtokolnak – az egyházat komoly feladatok elé állítja, amelyek kihívások, és amelyeket nem lehet felületesen elintézni." (EG 104)

– „Ki kell szélesíteni azokat a tereket az egyházban, ahol a női jelenlét hatékonyabban megjelenhet. Mert a női talentum nélkülözhetetlen a társadalmi élet minden megnyilvánulási területén. Ebből az okból kifolyólag garantálni kell a nők jelenlétét a munka világában és a legkülönfélébb helyeken, ahol az egyház és a társadalmi élet fontos döntései születnek." (EG 103)

Vagy egy másik szép szöveg, egy interjú a pápával a *Vatikáni Rádióban, 2013 októberében:*

„A nők mély kérdéseket tesznek fel, melyeket nekünk kellene feltennünk. Az egyház nem lehet önmaga a nők és az ő szerepvállalásuk nélkül. Az egyháznak elengedhetetlenül szüksége van a nőkre. Mária – egy nő – fontosabb, mint a püspökök. Ezt azért mondom, mert nem szabad a funkciót a méltósággal felcserélni. Éppen ezért a nőről való gondolkodást az egyházban el kell mélyíteni. Alaposan ki kell dolgozni a nő teológiáját. Csak ezen az úton járva lehet jobban átgondolni a nő funkcióját az egyházon belül. A női géniusz szükséges azokon a helyeken, ahol döntések születnek. A ma kihívása reflektálni a nő speciális szerepére ott is, ahol az egyházi élet különböző területein az autoritást gyakorolják."

Ezekben a megfogalmazásokban közös, hogy a pápa nem a nők anyai hivatásáról mint egyetlen és kizárólagos feladatról beszél, ami körvonalazza és be is határolja mindazt a területet, ahova a nő saját magát és mozgásterét elhelyezheti a társadalmi és egyházi életben. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy az anyaság hivatása kisebb értékűvé válna, csak most a fókusz olyan irányba mutat, amiről az egyház eddig még nem beszélt. A társadalomnak és az egyháznak szüksége van a nőkre, a sajátos női géniuszra, mégpedig ott is, ahol döntések születnek, ott is, ahol az autoritást gyakorolják. Ezek a gondolatok egészen bizonyosan forradalmi újdonságként hatnak és új irányok felé mutatnak.

Ferenc pápa jól értette a teremtéstörténet tanítását, azt, hogy csak ott valósulhat meg az Isten terve az emberrel, ahol a nő és férfi egyenrangú társként, Isten helyetteseként munkálkodik a teremtett világban, azért, hogy ez a világ emberibb, igazságosabb és testvéribb legyen. Hogy miként önthet mindez a konkrétumok szintjén formát, azt izgalommal várja a teológia.

Végül tegyünk fel egy nagyon egyszerű kérdést: a genderellenes támadások, valamint Kuby kommunikációs stílusa, kirekesztő, megbélyegző, félelmet és gyűlöletet keltő hangneme, vagy a pápa meleg, emberséget és megértést sugárzó szavai és odafordulása emlékeztetnek-e minket jobban az evangéliumok Jézusára?

Jézus személyében és tanításában már megjelent az Isten országa, aminek jövőbeni elérkezését tanítása központi gondolatává tette. Ebben az országban azonban nem a gyűlölet és kirekesztés, hanem a befogadás és a mindent felölelés törvénye érvényesül.

Barátok közt? A nők közéleti szerepvállalásának buktatói

Feketéné Pál Enikő – Fekete Sándor – Kegyes Erika, Miskolci Egyetem, BTK

Bevezetés

Az elmúlt néhány évtizedben sokan és sokféleképpen, más és más aspektusból közelítve írtak a nők helyzetéről. A témával foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy jelentős változások történtek, és remélik, hogy történni fognak a nőtársadalom életében.

Sokan állítják, hogy még napjainkban is hátrányos helyzetben vannak a nők. Egyáltalán kihez és mihez képest definiálható a nők hátránya, és valóban hátrányos helyzet-e az, amelyben ma élnek? Elfogadható-e az, ahogyan ma bánnak a nőkkel egy-egy munkahelyen? Valóban fel kell-e adnia a női mivoltát annak, aki boldogulni szeretne a „férfiak világában"? Miért kell egy nőnek sokkal többet küzdenie egy állás betöltéséért? S ebből következően miért nehezebb egyre feljebb és feljebb jutnia azon a bizonyos „társadalmi ranglétrán"? Ugyanazért a munkáért miért kap jóval kevesebbet, mint férfi munkatársa?

Ilyen, és ehhez hasonló kérdések várnak megválaszolásra, ám mi most csak a politikusnők vélt vagy valós helyzetéről kívánunk átfogóbb képet adni. Tanulmányunkban a nők szerepét vizsgáljuk a politika világában. Kutatva az esélyegyenlőségi törekvések megléte után, valamint vizsgálva a modern társadalmi nemek elkülönülését a politika szegmensében.

Be kívánjuk mutatni, hogyan alakult a nők helyzete a politika világában Magyarországon a rendszerváltozástól napjainkig. Milyen kezdeményezések indultak útjukra, mely törekvések valósultak meg, s melyek fulladtak kudarcba.

Témaválasztásunk indítéka az volt, hogy a szakirodalmat olvasva láthattuk, az elmúlt években jelentősen megszaporodtak a kérdőjelek e témában. A férfi és a nő közötti különbségek, ezek eredete, az egyenjogúság értelmezése, az elért eredmények mérlegének megvonása újra a laikus és a szakmai közvélemény érdeklődésének középpontjába került.

Az eddig megjelent könyvek, tanulmányok nagy részében sok felvetést találtunk a nők esélyegyenlőségéről, valamint a nők politikai szerepvállalásáról. Ám kevés olyan szakirodalmi írás van, amely e két dolgot összekapcsolta volna. Véleményünk szerint pedig ez egy olyan téma lehet, amellyel érdemes foglalkoznunk, hiszen a női egyenjogúsági törekvések sokadik nagy hullámát éljük, amikor a nő fellázad hagyományos szerepe ellen, és helyet követel magának a férfiak világában. De vajon ez az a korszak, amikor a nő elveszíti nőiességét, vagy éppen ennek felhasználásával érvényesülhet? Nem szabad elfelejtenünk, hogy elsősorban nemcsak polgárok és polgárnők alkotják a társadalmat, hanem nők és férfiak, akik mind fizikailag, mind biológiailag különböznek egymástól. E különbségeket figyelembe véve kellene törekednünk az egyenlőség kialakítására.

Tanulmányunk kiinduló hipotézise szerint a magyarországi női politikusok alacsony száma elsősorban abból fakad, hogy maguk az érdekeltek – vagyis a nők – sem igénylik a nőkkel kapcsolatos politikai programok születését, valamint saját nemük képviselőit sem preferálják a politikai palettán. Továbbá a politikai szereplők sem kívánják a nőpolitikusok számának növekedését, mivel nem tekintik fontosnak a nőkre jellemző attitűd nagyobb arányú megjelenését a politikában. Azt, hogy a fenti megállapítás mennyire helytálló, illetve, hogy milyen más okai lehetnek még a kialakult helyzetnek, szintén vizsgálódásaink tárgyát képezi. Remélem, sikerül választ találnunk arra a kérdésre, hogy Magyarország e téren hol helyezkedik el az Európai Uniós palettán.

1990: képben (képen) a női politikusjelöltek

„Az 1990 utáni politikára is jellemző, hogy az egyes politikai pártok nőtagozatai, illetve szekciói kivétel nélkül alárendelt helyet foglaltak el a párthierarchiában."[1] A női politikusoknak csak nagyon kevés esetben volt arra lehetőségük, hogy meghatározzák, megfogalmazzák a számukra fontos kérdéseket. Az érdekérvényesítésük alacsony fokához hozzájárult a tapasztalatlanság is, valamint, hogy a már „befutott" női politikusok nem törekedtek a jövő generációjának utánpótlására, nem szorgalmazták a nők bekerülését a politikába. Sajnos ez a tendencia a mai napig nem változott.

A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1990 márciusában végzett felmérése a női politikusokkal szembeni elvárásokat vizsgálta. A megkérdezettek általános vélekedése az volt, hogy a politika inkább a férfiak dolga, a nők feladata pedig a család és az anyaság. A női politikusokkal szemben bizalmatlanok voltak, és véleményük szerint a nők alkalmatlanabbak a politikai pályára, határozatlanok, nincs elég tekintélyük. A politikusnőkkel szembeni elvárások is eltértek attól, amit a férfiakkal szemben támasztottak. A nőknél sokkal fontosabb volt a szépség, az ápolt külső és az erkölcsös magánélet, míg a férfiaknál a szakmai felkészültségre és az élettapasztalatra (egyúttal a magasabb életkorra) került a hangsúly.[2]

A fentieket érdekes szemszögből igazolja Tóth Andrea szociológus 1990-es kutatása, amely a választási kampány plakátjait és röpiratait vizsgálta.[3] Véleménye szerint a női jelöltek ábrázolása jóval szegényesebb, mint a férfiak fényképei. Kevesebb személy látható rajtuk ötlettelenek, kevésbé változatosak, már-már sablonszerűek. A röplapokon a női jelöltek többször említik a családjukat, a gyermekeiket,

1/ BONIFERTNÉ 1998, 29.
2/ S. MOLNÁR 1990.
3/ TÓTH 1994.

még sincs egyetlen olyan jelölt sem, aki a férjével és a gyermekeivel együtt szerepelne. Kilenc különböző nőtípus jelenik meg a fotókon, bár az egyes típusokat gyakran csak egy-két ábrázolás képviseli.

„Az anya" és „A Madonna" megjelenése három esetben fordul elő: ezek a képek erős érzelmeket váltanak ki, s deklaráltan az a céljuk, hogy – illeszkedve az MDF hasonló témájú plakátjainak sorába – a most született „Új Magyarország" melletti kiállás szükségességét jelképezzék.

„A nőies nő" ábrázolása sokkal gyakrabban megfigyelhető, a cél a jelöltek nőiességének, szexuális vonzerejének kiemelése, s ezen keresztül a választók megnyerése. Persze gyakran visszatetszővé válhat ez az ábrázolásmód, például a Független Magyar Demokrata Párt plakátján élesen szembekerül a mély dekoltázs az „Isten, Család, Haza" konzervatív jelszóval. Általában kijelenthető, hogy a „nőies nő" vonzerejét az öltözködéssel vagy a fényképek beállításával próbálják növelni.

A „szolid családanyák" ábrázolása a leggyakoribb. Bemutatkozásukban kiemelik a család fontosságát, elsősorban anyaként definiálják magukat, azonban a fényképeken általában egyedül láthatjuk őket, szolid öltözékben, mosolyogva.

„A feleség" típusa csupán egyetlen esetben jelenik meg, ami főleg annak tudatában elgondolkodtató, hogy a férfi jelölteket igen gyakran a házastársukkal ábrázolják. Ráadásul az is megfigyelhető, hogy „a feleség" fényképén viszonylag nagy a távolság a házastársak között, s nem tapasztalható a meghitt kapcsolat kézzelfoghatósága sem.

„Az apja lánya" alakja képi szinten ugyan nem jelenik meg, azonban mégis érdemes vele foglalkoznunk, hiszen nagyon sok női jelölt emeli ki bemutatkozó szövegében édesapja foglalkozását, a „jó családból származom" elv fontosságát hangsúlyozva – ettől remélve a nagyobb támogatottság elérését.

„Az értelmiségi nő" szintén gyakori típus. Három altípusa az életkor, a foglalkozás és az öltözködés figyelembe vételével: „a befutott értelmiségi nő" (elsősorban elegáns), „a humán értelmiségi nő" (elsősorban visszafogott) és „a fiatal értelmiségi nő" (elsősorban lezser).

Jóval ritkábban, de előkerül „a párt tagja" ábrázolás. Ezeken a képeken a női jelölteket a párt vezetőivel vagy más jelöltekkel mutatják be – sokatmondó tény, hogy a fenti röplapokon a női jelöltek kizárólag férfiakkal szerepelnek. „Hiányzik a férfi jelölteknél megfigyelhető »mi-tudat«: a nők nem alkotnak közösséget egymással."[4]

Az utolsó két nőtípus esetében megfigyelhető, hogy a női jelöltet egy közösség részeként ábrázolják, ám ezekben az esetekben jól körülírhatóan megkülönböztetik a közösség többi tagjától (pl. egy csokor virággal a kezében jelenik meg).

„A dolgozó nő" alakja az MSZP plakátjain jelenik meg. A női jelöltek a székben ülve jegyzetelnek, újságot olvasnak, vagy éppen az íróasztal fölé hajolnak. A férfi-ábrázolásoktól eltérően azonban ezek a beállított fényképek kevésbé „hihetőek", kevésbé életszerűek, a jelöltek által felvett póz és a tárgyi kellékek jórészt esetlegesek, túlságosan „irányítottak".

„A patróna", azaz „a szegények gyámolítója" nőképe az MSZDP elnök asszonyának plakátján figyelhető meg. Ő az egyetlen olyan női jelölt, aki idegen személyekkel látható egy fényképen. Sajnos azonban ez a kép is sztereotip, hiszen csupán a magassága és az elegáns öltözéke emeli ki a környezetéből.

„A röplapok és a plakátok elemzése alapján elmondható, hogy a pártok a sikeres propaganda reményében inkább a »jól bevált«, hagyományos női és férfi sztereotípiákat használták. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a sztereotípiák valóban hatásosak lennének, vagy mindig azok maradnának, mivel idővel a régi sztereotípiák átalakulhatnak és újaknak adják át a helyüket. Ezért elképzelhető, hogy az 1994-es választások politikai propagandájában már megváltoznak ezek a férfi- és nőképek."[5]

1994: a közvéleménykutatások fellendülése – fókuszban a választó

Tóth Andrea fenti várakozásai nem váltak valóra. Az 1990-et követő parlamenti és önkormányzati választások nem eredményeztek jelentős átalakulásokat a különböző politikai döntéshozó testületek összetételében. Jól példázza ezt az 1994-es esztendőről készült kimutatás, amely szerint 343 férfi és 43 nő ült a parlamentben. Kijelenthetjük, hogy nem változott a pártok felfogása a nők és a férfiak esélyegyenlőségéről, s nem hozott változást a jelöltek kiválasztásának metódusa sem.

„Az igazi baj az, hogy a nők közéleti részvételének alacsony szintjével szegényebb lesz maga a politika: kimarad belőle egy sor fontos szempont, szemlélet, tapasztalat, így végső soron nemcsak a nők veszítenek, hanem a társadalom egésze."[6]

A menedzsmentirodalom[7] megállapításai tartalmaznak olyan elemeket, amelyek arra vonatkoznak, hogy a női vezetők hatékonyabbá, rugalmasabbá, flexibilisebbé tehetik az általuk irányított szervezetet. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a fenti gondolat a „női vezetői stílusról" újabb, káros sztereotípia kialakulásához vezethet. Ennek ellenére az eddigi összehasonlító kutatások alapján „a női képviselők általában érzékenyebben figyelik választóik véleményét, férfi kollégáiknál jobban törekszenek a kompromisszumra, kevésbé részesítik előnyben a konfrontációt, és igyekszenek jó kapcsolatokat kialakítani más pártok, eltérő értékrendek képviselőivel is. Az elmúlt évtizedben több fórumon megemlítették: helyi, például városfejlesztési döntésekben (…) szintén szükség lenne a nők szélesebb körű részvételére, mivel hatékonyabban tudják megjeleníteni a speciális igényeket, és így elősegíthetik, hogy a településmenedzsment eredményesebb, sikeresebb legyen."[8]

Ebben az időszakban kezdenek komolyan foglalkozni a szociológusok, társadalomkutatók a pártok szavazóinak kérdéskörével. Útjukra indulnak olyan kutatások, amelyek a pártok esélyeit a rájuk szavazók neme szerint próbálják diagnosztizálni. Felméréseket végeznek, ezek azonban egy-

4/ TÓTH 1994, 240.
5/ TÓTH 1994, 241.
6/ PALASIK – SIPOS 2005, 231.
7/ BOZZI – CZENE 2006.
8/ PALASIK – SIPOS 2005, 231.

előre megmaradnak a leírás szintjén, és csak a későbbi választások alkalmával foglakoznak részletesebben az adatok elemzésével.

A nők részvételéről a politikai döntéshozatali mechanizmusokban az adhat hiteles képet, hogy milyen arányban találhatók nők a megválasztott vezetők között. 1990-ben a képviselőnők legmagasabb arányban (15.1%) az MSZP-n belül jelentek meg – ez összesen öt nőt jelent a képviselők soraiban. A parlamentben ebben az időben összesen 26 hölgy foglalt helyet. 1994-re ez a szám 43-ra emelkedett, amely azt jelentette, hogy a korábbi 7%-ról 11.1%-ra emelkedett a képviselőnők aránya. Ebben az évben az SZDSZ emelkedett ki a 16%-os arányszámával.

1998: pártprogramok a nőkért?

Az 1998-as választásokon az eddigiektől eltérően már megjelentek a nők a pártprogram-dokumentumokban. A pártok a nőkérdést általában beillesztették valamely más terület célkitűzései közé. Ezek jellemzően a szociális-, családi- vagy foglalkoztatáspolitikai kérdések voltak, önállóan nem jelentek meg. Az emberi jogokról szóló fejezetekben, a diszkrimináció kapcsán találhatunk még említéseket a nőkkel kapcsolatban. Ezek a meg-nem-jelenések azt tükrözik, hogy a nőkérdés még csak formálisan volt jelen a politikában, és inkább csak az Európai Uniós csatlakozás kapcsán felmerült témaként kezelték. Ebben az időben az esélyegyenlőség gondolata népszerű szlogenné vált. A kultúrában, az oktatásban, a régiók szintjén, valamint a különböző társadalmi csoportok közötti esélyegyenlőség foglalkoztatta a politika szereplőit. Habár ezek a gondolatok megjelentek a pártok programjai között, nagy nyilvánosságot nem kaptak. A választópolgár csak nagyon ritkán olvassa végig a részletes választási programot, így az akkori választóknak csupán egy nagyon kis százaléka lehetett tisztában ezekkel a törekvésekkel.

1. táblázat: A parlamenti pártok egyéni jelöltjei nemek szerinti megoszlása 1994-ben és 1998-ban (%)

	1994		1998	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi
FIDESZ-MPP	8	92.0	9.5	90.5
FKgP	5.7	94.3	9.1	90.9
KDNP	8.6	91.4	16.4	83.6
MDF	8	92.0	7.5	92.5
MDNP	-	-	11.7	88.3
MSZP	9	91.0	8.7	91.3
SZDSZ	10.3	89.7	13.6	86.4
Összesen	8.3	91.7	10.9	89.1

Forrás: BM Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal

A pártok jelöltállítási stratégiájában sem tükröződtek kellőképpen ezek a halovány törekvések. Habár két párt is nyilvánosságra hozta, hogy jelöltállításakor a női jelöltek számának növelésére törekszik, mégsem lett lényegesen magasabb a jelöltek között a nők aránya. (1. táblázat)

Nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket ezekből az adatokból, hiszen mindez aligha tudatos politika eredménye, a jelöltek kiválasztása merőben esetleges. Ha összevetjük a női jelöltek arányát és a pártok esélyeit, azt tapasztalhatjuk, hogy a nők aránya a legnagyobb esélyeseknél alig változott, akár foglakozott a pártprogram a női esélyegyenlőség kérdésével, akár nem.

„Ez ugyancsak megerősíti, hogy alig van összefüggés a pártok programja, kampánya és a jelöltállítási gyakorlata között. Mindennek – egyebek mellett – a legfontosabb következménye az, hogy továbbra sincs olyan képviselőnő, aki mandátumát kifejezetten annak köszönhetné, hogy »női programmal«, a női választókat megszólítva jutott a parlamentbe."[9]

A választások eredményei igazolták azt a nézetet, amely szerint azok a pártok, amelyek jelöltjei között a legnagyobb arányban voltak nők, be sem jutottak a parlamentbe (KDNP, MDNP), vagy csak nagyon kevés mandátumot szereztek (SZDSZ). Ez erősítheti azt a feltevést, hogy a parlamentbe beválasztott nők kevésbé fognak „női lobbi" kialakításába, hiszen mandátumuk elsősorban a frakciójukon, pártjukon belül megszerzett pozíciójuktól függ, és a választók sem fogják számon kérni rajtuk a női érdekek képviseletét.

Az önkormányzati választásokon induló, mandátumukat megszerző női politikusok, és általában a politikusok helyzete jelentősen eltér a parlamenten belül tapasztalható állapotoktól.

A döntési folyamatoknál – ezen a szinten fokozottabban – nagy szerephez jutnak az informális csatornák, a kapcsolati hálók, amelyek átszövik az egy-egy település irányítását végző intézményeket. Közhely, de mégis a gyakorlat által igazoltnak látszó tény, hogy a nők nehezen jutnak ezeken a hálózatokon belül jó helyzetbe, mert az informális befolyásoló csoportok sokszor olyan „férfias" társasági eseményekhez is kötődnek, amelyeken a nők aligha vehetnek részt. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a polgármester-testület-hivatal aktuális viszonya nagyon is eltérő hatalmi pozíciókat eredményezhet. Ezeknek a viszonya nemcsak településenként, hanem cikluson belül is szinte alkalomról alkalomra változhat. Sohasem tudhatjuk, hogy e hármas mely tagja erősebb a többinél, s milyen háttéralkuk, helyzetek színesítik a képet.[10]

2002: nők a politikában – ahogyan ők látják, és ahogyan a számok mutatják

Magyarországon a köztudatban a politikai szerepvállalást még mindig a „parancsnoki" szereppel azonosítják, amelyre a nőket hagyományosan nem tartják alkalmasnak. Nehezíti a politikusnők helyzetét, hogy az információk jelentős része informális csatornákon áramlik, amelyhez ők nehezebben vagy sokszor semmilyen módon nem jutnak hozzá.[11] Mindez azt is jelentené, hogy a közéleti sikerre törekvő nőknek el kell fogadniuk a férfiak játékszabálya-

9/ LÉVAI – KISS 1999, 47.
10/ TÓKA 1998.
11/ Elég olyan profán dolgokra gondolnunk, mint a munka utáni sörözés, ahol sokszor több döntés születik és információ cserél[folyt.]

it, amelyek sokszor nem túl vonzóak számukra. A férfiszerepek felvétele is ezek közé tartozik sok esetben. Így duplán nehéz a nők helyzete, hiszen a férfiak nemcsak kiszorítják őket, hanem azért is, mert sokszor nem szívesen alkalmazkodnak a férfiak játékszabályai szerint zajló politikai élethez.

A Magyar Hírlapban 2002. június 28-án megjelent egy cikk, melyben öt politikusnő szólal meg. Azért választottuk ezt a cikket bemutatásra, mert mindaz megtalálható benne, amiről a nők, a politika és a feminizmus kapcsán beszélni lehet. A kiválasztott öt politikusnő különböző alkatokat, sztereotípiákat képvisel. „Lamperth Mónika: akiről az ész jut legelőször eszembe, és az öltözködése is olyan, mintha egy titkos férfiklub tagja lenne. Dávid Ibolya: temperamentumos, vitázni kész, precíz, nőies politikus. G. Nagyné Maczó Ágnes – anyatigris, állandó készenlétben áll. Kóródi Mária – ősi, keleti kultúrák vonzásában élő, modern városi nő. Mátrai Márta – halk szavú, udvarias, finom, de kemény kritikus."[12] Fontos, hogy a cikkben elhangzottak mind a hagyományos nőalakot erősítik. A kompromisszumkészség, a megosztott figyelem és a türelem azok a tulajdonságok, amelyek a megkérdezettek szerint leginkább jellemzik és jellemezniük is kell egy jó politikusnőt. A képességek mellett a legmeghatározóbb mondatok azonban a családra vonatkoznak, mindannyian elmondják, hogy képtelenek lettek volna elindulni és haladni ezen a pályán férjük, családjuk támogatása nélkül. Ezek a szavak felfoghatók ugyan gesztusként, mégis tudat alatt az olvasóban a mástól függés, a gyengeség benyomását kelthetik, sőt, ezáltal még nehezebbé válik elvonatkoztatni a politikus nemétől. Ez a vonás azonban nélkülözhetetlenné válik, ha a politikusnőkről kívánunk elemzést folytatni.

Rendkívül érdekes dolgokat tudhatunk meg egy, szintén a Magyar Hírlapban ugyanezen év februárjában megjelenő cikkből, amely a politikusnők helyzetéről kívánt egy rövid körképet adni. A politikáról a megkérdezetteknek két szó ugrott be rögtön: küzdőtér és agresszivitás. Mindannyian elmondták, hogy a párton belüli pozíciójukat kemény szakmai munkájuknak köszönhetik, ám ezért jóval többet kellett dolgozniuk, mint férfi kollégáiknak. „A Fideszes Szalai Annamária ezt nem bánja. »Egy nő politikus ugyanúgy helyt tud állni, mint egy férfi. A nőiesség nem szűkíti le a lehetőségeket.« »Dehogynem« – véli párttársa, Kiszely Katalin, aki szerint a politika csak leképezi a patriarchális világot. »A jogszabályokat döntően férfiak hozzák, minden le van osztva nemi szerepek szerint. A tízcentis cipőben billegő nő fő foglalatossága a gyereknevelés és a háztartásvezetés, míg a pénzkeresés a férfira marad.« A szocialista Szili Katalin, ha újraszületne, legszívesebben kopasz férfi lenne. »Nő politikusként állandóan úgy kell festeni, mintha skatulyából húztak volna ki. Úgy kell elcsippenteni a napomból, hogy fodrászhoz, kozmetikushoz szaladjak. Mégis megjegyzik, ha az embernek rossz napja van. Férfiaknál ez nem számít.« A szabad demokrata Béki Gabriella szerint uralkodó szemlélet, hogy a politika férfidolog. »A legtöbb családban a nő kezeli a kasszát. Miért természetes, hogy az ország kasszáját férfiak kezelik?«"[13]

A kvótarendszerrel-, illetve a női politikusok számával kapcsolatban is nyilatkoztak a megkérdezettek: Kóródi Mária javasolta ugyan pártjának, hogy fele-fele arányban indítsanak nőket, illetve férfiakat listáikon, de erre még a szabad demokrata párt sem volt hajlandó. Elmondták, hogy sokszor a férfiak finoman érzékeltetik a nőkkel, „hol a helyük". Többször előfordult – elmondásaik szerint – hogy egy-egy nő felszólalására elnéző mosoly volt a válasz, és nem a felszólalás témája miatt. Béki Gabriella szerint stílusbeli változást hozna, ha több nő lenne a parlamentben, „hiszen a nők ritkán ütnek meg olyan durva hangot, mint a férfiak".[14]

Felmerül a kérdés, vajon változtatna-e valamin, ha több nő ülne a parlamentben, hiszen a képviselőnők így is gyakran a női érdekek ellen szavaznak. Hiába értettek egyet például a fenti cikkben a női politikusok az abortuszüggyel kapcsolatban, hiszen a szavazáson már hűséges „pártkatonaként" nyomták a gombot. Az MSZP egyedüliként alkalmazza a kvótát: listáin és testületeiben húsz százalékot el kell érnie a nők arányának. Szalai Mária erről azonban így gondolkodik: „Nem akarok kvótanő lenni. Ha a nők nem éreznek késztetést, felesleges erőltetni."[15]

A kvótarendszer megkérdőjelezése azt eredményezheti, hogy szinte minden újabb, nő betöltötte tisztség kapcsán felvetik ugyanazokat a kérdéseket: valóban ő volt-e a legmegfelelőbb személy, avagy a kvótaszám miatt volt szükséges a jelölése?

Habár maguknak a politikusnőknek is eltérő a véleményük a kvótával kapcsolatban, a gyakorlat kívánatosnak tartaná több nő jelenlétét a politikában. Akkor beszélhetnénk valódi hatékonyságról, ha a mandátumukat legalább részben a nemüknek köszönhetnék a nők. Miként alakult mindez a gyakorlatban, 2002-ben? Általánosságban elmondható, hogy habár még mindig alacsony – főként, ha nemzetközi összehasonlítást teszünk –, de a politikai döntések középpontjától távolodva némileg növekszik a nők aránya. (2. táblázat)

2. táblázat: Nők és férfiak aránya a legmagasabb szintű politikai döntéshozatalban, 2002

	Nők (%)	Férfiak (%)
Országgyűlés	9.8	90.2
Miniszterek és politikai államtitkárok	12.5	87.5
Vezető tisztségviselők	13.5	86.5

Forrás: PALASIK – SIPOS 2005, 237.

A 3. és a 4. táblázat a települések szintjén mutatja be a női közéleti szerepvállalás arányait. Releváns különbség ta-

[11folyt.]/gazdát, mint a munkahelyen. Ezekből az eseményekből a nők kimaradnak, hiszen rájuk még várnak anyai, háziasszonyi teendőik. Hagyományosan ilyen információ-csere helyek az illemhelyek. Több politikus is elismerte, hogy ez a hely sokszor volt döntéseik meghozatalának színhelye.

[12/] SZARKA 2002.

[13/] VARRÓ 2002.

[14/] VARRÓ 2002.

[15/] VARRÓ 2002.

pasztalható a 10 ezer lakosnál nagyobb és kisebb települések női polgármester-arányai között. Mindkét táblázat megerősíti azt a tényt, hogy a kisebb – s így kevésbé „befolyásos", az országos politika centrumától jóval távolabbi – településeken találunk nagyobb arányban női polgármestereket.

3. táblázat: Nők és férfiak aránya a polgármesterek között településnagyság szerint, 2002

	Nők (%)	Férfiak (%)
Összes polgármester	14.7	85.3
10 ezer lakosnál nagyobb települések	6.3	95.7
10 ezer lakosnál kisebb települések	15.1	84.9

Forrás: PALASIK – SIPOS 2005, 237.

4. táblázat: A települések átlagos lélekszáma, 2002

Országos átlag	3330
Ahol nő a polgármester	2091
Ahol férfi a polgármester	3543

Forrás: PALASIK – SIPOS 2005, 237.

A pártok jelöltállítási gyakorlatát vizsgálva, kiemelt figyelmet fordítva a női jelöltek arányára, az 5. táblázat adatait elemezve leszögezhetjük, hogy az egyéni választókerületek jelöltjei és a listán szereplő jelöltek között 16-18 százalékos a nők aránya. További fontos tény, hogy a hatalomba kerülés esélyével fordítottan arányos a női jelöltek száma. A „hatalmi piramis" jelensége (a piramis csúcsára igen nehéz a nőknek felkapaszkodniuk, s felfelé haladva egyre csökken a számarányuk) jól megfigyelhető.

5. táblázat: A nők aránya a parlamenti pártok jelöltjei között 2002-ben (%-ban, közös listák esetén csak az adott párt saját jelöltjeit és az általuk javasolt jelölteket figyelembe véve)

Csoport	Nők aránya
Összes egyéni jelölt	17.8
Összes országos listán szereplő jelölt	16.1
Parlamentbe bekerült pártok összes jelöltje	14.4
Országos listák első felében szereplő jelöltek	13.4
Országos listák első negyedében szereplő jelöltek	12.4

Forrás: PALASIK – SIPOS 2005, 235.

2006: politikusnők médiaszereplése a választási kampányban

A 2006-os választási pártdokumentumok tanulmányozásának elsődleges tapasztalata, hogy a női téma még mindig mellőzött, különösen a jobboldali pártok esetében. A nőkérdés a pártprogramokban többnyire csak említésszerű. A pártprogramok e hiányosságait annak a folyamatnak a késlekedésében látjuk, melynek fő lépései a női igények megfogalmazása, s beemelése a pártprogramokba, a programpontok megvalósulása, kedvező tapasztalatok nyomán újabb igények megfogalmazása lennének. A 2006-os választást megelőzően a publikált programokban alig van nyoma női érdekeknek és értékeknek. Ha meg is jelennek, ezek csupán szeparált módon történnek. A konzervatív pártok programjai alapján úgy tűnhet, hogy az ügyeknek továbbra is van nemük. A probléma ilyenfajta megközelítése vezethet oda, hogy az esélyegyenlőségi kérdések rendre a szociális kérdések mezejében tűnnek fel.

A tapasztalat azt mutatja, hogy amint komolyra fordulnak a dolgok a politikában, és valódi tétjük lesz a csatározásoknak, akkor hajlamosak az ígéretet tevők megmaradni a szavak szintjén, és a valódi, tényleges tettek és intézkedések elmaradnak. Úgy véljük, e tekintetben az egyetlen, üdítő kivételnek Dávid Ibolya MDF-elnök szereplése tekinthető, amely azzal magyarázható, hogy az MDF a várakozásokkal ellentétben bejutott a parlamentbe, és ezzel a második fordulóig Dávid Ibolya a választások egyik legmeghatározóbb személyévé vált. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ez is csak annak köszönhető, hogy a két forduló között sorsdöntő szerepet kapott az MDF. Azaz ez a figyelem még mindig nem a nőnek, csupán a pártnak és a helyzetnek szólt.

Ugyanakkor pozitívum, hogy a kampányban minden politikai párt programja foglalkozott valamelyest a női esélyegyenlőség kérdésével, a nők sajátos problémáival. A Fidesz-MPSZ és az MDF konzervatív nő- és családpolitikát hirdettek, míg a szocialisták az esélyegyenlőség erősítése mellett érveltek, igaz, meglehetősen kurtán. Az SZDSZ-nek volt a leginkább kidolgozott nőprogramja, ezáltal középpontba állítva a női esélyegyenlőséget. A program megírásánál azonban egyelőre ebben a kampányban a pártok nem jutottak tovább.

„Szintén újdonsága volt a kampánynak, hogy több párt is női kampányt hirdetett. E csekély erőfeszítések mellett mégis a Szocialista Párt volt az egyetlen, amely valamiféle kvótarendszerrel növelte női jelöltjeinek parlamentbe jutási esélyeit, és messze a legtöbb, szám szerint 116 női jelöltet állított. (Az ENSZ 1995. évi pekingi világkonferenciáján elfogadott cselekvési terv is minimálisan harminc, majd hosszútávon ötven százalékra javasolta bővíteni a nők részvételi arányát a politikai döntéshozatalban.) A leginkább figyelemreméltó a Fidesz női kampánya volt, külön alelnöki posztot is létrehozott a női program hitelesítésére, amelybe a korábban szinte teljesen ismeretlen Pelczné Gáll Ildikó került."[16]

A sajtó egyáltalán nem kezelte kiemelten ezeket az eseményeket, így érthető, hogy a politika iránt kevésbé érdeklődő polgárokhoz ezek az információk nem jutottak el. Az átlagember talán tisztában sincs azzal, hogy maga a politika is igyekszik rendszerén változtatni és megteremteni az

[16/] RIMAY 2006.

egyenlő esélyek politikáját. Kívánatos lenne, ha ezek a törekvések a következő időszakban nagyobb hangsúlyt kapnának, és nem sikkadnának el a választási kampány lezárulása után.

Összegzés

Kétségtelenül kevés a nő a közéletben. A hatalmat kézben tartó nagy szervezeteket és a népszerűbb önkéntes szervezeteket is férfiak dominálják. Ez befolyással van az általuk kitűzött politikai célokra és az ennek nyomán elfogadott határozatokra. A nők is rendelkeznek a társadalmi vitákban való részvételhez szükséges ismeretekkel és érvekkel. Olyan politikai színtérre lenne szükség, ahol részvételük egyenértékű a férfiakéval. A politikus élete jellemzően hatalmi harc, intrika, „rászedés", pedig lehetne egészséges verseny, szövetség, sőt barátság és megértés is az egyének között.

Vizsgálataink során szembesültünk a nemzetközi tapasztalatokkal és adatokkal, amelyek kapcsán tény, hogy a magyar közéletben a rendszerváltozást követően sem láthatunk előrelépést a nők számának növelésével kapcsolatban. A pozitív megkülönböztetést világszerte nagyon sok formában alkalmazzák, elsősorban a kvóta-rendszereket hívják segítségül az első lépés megtételéhez.

Magyarországon alapvetően a társadalmi sztereotípiák negatív hatása érvényesül, s ezért a politika sem érzi szükségét a beavatkozásnak. Persze az is jogos felvetés, hogy az erőltetett egyenjogúsító törekvések megbélyegezhetik a politizáló nőket, s a hagyományos családmodell védelmezői is komoly ellen-érvrendszert használnak. A politika szereplői nem érdekeltek a női témák „zászlóra tűzésében", mivel a női választók máig nem igénylik a nőkkel kapcsolatos programok előtérbe helyezését.

A megoldást abban látnánk, ha egyrészt a magyar társadalom jelentős része megváltoztatná álláspontját a nemi szerepek határvonalaival kapcsolatban, másrészt pedig a nők aktívabb politikai szereplőkké válnának, rákényszerítve a magyar politikai erőket a női témák dinamikus képviseletére.

Felhasznált irodalom

BONIFERTNÉ 1998 = BONIFERTNÉ Szigeti Márta (szerk.), Nők a pályán, Bp., K & F Kiadó, 1998.

BOZZI – CZENE 2006 = BOZZI – CZENE, Elsikkasztott feminizmus, Bp., Osiris, 2006.

BRETHERON 2001 = BRETHERON, Charlotte, Gender mainstreaming and EU Enlargment: swimming against the tide?, Journal of European Public policy 2001, 8, 1, 60–81.

CSEPELI 2003 = CSEPELI György, Modern Barrabások, HALMAI Gábor (szerk.), A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig, Bp., AduPrint-Indok, 2003, 109–112.

HALMAI – TÓTH 2003 = HALMAI – TÓTH (szerk.), Emberi Jogok, Bp., Osiris, 2003.

LEHOCZKYNÉ 2003 = LEHOCZKYNÉ KOLLONAY Csilla, Amerikai sikertörténet – európai változások, HALMAI Gábor (szerk.), A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig, Bp., AduPrint-Indok, 2003, 187–197.

LÉVAI – KISS 1999 = LÉVAI – KISS, Nők a közéletben. Parlamenti és önkormányzati választások, 1998, PONGRÁCZ – TÓTH (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, Bp., TÁRKI és a Szociális és Családügyi Minisztérium, 1998, 40–50.

OKIN 1989 = OKIN, Susan Moller, Justice, Gender and the Family, New York, Basic Books, 1989.

PALASIK – SIPOS 2005 = PALASIK – SIPOS (szerk.), Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon, Bp., Napvilág, 2005.

PALASIK 2007 = PALASIK Mária (szerk.), A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon, Bp., Napvilág, 2007.

RIMAY 2006 = RIMAY Andrea, Ha nem lett volna Dávid Ibolya…, Médiakutató, 2006/nyár, http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/02_david_ibolya/01.html (2014. július 25.)

S. MOLNÁR 1990 = S. MOLNÁR Edit, Kell-e több politikus nő?, Jel - Kép, 1990/3, 58–66.

SZARKA 2002 = SZARKA Klára, Magyar politikusnők – jobb és baloldalon is egyre több kellene belőlük?, Magyar Hírlap, 2002. június 28, 6.

TÓKA 1998 = TÓKA Gábor, Választói magatartás, KOLOSI – TÓTH – VUKOVICH (szerk.) Társadalmi riport, Bp., TÁRKI, 1998.

TÓTH 1994 = TÓTH Andrea, Az 1990-es parlamenti választások plakátjai és röplapjai. A nemek megjelenítése és a képviselőjelöltek önreprezentációja, BALOGH István (szerk.), Törésvonalak és értékválasztások, Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994, 227–272.

VARRÓ 2002 = VARRÓ Szilvia, Politikusnők a parlamentben, Magyar Hírlap, 2002. február 4, 7.

A női munkanélküliség csökkentési lehetőségei Szlovákiában

Rajkovics Péter, Szlovákiai Magyarok Kerekasztala, Gazdasági bizottság

Összefoglaló: Jelen előadás célja rámutatni arra, milyen módon is lehet közösen gondolkodni a női munkanélküliség csökkentéséről, a foglalkoztatottság növeléséről úgy, hogy az a széles társadalmi közeg számára előrelépést hozzon. Arra is kitérve, milyen módon motiválhatóak a hölgyek, hogy maguk is aktívabban keressék a probléma megoldását, és közben hagyományos családfenntartó szerepük is megmaradjon.

Kulcsszavak: *női szerepek, munkavállalás, munkanélküliség, kisebbségi lét, Európai Unió, gazdasági válság, Eurostat, diszkrimináció.*

Bevezetés

A nők és a férfiak munkaerő-piaci jelenlétének egyik legmarkánsabb jellemzője az ágazatok, foglalkozások, munkakörök nemek szerinti elkülönülése (szegregációja). A jelenség a női foglalkoztatás megjelenésétől napjainkig érvényesül a világ minden országában, függetlenül a gazdasági fejlettség szintjétől, a politikai, vallási rendszertől, a társadalmi, kulturális környezettől. A nemek szerinti szegregáció a munkaerőpiac működésének része és következménye, hatására a női munkaerő jelentős hányada a tipikusan nőinek tartott (nő-domináns), a férfiak pedig a férfiasnak vélt (férfi-domináns) foglalkozásban vannak jelen. Az ezredforduló előtti években a világ aktív népességének fele olyan nő-, illetve férfi domináns foglalkozásban dolgozott, ahol a saját nemének aránya meghaladta a 80 százalékot.[1]

A nemek képviselői tehát leginkább azon a területen keresnek maguknak munkát, ahol több velük azonos nemű dolgozik. Ezen jellegzetesség mögött olyan társadalmi beidegződések állnak, melyet most nem célunk elemezni, annyit viszont fontos hangsúlyozni, hogy hiába is szeretne mindenki az általa megálmodott vagy ideálisnak tartott területen dogozni, ez napjainkban több szempontból is elképzelhetetlen.

A fiziológiai adottságokra, tágabban a személyes kompetenciákra épülő foglalkoztatási gyakorlat az egyén szabad

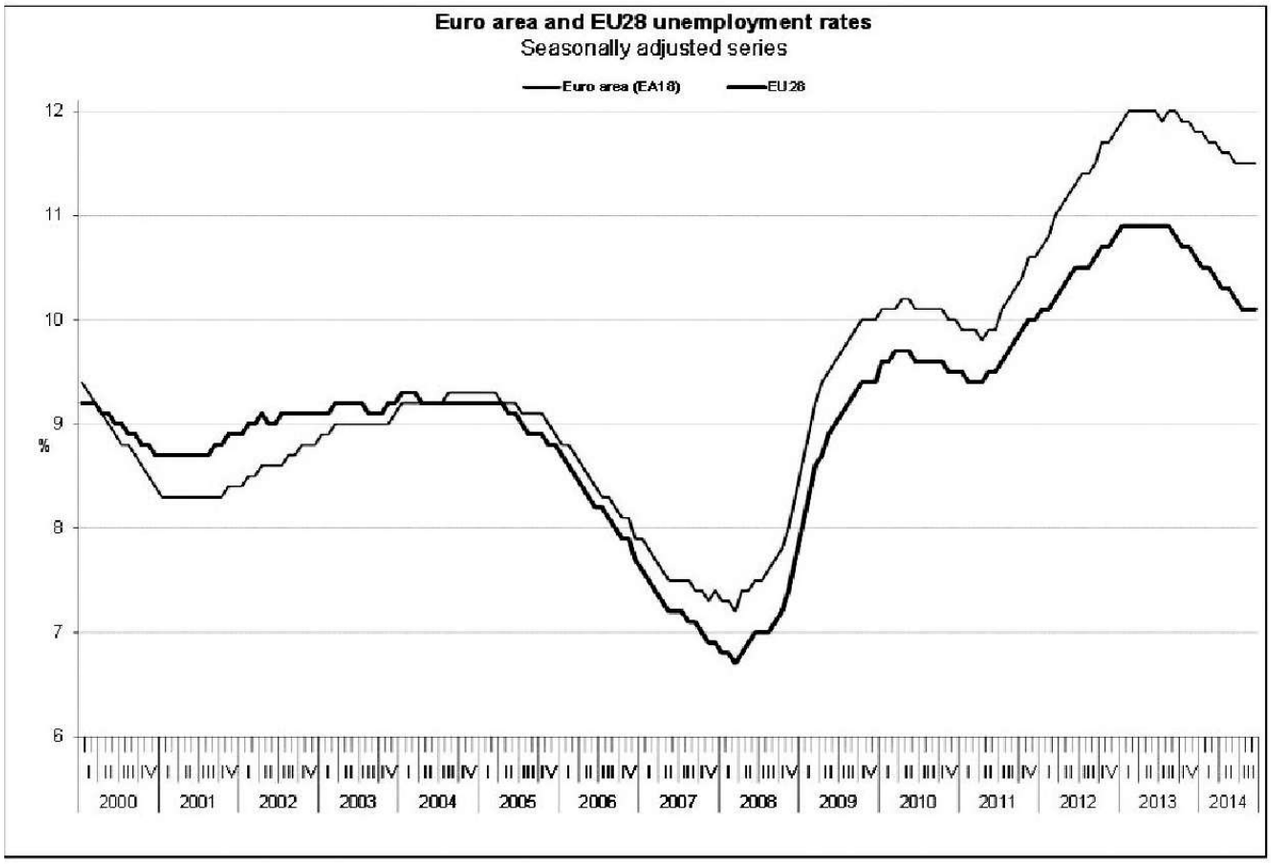

1. ábra Az EU-28 és az eurozóna munkanélküliségének alakulása (**Forrás:** Eurostat)

[1/] Anker (1998): In. Koncz (2010)

	Males					Females				
	Sept 13	Jun 14	Jul 14	Aug 14	Sept 14	Sept 13	Jun 14	Jul 14	Aug 14	Sept 14
EA 18	11,9	11,3	11,3	11,3	11,3	12,1	11,8	11,8	11,7	11,7
EU 28	10,8	10,1	10,0	10,0	10,0	10,9	10,3	10,3	10,2	10,2
Belgium	8,8	9,3	9,4	9,4	9,4	8,1	7,5	7,5	7,5	7,5
Bulgária	13,6	12,4	12,4	12,3	12,3	12,0	10,2	10,1	10,1	10,1
Czech Republic	5,9	5,0	4,9	5,0	4,8	8,4	7,2	7,0	7,9	6,8
Denmark[8]	6,5	6,1	6,3	6,5	6,5	7,2	6,9	6,9	6,8	6,8
Germany[7]	5,6	5,4	5,4	5,4	5,4	4,9	4,6	4,6	4,6	4,6
Estonia[8]	9,0	7,8	8,1	8,6	:	7,8	6,9	6,9	6,7	:
Ireland	14,5	13,4	13,2	13,1	12,8	10,2	9,4	9,3	9,3	9,3
Greece	24,8	23,4	23,1	:	:	32,1	31,0	30,5	:	:
Spain	25,7	23,6	23,3	23,0	22,8	26,6	25,5	25,5	25,5	25,4
France	10,4	10,5	10,6	10,7	10,7	10,3	10,3	10,4	10,4	10,3
Croatia	18,1	15,1	14,6	14,4	14,2	17,9	18,4	18,7	18,7	18,4
Italy	11,8	11,4	11,7	11,5	11,6	13,4	13,8	13,9	13,7	13,9
Cyprus	17,7	17,1	17,0	16,8	16,3	15,7	14,4	14,2	14,0	13,8
Latvia[6]	12,4	12,1	:	:	:	11,0	9,5	:	:	:
Lithuania	12,0	13,1	13,1	13,1	13,2	10,4	9,7	9,8	9,6	9,5
Luxembourg	5,9	6,1	6,1	6,0	6,0	6,1	6,2	6,2	6,1	6,2
Hungary[8]	10,1	8,0	7,6	7,3	:	9,9	8,2	8,0	7,8	:
Malta	6,6	6,1	6,2	6,0	5,9	6,2	5,5	5,6	5,6	5,6
Netherlands[7]	7,3	7,0	6,9	6,7	6,6	6,6	6,6	6,4	6,4	6,4
Austria[7]	4,9	5,3	5,1	5,1	5,5	5,0	4,7	4,6	4,6	4,7
Poland	9,6	8,6	8,5	8,4	8,3	11,0	9,7	9,5	9,3	9,2
Portugal	15,6	13,5	13,2	13,3	13,0	15,9	14,7	14,6	14,6	14,2
Romania	7,6	7,6	7,8	7,9	7,6	6,3	6,1	6,1	6,1	6,0
Slovenia	8,7	8,4	8,2	8,2	8,1	10,9	10,3	10,2	10,1	9,9
Slovakia	14,2	13,0	12,9	12,9	12,7	14,5	13,6	13,5	13,5	13,3
Finland[7]	8,8	9,2	9,2	9,2	9,3	7,6	8,0	8,0	8,0	8,0
Sweden	8,1	8,2	8,2	8,1	8,1	7,9	7,6	7,6	7,5	7,4
United Kingdom[8]	7,7	6,5	6,3	:	:	7,0	5,8	5,7	:	:
Iceland[7]	5,9	5,0	5,0	5,0	5,0	5,1	5,0	5,0	5,0	5,0
Norwai[8]	3,5	3,4	3,5	3,8	:	3,3	3,2	3,3	3,6	:

2. ábra: Munkanélküliség az EU-ban nemek szerinti megoszlásban – 2014. szeptember (**Forrás:** Eurostat)

foglalkozás- és munkakör-választását feltételezné, ami ma még realitást nélkülöző elvárás. A népesség munkaképességének személyes kompetenciákra/adottságokra épülő hasznosítása a legfejlettebb országokban is mennyiségi és strukturális korlátokba ütközik.[2]

Az Európai Unióban a gendermegerősítési mérőszám (Gender Empowerment Measure) és az egy főre jutó GDP nagyságának alakulása között pozitív és szignifikáns korreláció áll fenn, ami azt fejezi ki. hogy azokban az országokban, ahol a nők nagyobb mértékben vesznek részt a döntéshozatalban, nagyobb az egy főre jutó bruttó hazai termék.[3]

1. Kilátástalan szlovákiai munkanélküliség

Szlovákia gazdasága számára már évek óta a munkanélküliség jelenti a legnagyobb problémát. Az elmúlt időszakban ugyan a 15 százalék felé tartó növekedés kedvező fordulatot vett, még mindig azzal kell szembenéznünk, hogy a mindenkori kormány nem találja a megoldást a problémára.

Az elmúlt közel másfél évtized, amely a 21. századból eltelt ugyanakkor két időszakra osztható. A gazdasági fejlődéssel jellemezhető első hét éves időszakra, majd a gazdasági válságot hozó másik hét évre, amelyre a mély recesszió miatt rengeteg munka nélkül maradt szlovákiai polgárt hozott, akiket a gazdaságpolitikai intézkedések nem tudtak ismét a munkapiacra léptetni. Éppen ezért az egy évnél hosszabb ideje munkanélküliek száma vészesen növekedett, s ma már olyan szintű gondokat okoz, amelyek megoldása teljesen új szemléletmódot igényelhet.

2014 szeptemberében ugyanis Szlovákiában a hivatalos adatok szerint a munkanélküliségi ráta 13 százalék volt, amely ugyan az egy évvel korábbi állapothoz képest komoly előrelépést jelent, hiszen akkor még 14,4 százalék volt ez az arány, de még mindig messze volt az Európai Unió átlagától (lásd 1. ábra), amely 10,1 százalék. Közben azt is látnunk

2/ Koncz (2010)

3/ Löfström

kell, hogy a Szlovákia magyarok lakta régióihoz legközelebb fekvő két országban, Magyarországban és Ausztriában 7,6 és 5,1 százalék.

2. A nők és a munkanélküliség

Az elmúlt évtizedekben a nők is egyre nagyobb számban jelentek meg a munkapiacon, miközben képzettségi szintjük is egyre emelkedett. Ennek következtében egyre több olyan munkahelyet töltöttek be, ahol korábban férfiak dolgoztak, de az EU-s szakemberek is úgy vélik, javadalmazásuk még mindig alacsonyabb férfitársaikkal szemben.

Ennek változása érdekében számos program indult a kontinens egészén, az uniós források és jogi előírások mentén, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a női munkavállaló alapvetően más helyzetből indul a munkapiacon, hiszen a családban betöltött szerepéből kifolyólag más feladatokat is el kell látnia, mint a másik nem képviselőinek.

Az Eurostat friss adatai alapján első látásra azt mondhatjuk, a munkanélküliség problémája nem válogat a nemek között, nagyon hasonló arányban vannak munka nélkül a férfiak és a nők is egész Európában. Az EU (10,0 % -10,2% az arány) vagy éppen az eurozóna (11,3 % -11,7% az arány) országait figyelve minimálisak az eltérések a két nem között, azt viszont fontos kiemelni, a foglalkoztatottságot vizsgálva világossá válik a laikus számára is, hogy a munkapiacra nem belépő nők miatt is van így.

Az Európai Bizottság idei jelentése is rámutat a probléma mélységeire. „Bár az elmúlt évek során a nemek közötti aránytalanság némileg csökkent az EU-ban, a legfrissebb adatok tanúsága szerint a nők esetében a munkanélküliség kisebb arányban csökken. Ráadásul a nők jellemzően valamennyi korcsoportban alulfoglalkoztatottak (ide tartozik a nem önkéntes részmunkaidős munkavégzés). A tagállamok között jelentős különbségek figyelhetők meg a nők munkaerő-piaci részvételének aránya és a ledolgozott munkaórák között.

A Bizottság számos tagállamhoz intézett országspecifikus ajánlást annak érdekében, hogy ösztönözzék a nők munkavállalását, mindenekelőtt minőségi és megfizethető gyermekgondozás biztosításával, valamint a foglalkoztatást hátráltató pénzügyi tényezők csökkentésével. A nők munkaerő-piaci részvételének növelése alapvetően fontos az EU 2020-ra vonatkozó stratégiájában kitűzött foglalkoztatási célok (a 20 és 64 év közöttiek 75%-a rendelkezzen munkaviszonnyal) eléréséhez."

3. Hogyan javulhat a helyzet?

Először is látnunk kell, hogy a probléma ezen a téren is nem elsősorban a munkanélküliség csökkentése, hanem a foglalkoztatottság növelése. Ezen a téren ugyanis valóban meglátjuk a probléma gyökerét. A Szlovák Tudományos Akadémia tavalyi vizsgálatainak adatai bizonyítják, hogy hiába nőtt a 2014-es év második negyedévében a foglalkoztatottság éves összehasonlításban több mint egy százalékkal, amely több mint 25 ezer embert jelent, s közülük csaknem 15 ezren éppen nők voltak, a hölgyek foglalkoztatottsági adatai a mai napig nagyon alacsonyak. A 20 és 64 év közötti aktív lakosság szintjén 65,7 százalék az arány, de míg a férfiak esetében 72,8 százalékos a mutató (az EU-s átlag 75 százalék), addig a nők esetében 58,4 (az EU-s átlag 63,5). Mindezek fényében nyilvánvaló, hogy messze vagyunk az európai élmezőnytől, sőt, inkább a középmezőny hátsó régiójában helyezkedünk el, ami a hölgyek foglalkoztatottsági szintjét illeti.

3. ábra A foglalkoztatottság alakulása a 20-64 év közötti nők körében az EU-ban és a Visegrádi négyek államaiban (**Forrás:** Eurostat és Szlovák Tudományos Akadémia)

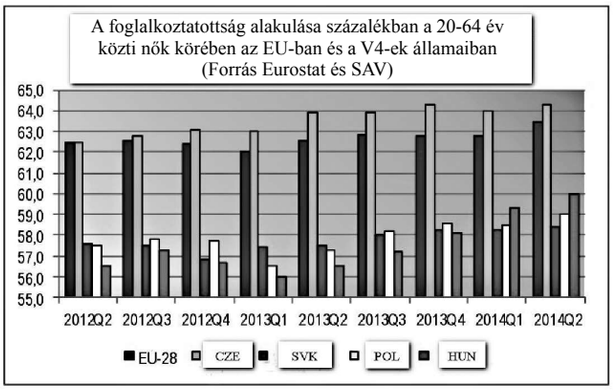

Természetesen a kívánatos állapot nem azt jelenti, hogy közel annyi nőnek kellene dolgoznia, mint férfinak, hiszen ez a társadalom működését is fenyegetné, de fontos az előrelépés, mert már nem csak a V4-ek országaival kell összehasonlítanunk magunkat (3.ábra), hanem a közösségünk, az EU államaival is.

A dolgozó hölgyek számának növekedése viszont csak akkor lehetséges, ha adottak bizonyos infrastrukturális feltételek. „A munkahelyi elhelyezkedés lehetősége javul a nők számára, ha a gyermek-elhelyezési lehetőségekhez való hozzájutás könnyebb és az ilyen létesítmények számát növelik. Ezen kívül, ha a gyermekgondozásra fordított idő aránya a nemek között közelít a 100 százalékhoz, akkor állítható, hogy a gyermeknevelési terhek egyenlőbben kezdenek el megoszlani a férfiak és nők között.[4]

Dr. Ternpovszky Ferenc[5] részleteiben is kidolgozta, mire kell törekedni, hogy a nők a munkapiacon, ne csak megjelenjenek, hanem szerepvállalásuk minél hatékonyabb legyen. „A nőket nem szabad magukra hagyni az egyensúlyt kereső útjukon. A munkáltatóknak, HR vezetőknek tudatosan kell kiépíteni azt a szervezeti kultúrát, azokat a módszereket, melyek segítik a nőket, anyákat karrierjük építésében. Ezek a következő 5 pontban foglalhatók össze:

- A szervezeti kultúra fejlesztése.
- Rugalmas, női karriermodell kialakítása.
- A gondozási szabadságon lévő nők ambíciójának, tudásának szinten tartása, fejlesztése.
- A nők munka attitűdjeinek figyelembevétele, „kihasználása".
- Rugalmas munkaidőformák

4/ Szekeres Valéria (2014)

5/ Dr. habil. Ternovszky Ferenc1: A női (anyai) karriermodellek. Problémáik, támogatásuk.

A nők hátrányos helyzetének javítására nemzetközi szinten több törekvés volt, de társadalmi változásokat ezek magukban nem tudtak generálni, azok maguk is megtörténtek, ugyan nem minden esetben kedvező hatással.

Karácsony Zoltán ugyanakkor a problémát magyarországi oldalról megközelítve több olyan szempontot mutat meg, amely akár Szlovákiában is alkalmazható volna. Kvóta felállítását javasolja, amely a nemek közötti minimális arányszámok meghatározását jelentetné nem csupán a politikában, hanem a gazdaságban, a nagy cégek igazgatóságaiban, miközben baloldali és a zöld pártok ebben látják a jövőt, a jobboldaliak pedig ódzkodnak tőle. „A kvótapártiak előtt a norvég példa lebeg, ahol 2003-ban vezették be a minimális, 40 százalékos arányszámot a nagyvállalatok vezetésében, és ez a női menedzserek előretörését hozta.

Vállalati jelentés a bérekről

A férfi-női átlagbérek közti különbség még nem feltétlenül utal diszkriminációra. Sok országban a nők a roszszabbul fizető iparágakban, nem teljes munkaidőben és nem vezetői pozícióban dolgoznak. Tehát bérük nem nemük, hanem más tényezők miatt alacsonyabb. Problematikus ugyanakkor, ha cégen belül ugyanazt a munkát végző férfi és nő között van keresetkülönbség. Éppen ezért Belgiumban 2012-ben olyan törvényt fogadtak el, amely kötelezi a vállalatokat kétévente a bérstruktúra összhasonlító elemzésére. Ausztriában pedig a 150 főnél több alkalmazottat foglalkoztató munkaadónak olyan fizetési riportokat kell készíteniük, amelyben bemutatják fair bérezési gyakorlatukat.

A kisgyermekes anyukákat segítő kezdeményezések

Például az állam részéről a minél zökkenőmentesebb munkahelyi visszatérés segítése a bölcsődei férőhelyek bővítésével. Minta lehet a tehermegosztás ösztönzése. Norvégiában az apának is jár gyermekgondozási idő (apa-kvóta) az apa például 14 hétig otthon maradhat a kisgyermek születése után.

Női klub szervezeten belül

Akadnak multinacionális vállalatok, amelyek felismerték a tehetséges nőkben rejlő üzleti előnyöket. A GE például Női Hálózatot működtet a vállalaton belül. A hölgyek rendszeres találkozók, tréningek keretében fejlesztik önmagukat és egymást, így készülnek fel a vezetői pozícióra.

Zaklatás esetén irány az Egyenlő Bánásmód Hatóság

Akit bármilyen sérelem ér munkahelyén vagy álláskeresőként neme, vallása, faji, nemzetiségi hozzátartozása miatt, az az Egyenlő Bánásmód Hatóságnál tehet bejelentést. Az EBH ezt követően kivizsgálja az ügyet. Több millió forintos pénzbüntetés is lehet a zaklató munkahelyi vezető büntetése.

Karrierépítő és önérvényesítő tréningek nőknek

Azt még a nőjogi szervezetek képviselői is hangsúlyozzák, hogy az államnál, az EU-nál és a munkaadónál is többet tehetnek maguk az érintettek helyzetük javításáért. Sok női álláskereső nem elég rámenős a bértárgyaláson, félénk a munkalehetőségek felkutatásában, nem keresi a kapcsolatot szakmabeliekkel, üzleti vagy politikai döntéshozókkal. Pedig ezek még fontosabb készségek, mint a diploma megszerzése, a nyelvtudás vagy a szakmai tapasztalat. Mivel senki sem születik ügyes karrierépítőnek, ezt is meg kell tanulni."[6]

A munkaerőpiacon való előrelépések érdekében tehát több irányba is haladhatunk, ugyanakkor azt is látnunk kell, sok esetben a helyes megközelítés az, amely leginkább hiányzik a társadalmi szereplők körében.

A nemek szerinti foglalkozási elkülönülés a munkaerőpiac természetes jelensége, mivel a nők és a férfiak (többsége) biológiai-társadalmi okokból eltérő kompetenciákkal rendelkezik. Tévútra visz az a gondolat, miszerint a foglalkozási/ágazati szegregációja probléma. Leragadva a téves problémafelvetésnél, nem vizsgálják a foglalkozások / ágazatok nemek szerinti elkülönülését létrehozó munkaerőpiaci mechanizmusokat, amelyek nyomán az elkülönülés a nőket szükségszerűen hátrányos helyzetbe hozza. A nőket nagyobb arányban foglalkoztató ágazatok/foglalkozások ugyanis az átlagnál kedvezőtlenebb bér- és kereseti viszonyokat kínálnak, presztízsük gyenge, ezért nem vonzzák a férfi munkaerőt, így azok kilépnek e foglalkozásból/ágazatból, átengedik a terepet a nőknek. Ez fordítva is igaz: ott és akkor kezdődik el egy pálya elnőiesedése, azok a foglalkozások nyílnak meg a nők tömeges beáramlása előtt, ahol, és amikor egymással összefüggő technikai, gazdasági, társadalmi változások hatására a pálya leértékelődik, társadalmi presztízse csökken.[7]

Megjegyezhetjük, nem feltétlenül ágazatok vagy szakmák, hanem a munkavégzés jellegzetességei tehetik azt vonzóbbá a nők számára.

4. Részmunkaidős opció?

Az Európai Unió államaiban jóval többen élnek a nők közül a részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségeivel, míg Szlovákiában arányuk alacsony, pedig az unióban nagyon elterjedt formája a nők flexibilis munkaviszonyának, amely így lehetővé teszi a gyermeknevelést és a háztartási feladatok ellátását.[8]

Sajnos Szlovákiában a vállalati kultúrában ezek a munkavállalási formák még kevéssé vannak elterjedve, ebből kifolyólag pedig azok népszerűsége is elmarad a nyugaton tapasztalhatóaktól. A multinacionális cégek betelepedése pedig ezen a téren sincs hatással a hazai vállalkozókra, mivel azok csak az ország kisebb részein töltenek be meghatározó szerepet a vállalkozói gondolkodásban.

Természetesen arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a már korábban említett jelentős regionális különbségek tovább nehezítik a flexibilis munkavállalás lehetőségeit, mert 25 százalék feletti munkanélküliség mellett a hagyományos munkapiaci lehetőségek száma is csekély, valamint a magas számú álláskereső is csökkenti a munkavállaló esetleges igényeit is.

6/ Karácsony Zoltán: Nők és az álláspiac: helyzetjelentés március 8-án (In: Haszon)

7/ Koncz (2010)

8/ Domonkos (2014)

Továbbá fontos hangsúlyozni, a regionális lemaradások a gondolkodásban is megmutatkoznak, amire Tóth is emlékeztet. „A teljes munkaidős foglalkoztatás a nők esetében igen vitatott terület. Gyakran felmerül, hogy a nők részben anyagi, részben ideológiai nyomás alatt váltak keresővé, tehát nem teljesen szabad választásuk alapján döntötték el, hogy valóban akarnak-e dolgozók lenni. A szocialista rendszer evidenciává tette a kétkeresős családmodellt. Mind a kutatók, mind a közvélemény egy része úgy véli azonban, hogy helyesebb volna az egykeresős családmodellre visszatérni és a nőket jobban orientálni a családi szerep felé, hiszen – a női munkavállalást ellenzők érvelése szerint – a női munka nemcsak a gyerekeket, hanem a családi életet is veszélyezteti."[9]

5. Egy külföldi lehetőség

A szlovákiai nők egy része, a hivatalos adatok szerint 28 ezren vannak, éppen az ausztriai munkavállalást választja. A fizikai közelség nagy előny, legtöbben pedig kéthetes időszakokat töltenek kint gondozóként, ápolóként, majd ugyanennyi időt otthon. Ebben a formában a családi élet sem szenved olyan károkat, mint amikor minden nap ingáznia kell az egyik félnek.

A kérdés az, hogy vajon az ilyen nem könnyű munkát Szlovákiában miért értékeli annyira kevéssé a társadalom, miközben éppen a gyengébbek, elesettek és idősebbek felé mutatott figyelem határozza meg a társadalom értékét. Azt kell, hogy mondjuk, sajnálatos a helyzet, amikor külföldön, néhány kilométerre a határtól kétheti munkával általában legalább 800 eurós bért lehet szerezni, miközben nálunk ugyanennyi a bruttó átlagbér, amelyet vagy annál többet viszont csak a munkavállalók nagyon kis hányada tud megkeresni. Mindezek fényében nem meglepő, ha a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a Bécsben dolgozó 8 ezer ápoló közül 6 ezer a szlovákiai nő, akiknek kétharmada 40 év feletti, s nyolcvan százalékuknak legalább érettségije van. Ezek fényében kedvezőbb feltételek mellett feltehetően Szlovákiában sem okoz gondot számukra munkát találni, ugyanakkor a bérezési feltételek akkor is sokkal kedvezőtlenebbek lennének.[10]

És ők amellett, hogy nem Szlovákiában adóznak munkájuk után, még a kedvezőbb helyzetben lévőkhöz tartoznak, mivel a mai napig több ezerre becsülik azok számát, akik nyugati szomszédunknál nem vagy csak félig hivatalosan folytatnak rendszeres munkát.

Konklúzió

Nyilvánvaló tény tehát, hogy a nők hazai munkanélküliségi arányának ellenére nem mondhatjuk, hogy jobb lehetőségekkel érkeznek a munkapiacra mint férfi társaik. A foglalkoztatás területén ugyanis jócskán elmaradnak az európai átlagtól, amelyből leszűrhetjük, hogy a hölgyek esetében is jócskán akadnak olyanok, akik a rendszereken kívül próbálnak megélhetést biztosítani maguk és családjuk számára.

Egy ilyen társadalmi közegben a mindenkori kormányzat szerepei közé kellene tartoznia a flexibilis munkaviszonyok elősegítésének és a kedvező kisvállalkozói közeg megteremtésének. Ezzel szemben a területeken évek óta jelentős előrelépés nem tapasztalható, miközben az egyéni vállalkozók lehetőségeinek teljes leépítésével sikerült azt is elérni, hogy a vállalkozói kedv Szlovákiában még tovább csökkenjen.

A magas régiós eltérések mellett éppen ezért a családanyák helyzete egyáltalán nem ideális, miközben a gazdasági válság közepette egyre nehezebb egy keresetből a háztartás működésének és a mindennapi létnek az anyagi bebiztosítása. Mindezek fényében nagyon fontosnak tartom, hogy a felvidéki nők is minél nagyobb körben vegyenek részt olyan diskurzusban, amelyből maguk is tanulhatnak arról, milyen módon tudják lehetőségeiket bővíteni.

A női munkavállalás növekedése ugyanis nem csak a családi költségvetést bővítheti, hanem az egészségesen működő társadalomban olyan megbecsülést is teremthet a nőnek, amely minden közösségi szereplő hétköznapjaira kedvező hatással lehet, nem csak gazdasági tekintetben.

Felhasznált irodalom:

ANKER, R. [1998]: Gender and Jobs. Sex Segregation of Occupations in the World. International
Labour Office. Geneva.

A nőtlen évek ára – a nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989-2013. Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség. Budapest, 2014.

DOMONKOS Lívia: A szlovákiai magyar nők helyzete a munkapiacon. In:Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről. Phoenix PT, Pozsony. 2014.

KARMEL, T. – MACLACHLAN, M.: Occupational Sex Segregation – Increasing or
Decreasing? Economic Record. 64. évf. 1988.

KARÁCSONY Zoltán: Nők és az álláspiac: helyzetjelentés március 8-án. In: Haszon.

KONCZ Katalin: A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jelensége és mérése. In:
Statisztikai szemle, 2010. (88. évf.) 10-11. sz.

NAGY Beáta – KÜRTÖSI Zsófia – SZEKERES Valéria: Gender Budgeting kézikönyv. Budapest: Unifem-ért Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület. 2010

SZALAI Piroska: A lifelong learning és a női munkavállalás In: Humánpolitikai szemle, 2010.
(21. évf.) 12. sz. p

TÓTH Olga: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről. Szerkesztette: Lendvai Katalin és Tóth István György. TÁRKI, MM, Egyenlő Esélyek Titkársága, 1997.

http://openiazoch.zoznam.sk/cl/149293/Ked-rodinny-rozpocet-taha-zena-Muzi-su-bez-prace-Slovenky-zarabaju-v-Rakusku

[9/] Tóth (1997)

[10/] http://openiazoch.zoznam.sk/cl/149293/Ked-rodinny-rozpocet-taha-zena-Muzi-su-bez-prace-Slovenky-zarabaju-v-Rakusku

A Pons Danubii EGTC tagjai térképen szemléltetve

(**Forrás:** Cesci, Central European Service for Cross-Border Initiatives)

Nők a munkaerőpiacon a Pons Danubii határmenti régióban

Domonkos Lívia – Földes Zsuzsana – Bara Zoltán,
Comenius Egyetem Pozsony – Széchenyi István Egyetem, Győr – Pons Danubii, EGTC

Összefoglaló: Munkánk a Pons Danubii határmenti együttműködés Workmarket projektje alapján létrejött kutatás kibővítése gender mutatókkal. A kutatás rámutat a régió határmenti együttműködés projektjének eredményeire, a határmenti régió különleges helyzetére, a régió munkaerőpiacának specifikusságaira, elemzi a Pons Danubii régió szlovák részének munkanélküliségi, foglalkoztatottsági arányát és bérkülönbségeit a férfiak és a nők közt. Adatokat és trendeket az utóbbi évekről a statisztikai hivatal, a komáromi munkahivatal dolgozói szolgáltattak, melyek a szekundáris kutatás részét képezik. A projekt sok újítása megoldásként is szolgálhat, mint amelyek például a munkaerőpiaci börze, tudományos publikáció,szakmai továbbképzések, cégekkel való aktív komunikáció mélyinterjúkkal, álláskeresők és munkaadók számára kialakított kétnyelvű honlap, tanulmány a munkaerőpiac helyzetéről és lehetőségeiről szlovák és magyar nyelven, 250 ezer lakos tájékoztatása, vállalkozói adatbázis és tanulmányutak szervezése. A projekt a Magyarország – Szlovákia határmenti együttműködés operatív program keretében valósult meg. **(HUSK/1101/1.6.2)**

Kulcsszavak: *gender, határmenti együttműködés, munkaerőpiac, bérdiszkriminiáció, gender gap*

Előszó

A határ menti területek folyamatosan váltak a gazdasági élet egyre fontosabb szereplőivé. Az 1970-es években, mikor a centrumtérségek képtelenek voltak elegendő erőforrást biztosítani a fejlődéshez, a termelést folyamatosan helyezték át a határ menti térségekbe, hiszen itt alacsonyabbak voltak a költségek a támogatások és a bérszínvonal miatt (Rechnitzer J., 1999). E térségek helyzete folyamatosan értékelődött fel nagyszámú szabad és olcsó munkaerejéből fakadóan az előnyösebb infrastrukturális költségek és a határ közelsége miatt, s az ország nyugati határterületei potenciális magterületté váltak. A tanulmány arra keresi a választ, mennyire jelent előnyt vagy hátrányt a munkaerőpiacon a nők számára ez a konkrét régió.

A munkaerőpiac jelentős százaléka kiszorul a szürke és a fekete gazdaságba és külföldön dolgozik, migráció és fluktuáció során. Ebből a helyzetből is eredeztethető a munkaerő-piaci diszkrimináció terjedése. Az alapvető munkaerő-piaci tényezők fele állami humán tőke: a demográfiai tényező és képzettségi (nevelési) tényező. Az alapvető munkaerő-piaci mutatók közé soroljuk még a foglalkoztatási arányt és a munkanélküliségi mutatót potenciálisan aktív népesség esetén, valamint a gazdaság helyzetét a társadalomban. (Pawera, 2008,12)

Jelen tanulmány ezeket a közgazdasági fogalmakat szociológiai, gazdasági, valamint a humán erőforrás és a diszkrimináció szempontjából elemzi.

1. A határ menti régiókról tömören

Hogy megértsük a kisebbségben élő szlovákai magyar nők helyzetét és komplexen vizsgáljuk azt geográfiai tényezőktől is függően, fontos leszögeznünk néhány alapvető régiófejlesztési fogalmat. Ilyen fogalom a határ és a határrégió is.

Nemes Nagy József értelmezése szerint egy határ értelmezhető egyrészről elválasztó térelemként vagy szűrőzónaként, ami inkább a szétválasztás jellegét támasztja alá, másik oldalról pedig peremzónaként. Ha összekapcsoló térelemként értelmezzük, akkor egyértelműen az összeköttetésre, kapcsolódásra kell gondolnunk (Nemes Nagy J. 1998).

Nemes Nagy rámutat a határ négy jelentésére, melyek közül három minden határtérségnél együtt van jelen. E három funkció az elválasztó, szűrő és kontaktuszóna, megjelenésük befolyásolja a határ működését és jellegét. Peremzónaként a határ egy társadalom számára az ismert és még általuk fel nem fedezett terület között húzódó vonalat jelenti. A Vadnyugaton voltak megfigyelhetők ilyen „mozgó" határzónák az 1800-as évek végén. A határ gátként való értelmezésére példa a Berlini Fal vagy a Vasfüggöny, mely egyáltalán nem áttörhetetlen[1] (Kovács A. 2010).

Gazdasági együttműködés a határ két oldalán csak és kizárólag akkor valósítható meg, ha ebben mindkét fél érdekelt. Általánosságban elmondható, hogy a határ menti területek gazdaságilag nem egyformán fejlettek. A két terület egymásra hatással van, lejjebb húzza vagy feljebb emeli a szomszédos térséget. Fejlettségi különbségből adódóan különböző életfolyamatok alakulhatnak ki, melyek a migráció több formájában öltenek testet. A lakosok igyekeznek az ár- és bérkülönbségek lehető leghatékonyabb kihasználására, mellyel akár a határ másik oldalán lakók ellenszenvét is kiválthatják. Az elutasító viszonyulást az indokolja, hogy a más országból érkezők kellő affinitást éreznek az alacsonyabb rendű munkák elvégzéséhez, mellyel elfoglalják az ottani munkahelyeket, és nem motiválják a munkaadókat magasabb bérek kifizetésére. Új jelenségnek bizo-

[1] például a belnémet kereskedelmet a háború idején: NSZK ellátása NDK által, NDK export Nyugat-Berlinbe, EGK piacára

nyul a határmenti régió tipikus ágazatai és foglalkoztatási formái, melyet nők számára is célszerű lehet kihasználni.[2]

Az Európai Uniós támogatásokhoz való hozzáférés lehetősége alapján behatárolhatók azok a térségek, melyek belső vagy külső határral rendelkeznek, illetve még csak jelölt státuszúak. Az egymással szomszédos határrégiókat a strukturális alapok Területi együttműködés prioritása támogatja. A külső határszakasszal rendelkező országok számára az Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz[3] garantálja a kooperáció finanszírozását (Illés I. 2008).

A regionális tudományban a régió behatárolt, a környezetétől elkülönülő egység a nemzeti és a település szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió), lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitástudata), valamint érdemi irányítási hatáskörű és önállóságú regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe." (Nemes-Nagy J. 2009. 185-186.o.)

Haggett szerint a régió olyan területre vonatkozik, „amelynek jellege és térbeli vonatkozásai a kohézió bizonyos formáját mutatják", a hétköznapitól eltérő, egyedi feltételek határozzák meg, hogy egynemű vagy összetartozó részről van szó.

2. Pons Danubii EGTC

Az Európai Területi Társulások (EGTC) az Európai Unió egyik sikertörténete. Korábbi határvonalakat számolnak fel, hiszen az önkormányzatok és a szervezetek szerves együttműködésén keresztül ismerik meg legjobban egymást az emberek. Segítik az információcserét, a sokszínű hagyományok befogadását, és a látható fejlesztések beindítását. A társulások újra azt bizonyítják, hogy az összefogás minden sikernek az alapja. Projektjeiben feltüntetik a gender szenzitivitást, az equal opportunity managementet, és ezek alkalmazási módját a nők számára, mely a projektdokumentáció egyik megkövetelt feltétele.

Az EGTC angol mozaikszó, az angol nyelvű elnevezés, European Grouping of Territorial Cooperation rövidítése, magyarul Európai Területi Együttműködési Csoportosulást jelent.

A Pons Danubii EGTC Társulás tagjai a megalakulás évében, 2010-ben a magyarországi Komárom, Tata és Kisbér városa voltak, illetve Szlovákiából Révkomárom, Gúta és Ógyalla városa. 2011. október 12-én csatlakozott Oroszlány városa.

A Csoportosulás a 15. hivatalosan bejegyzett EGTC az Európai Unióban, és célja a megkülönböztetés-mentesség annak érdekében, hogy a helyi szereplők a határon belül és a határ mindkét oldalán ugyanazon lehetőségekkel bírjanak. További célja, hogy az Európai Unió társfinanszírozásában területi együttműködésben megvalósuló programok végrehajtása révén a Csoportosulás jogalanyiságának előnyeit kiaknázva a meghatározott települések közigazgatási határain belül lehetővé tegye és előmozdítsa a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítését.

A Csoportosulás konkrét célja a határ menti kohézió létrehozása az érintett területen; projektek megvalósítása a közös stratégiai fejlesztések érdekében, illetve a tagtelepülések területén élő emberek mindennapi életének megkönnyítése.

1. ábra: A Pons Danubii EGTC tagjai térképen szemléltetve (**Forrás:** Cesci, Central European Service for Cross-Border Initiatives)

A Pons Danubii EGTC feladatai közé tartozik a területi együttműködés keretein belül identifikálni, propagálni és végrehajtani az alábbi területeken létrejövő programokat, projekteket és közös akciókat: közlekedés, gazdaság, idegenforgalom, energetika, kultúra, környezetvédelem, humán erőforrás, oktatás, ezen belül szoros együttműködés a tercier szektorbeli oktatás területén, a közintézmények együttműködése, ezen belül szakemberek cseréje, sport, egészségügy és katasztrófavédelem.

A migrációra utaló adatokból arra következtethetünk, hogy a magyar vendégmunkások száma Szlovákiában más nemzetiségekhez viszonyítva kisebb.[4]

2. A térség gazdasági aktivitásának mutatói, a munkanélküliség

A munkanélküliségi ráta, az álláskeresők, a gazdaságilag aktívak száma, aránya, a foglalkoztatottság és a minimálbérek alakulása fontos szerepet játszanak a munkaerő ingázásában, a munkaerő-piac alakulásában. Döntő hatással van a munkaerő-mozgásra a rendelkezésre álló munkalehetőség, az elérhető jövedelem és az átlagbérek közötti különbség.

2/ Földes Zs.: Workmarket- A munkaerőpiacok határon átnyúló együttműködésének támogatása. Komárom. Pons Danubii.

3/ ENPI – European Neighbourhood and Partnership Instrument,- http://www.huskroua-cbc.net/hu

4/ http://www.upsvar.sk/statistiky/zamestnavanie-cudzincov-statistiky/zamestnavanie-cudzincov-na-uzemi-slovenskej-republiky-za-rok-2012.html?page_id=154142

Ebben a részben néhány gazdasági mutatón keresztül ismertetjük a vizsgált határrégió munkaerő-piaci helyzetét.

A piacgazdaság alapú demokratikus társadalom természetes jelensége a munkanélküliség. Munkanélkülinek számít az a munkaképes korú személy, akit megvontak fizetett állásától, saját állapotával nincs megelégedve és új, fizetett állást keres. A munkanélküliek aránya a munkanélküliek számának és a munkaképes korúak számának a hányadosa százalékos formában kifejezve.

Szlovákiában annak ellenére, hogy az ország egyes mutatói, mint például a minimálbér és a bruttó hazai összetermék mennyisége növekszik, az infláció és a külföldi eladósodás mértéke mérséklődik, a legnagyobb gondot még mindig a déli területek magas munkanélkülisége okozza az ország gazdaságának. A szlovákiai oldalon a vizsgált időpont elejétől kezdve magasabb volt a munkanélküliség, ami a határ túloldalán lévő alacsonyabb képzettséget igénylő munkáktól sem riasztja vissza a dolgozni akarókat, s ez a folyamat a magyar oldalon a bérek alacsonyan tartásával is járhat.

A 1. ábra jól mutatja a Szlovákia és Magyarország munkanélkülisége közötti különbséget. Magyarország sokkal kedvezőbb munkanélküliségi mutatókkal rendelkezik. Szlovákiában a probléma gyökere a mezőgazdaságban keresendő, pontosabban a határ menti területek foglalkoztatási struktúrájában. A magas munkanélküliség legfőbb oka a munkaerő alacsony képzettségi szintje. Szlovákia megalakulása előtt, még Csehszlovákiában a déli területeken számottevő mezőgazdasági szövetkezet működött, melyek felbomlása után kevesen tudtak elhelyezkedni, és ma is növelik a határ menti járások munkanélküliségi rátáját.

1. táblázat

Ország	együtt	férfiak	nők
Csehország	3179	2388	791
Bulgária	736	646	90
Magyarország	1585	1394	191
Lengyelország	2235	1673	562
Románia	4237	3348	889

Forrás: UpSvar : Statisztikák. http://www.upsvar.sk

2. A térség gazdasági aktivitásának mutatói, a munkanélküliség

A munkanélküliségi ráta, az álláskeresők, a gazdaságilag aktívak száma, aránya, a foglalkoztatottság és a minimálbérek alakulása fontos szerepet játszanak a munkaerő ingázásában, a munkaerő-piac alakulásában. Döntő hatással van a munkaerő-mozgásra a rendelkezésre álló munkalehetőség, az elérhető jövedelem és az átlagbérek közötti különbség. Ebben a részben néhány gazdasági mutatón keresztül ismertetjük a vizsgált határrégió munkaerő-piaci helyzetét.

A piacgazdaság alapú demokratikus társadalom természetes jelensége a munkanélküliség. Munkanélkülinek számít az a munkaképes korú személy, akit megvontak fizetett állásától, saját állapotával nincs megelégedve és új, fizetett állást keres. A munkanélküliek aránya a munkanélküliek számának és a munkaképes korúak számának a hányadosa százalékos formában kifejezve.

Szlovákiában annak ellenére, hogy az ország egyes mutatói, mint például a minimálbér és a bruttó hazai összetermék mennyisége növekszik, az infláció és a külföldi eladósodás mértéke mérséklődik, a legnagyobb gondot még mindig a déli területek magas munkanélkülisége okozza az ország gazdaságának. A szlovákiai oldalon a vizsgált időpont elejétől kezdve magasabb volt a munkanélküliség, ami a határ túloldalán lévő alacsonyabb képzettséget igénylő munkáktól sem riasztja vissza a dolgozni akarókat, s ez a folyamat a magyar oldalon a bérek alacsonyan tartásával is járhat.

1. ábra: Szlovákia és Magyarország munkanélküliségi rátája, %, 2004-2013

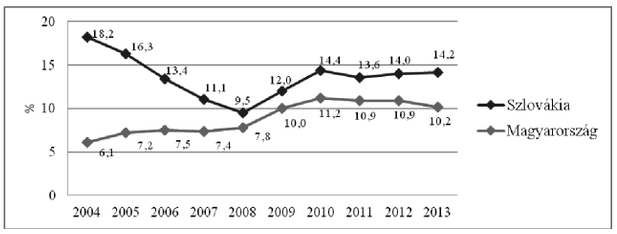

Forrás: Földes Zs.: Workmarket - A munkaerőpiacok határon átnyúló együttműködésének támogatása. Az Eurostat 2012-es évkönyve, a Szlovák Statisztikai Hivatal és a Központi Statisztikai Hivatal munkanélküliségi táblázata alapján (http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=1801), (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal9807_03_10a.html)

A 2. ábrán látható, hogy a vizsgált területek munkanélküliségi mutatója milyen mértékben tér el az országos átlagtól. A magyar-szlovák határ észak-nyugati részén lévő négy járás közül a nagyszombati kerületben lévő dunaszerdahelyi járás rendelkezik a legkisebb munkanélküliségi rátával, a vizsgált időintervallum alatt végig az országos szint alatt maradt. A szomszédos Nyitrai kerület munkanélküliségi aránya kétszer is meghaladta az országos szintet, 2009-ben és 2011-ben. 2004 és 2007 között 7,7 %-ot esett vissza az említett kerület munkanélküliségi rátája, 14,8 %-ról 7,1 %-ra csökkent, köszönhetően a határok megnyílásának, a határ menti munkaerő magyarországi munkavállalásának. A mutató 2007 és 2012 közötti növekedése 7,1 %-ról öt év alatt 14,1 %-ra a munkások nagyszámú elbocsátásának köszönhető. 2013-ban, minimális csökkenés után 12,5 %-os munkanélküliségi aránnyal rendelkezett a Nyitrai kerület.

2. ábra: Szlovákia munkanélküliségi rátája kerületenként, %, 2004 - 2013

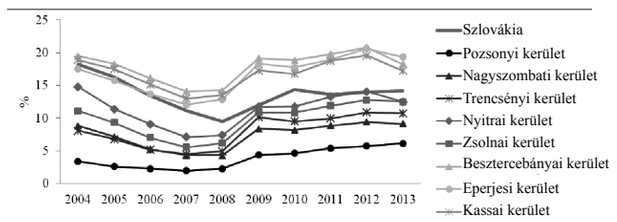

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal munkanélküliségi táblázata alapján (http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/Dialog/Saveshow.asp)

3. ábra: Magyarországi munkanélküliségi ráta megyénként, %, 2004 - 2013

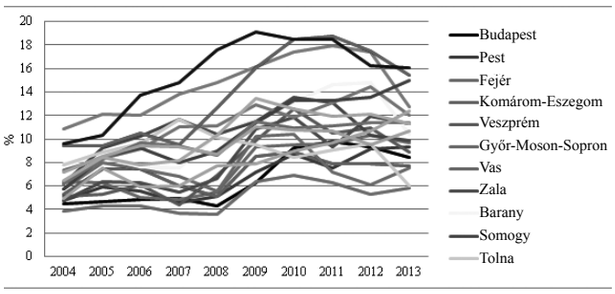

Forrás: saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal9807_05_02c.html

Ha megnézzük a 3. ábrát, egyértelműen kitűnik, hogy Komárom-Esztergom megye munkanélküliségi rátája a vizsgált időszakban egyszer sem érte el a 10 %-ot, egyedül 2005-ben haladta meg az országos szintet 0,3 %-kal. Győr-Moson-Sopron megye már az Európai Unióhoz való csatlakozás évétől kezdve a legalacsonyabb munkanélküliségi rátával rendelkezik, és ezt a pozícióját mindvégig megtartotta A többi megye munkanélküliségi aránya megközelíti az EU-s átlagot, de inkább nagyobb értéket képvisel.[5]

4. ábra: A határrégió munkanélküliségi rátája, %, 2004 – 2012

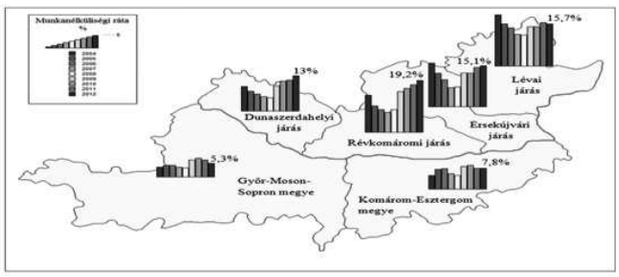

Forrás: Földes Zs. : Workmarket - A munkaerőpiacok határon átnyúló együttműködésének támogatása. Komárom. Pons Danubii.2014, a Szlovák Statisztikai Hivatal Regionális Adatbázisa és a Központi Statisztikai Hivatal online adatbázisa alapján (http://pxweb.statistics.sk/PXWebSlovak/DATABASE/Sk/03TrhPrace/04Nezamest/04Nezamest.asp, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf017.html) **Megjegyzés:** az ábrán feltüntetett százalékban megadott értékek 2012-re vonatkoznak

A nyugat- és közép-dunántúli régiók Magyarország legfejlettebb régiói közé tartoznak, mely a rendszerváltozás utáni gyors talpra állásnak, a külföldi működő tőke befektetéseinek és az osztrák határ közelségének köszönhető. Győr-Moson-Sopron megye rendelkezik a legalacsonyabb mutatókkal, melyben szerepet játszik Bécs és Pozsony közelsége is. 2004-ben 9967 álláskereső volt nyilvántartva, a munkanélküliségi ráta 3,8 % volt, mely a következő két évben egyformán 4,3 % volt, majd 2008-ra 3,5 %-ra csökkent. A magyarországi cégek mindent megtettek, hogy odavonzzák a határon túli munkavállalókat, kedvező közlekedési feltételeket biztosítottak, így a munkahelyek megközelíthetősége egyszerűbbé vált az ingázók számára. A nagyobb cégek saját autóbusszal szállították munkásaikat (Lampl Zs., Hardi T. 2009). A nőkről külön adatokkal itt nem rendelkezünk, viszont a Szlovákiában levő magyar munkavállalókról rendelkezünk ilyen statisztikával.

2. táblázat A Szlovákiában munkát vállaló külföldiek száma

	Külföldiek összesen munka engedéllyel			Külföldiek az EÚ-ból és Svájcból		
Járások	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők
Dunajská Streda	47	31	16	421	389	32
Galanta	242	178	64	799	568	231
Komárno	43	39	4	124	98	26

Forrás UpSvar : Statisztikák. http://www.upsvar.sk/statistiky/zamestnavanie-cudzincov-statistiky/zamestnavanie-cudzincov-na-uzemi-slovenskej-republiky-za-rok-2012.html?page_id=154142

A javuló munkaerő-piaci jelenség hátterében a térségben lévő elhelyezkedési opciók bővülése és a munkaerő-piac egyre alkalmazkodóbb magatartása áll. Mind a munkavállalók, mind a munkáltatók pozitívabban, effektívebben viszonyultak a változó igényekhez (Sikos T.T. 2008). A gazdasági válság itt is megmutatta hatását, a munkanélküliek aránya 8,5 %-ra ugrott, melyben nagy szerepe volt a komáromi Nokia gyár beszállítói kevesebb megrendeléseinek, a munkások nagyszámú elbocsátásának.

3. Legmagasabb iskolai végzettség és gender

A dél-komáromi ipari park olyan mértékben leépült, hogy jelenleg körülbelül háromezer ember dolgozik az ipari park területén. A leépítések komoly hatást gyakoroltak az elbocsátottakra, ugyanis zömük munkanélküli lett, és teljesen máshol kellett állást keresniük. Meg kell hagyni, a dél-komáromi ipari park még a helyén van, munkalehetőségek vannak, egyetlen gond, hogy a képesítés nem megfelelő. Ezért most tanulmányozzuk, hogyan hat ki a végzettség kérdése a munkakeresésre.

Ha vetünk egy pillantást a munkanélküliek struktúrájára, azzal szembesülünk, hogy a minősége nem ugyanolyan, mint a mennyisége. Alacsony képzettségi szinten mindig magasabb a munkanélküliségi ráta, és minél feljebb megyünk ezen a képzeletbeli létrán, egyre kisebb értékű munkanélküliségi rátával találkozunk. Szlovákián belül, leszűkítve a Révkomáromi járásra, a beruházó, aki potenciálisan munkahelyet képes teremteni, a legtöbb esetben külföldi beruházó. Azonban csak és kizárólag abban az esetben, ha terméke előállítása kedvező számára, költséghatékonyabb a jelenlegi viszonyainál. Értem ez alatt a bérköltségeket, mert az emberi erő, érték a legdrágább, valamint az alacsony energiaköltségeket, a megfelelő infrastrukturális feltétele-

5/ EU-s átlag:10,7 %. Forrás: Eurostat, Munkanélküliségi ráta c. táblázat, frissítve 2014.06.10; http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en).

5.ábra: Munkanélküliségi arány Szlovákiában iskolai végzettség szerint, %, 2004-2013

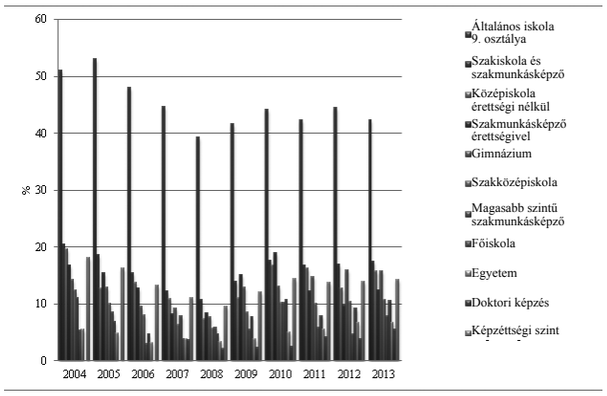

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal online adatbázisa alapján (Munkanélküliek aránya végzettségi szint és nem szerint százalékban c. tábla) http://www.statistics.sk/pls/elisw/objekt. send?uic=965&m_sso=2&m_so=15&ic=41 send?uic=965&m_sso=2&m_so=15&ic=41

ket és végül a kedvező adórendszert. Beruházás szempontjából a helyiek legnagyobb problémája a nem megfelelő adórendszer, ami nem teszi vonzóvá a térséget, nem beszélve arról, hogy egyetlen autópálya sem érinti a környéket. Alapul véve a Visegrádi négyeket – Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia - Szlovákia az utolsó helyen áll az adózási rendszer előnyeit tekintve.

Az elmúlt években nem csak Révkomáromba, hanem mondhatni egész Szlovákiába nem jöttek nagyobb beruházók (kivéve az autóipari cégeket). Minimális mértékű bővítés azért megfigyelhető Révkomárom térségében, Őrsújfalun a jelenleg 200-250 főt foglalkoztató bútorgyár bővíteni készül üzemét, növelni fogja a munkaerő-létszámot. Komáromban a Rieker cipőgyárban 2134 alkalmazott, az Euroobuv vállalatnál pedig 1100 alkalmazott dolgozik.[6] A munkák fajtája diszkrimináció szempontjából semleges.

A nyilvántartott álláskeresők nemek szerinti megoszlása a 2012. év végi és 2013 év eleji adatok szerint gyakorlatilag változatlan és szinte teljesen kiegyensúlyozott maradt. A férfiak tárgyév végi létszáma összesen 262 600 főt, a nőké 213 000 főt mutatott. Utóbbiak száma az egy évvel korábbihoz képest 0,7 %-kal csökkent, míg a férfiaké 9,6 %-kal nőtt.

6. ábra Férfiak legmagasabb végzettsége a munkanélküliek körében, %, 2004-2013

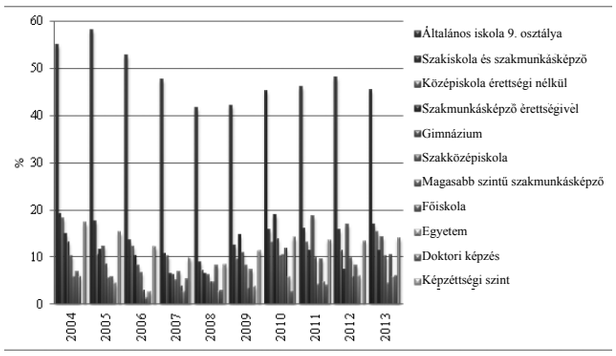

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal online adatbázisa alapján (Munkanélküliek aránya végzettségi szint és nem szerint százalékban c. tábla) http://www.statistics.sk/pls/elisw/objekt.send?uic=965&m_sso=2&m_so=15&ic=41

7. ábra: Nők legmagasabb végzettsége a munkanélküliek körében, %, 2004-2013

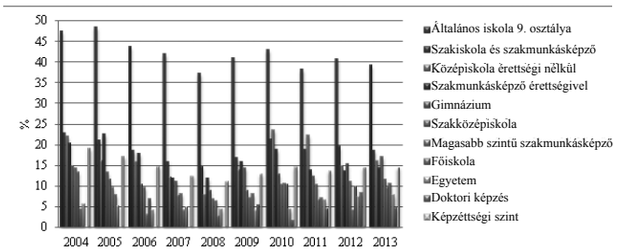

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal online adatbázisa alapján (Munkanélküliek aránya végzettségi szint és nem szerint százalékban c. tábla) http://www.statistics.sk/pls/elisw/objekt.send?uic=965&m_sso=2&m_so=15&ic=41

Alapfokú végzettség	Nők	Férfiak
Középfokú szakiskola és szakmunkásképző	39,1	45,5
Középiskola éretségi nélkül	**18,5**	17
Szakmunkásképző érettségivel	**16**	15,4
Gimnázium	**14,3**	11,4
Szakközépiskola	**17**	14,2
Magasabb szintű szakmunkásképző	**11,5**	10,2
Főiskola	9,5	4,4
Alapfokú egyetemi	10,5	10,5
Másodfokú egyetemi	7,7	5,8
Doktori	4,6	6

A nemek közötti bérszakadék akkor is fennáll, ha a nők jobban teljesítenek az iskolában és az egyetemen, mint a férfiak. Átlagban 2012-ben a fiatal nők 83 % -a éri el a legalább középfokú iskolai végzettséget az EU-ban, szemben a férfiak 77,5 %-ával. A nők teszik ki a 60 % -át az egyetemi diplomások számának az EU-ban.[7]

Ez az ún. „competitive advantage“ célszerűen kihasználható lenne a nők számára.

[6/] SARIO elemzése a nyitrai kerületről www.sario.sk/userfiles/file/sario/pzi/regiony/nitra/nitriansky_kraj.pdf

[7/] EC.Tackling the gender pay gap int he European Union. Brussles.2O'13.ISBN: 978-92-79-29690-1

7. ábra: Minimálbérek alakulása Szlovákiában és Magyarországon, euro, 2004 - 2013

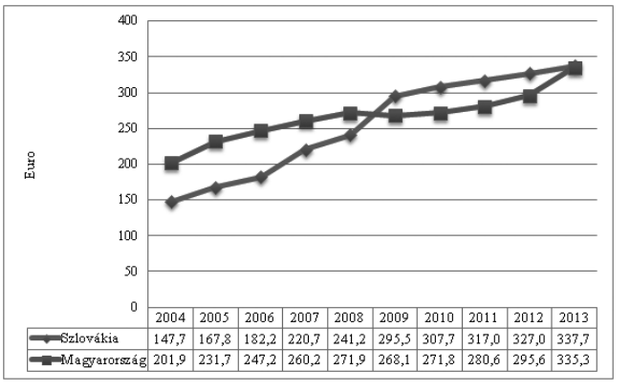

Forrás: saját szerkesztés a KSH Eurostat statikus táblája alapján (http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tps00155.html)

4. A bérek alakulása Szlovákiában és Magyarországon

Lényeges motiváló tényező egy munkát kereső és vállaló számára a bér magassága. 2004-tól 2008-ig, míg Szlovákiában szlovák koronával fizettek (1 EUR= 30,126 SKK), Magyarország magasabb minimálbérekkel rendelkezett. A nettó átlagbéreket tekintve Szlovákiához tartoztak a kedvezőbb mutatók. A következő ábrák a bérek alakulását mutatják be, először a minimálbéreket országos szinten, majd a nettó átlagbéreket az érintett kerületek és megyék vonatkozásában, végül a nettó átlagkeresetet országos szinten. Az értékek euróban vannak megadva, az átváltást a Magyar Nemzeti Bank adott év utolsó napjára vonatkozó középárfolyammal számolva. A minimálbérek alakulását mutató 7. ábra alapján leszögezhető, hogy a pénzügyi válság előtt a minimális kereseti lehetőségek a határ magyar oldalán kedvezőbbek és biztosabbak voltak a határ szlovák oldalán fekvő határrégiókhoz képest. A munkanélküliségi ráta és a minimálbérek alakulása alapján megállapítható, hogy Magyarország említett térsége alacsonyabb munkanélküliségi rátával és magasabb minimálbérekkel rendelkezett a válságig. A munkanélküliségi mutatók mérsékelten csökkentek, és még mindig alacsonyabbak a szomszédos határ menti régió mutatóinál. Ahogy a munkanélküliséget ábrázoló térképen látható, ebben az évben szökött fel hirtelen a szlovákiai járásokban, a Dunaszerdahelyi járás kivételével, a munkanélküliségi mutatók aránya 10 % fölé. Az emelkedés hátterében természetesen a gazdasági válság okozta elbocsátások állnak. 2013-ra a magyarországi minimálbért a kormány 335, 27 euróra emelte, nem sokkal lemaradva így a szlovákiai 337,7 eurós minimál keresettől.

A 8. ábra a nettó átlagkereset alakulását mutatja 2004-től 2012-ig kerületenként, illetve megyénként. Az átlagbér értéke kerületenként és megyénként változó, Szlovákiára igaz, hogy a határrégióban a legalacsonyabb, ezzel együtt pedig a legmagasabb munkanélküliség is itt van. E tényezők adják a határon átnyúló munkavállalás töltetét. Hét év idősorát vizsgálva láthatjuk, hogy Szlovákia érintett kerületei mindvégig magasabb átlagkeresetekkel rendelkeztek, melyek között a különbség egyre csak nőtt.

A 9. ábra a nettó átlagbérek alakulását mutatja 2004-től 2012-ig Szlovákiában és Magyarországon. Az országos szinten kimutatott átlagbérek közötti különbség fokozatosan nőtt, míg megyei / kerületi szinten voltak váltakozások, hol csökkentek, hol növekedtek a különbségek. Továbbá a válság nagy kihatással volt az árfolyamra, az euró megerősödött, így egyre több szlovákiai vásárló jelent meg a magyar piacokon, az ottani magasabb átlagfizetéseknek köszönhetően. A Szlovák Köztársaság területe vonzó célpont a külföldi működő tőke számára, számos nagy autógyártó cég telepedett le az országban. Ám a déli területek lakosai számára nem megoldható az ottani munkavállalás az infrastruktúra kiépítetlensége miatt, mely erősen befolyásolja a határhoz közeli, jobban megközelíthető magyarországi munkahelyek melletti döntést (Szabó I. 2010).

8. ábra: Nettó átlagbérek alakulása kerületenként és megyénként, euro, 2004 - 2010

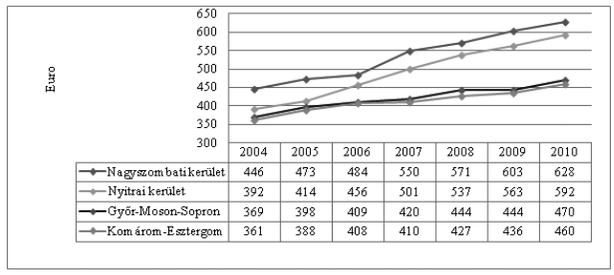

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal Regionális Adatbázisa és a Központi Statisztikai Hivatal Alkalmazásban állók havi nettó átlagkereset táblája alapján http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/DATABASE/Sk/03TrhPrace/02Mzdy/02Mzdy.asp, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli050.html

9. ábra: Nettó átlagbérek alakulása Szlovákiában és Magyarországon, euro, 2004 - 2012

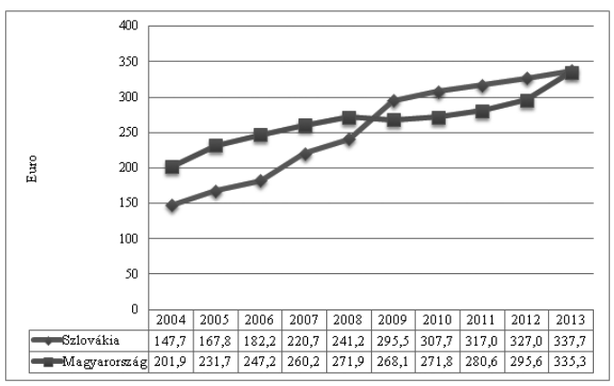

Forrás: saját szerkesztés a szlovák regionális adatbázis és a Központi Statisztikai Hivatal Idősoros éves adatai (STADAT) alapján, Alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete táblázat alapján, http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/DATABASE/Sk/03TrhPrace/02Mzdy/02Mzdy.asp, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli050.html

5. Bérek a régióban gender szempontból

Az alkalmazottak fizetésbeli megkülönböztetése kizárólag a nemek alapján törvényellenes, mivel a nemi hovatartozás nem befolyásolja a munkavégzés színvonalát és a teljesítményt. Ennek ellenére a gyakorlatban a nők mint társadalmi csoport ebben a tekintetben hátrányos helyzetben vannak.

A bérkülönbségekről röviden elmondható, hogy arról a bérezési különbségértékről van szó, amely azonos idő alatt teljesített munkáért a különböző alkalmazottak számára különböző fizetési összeget szab ki.

2. táblázat Nők és férfiak béreinek összehasonlítása

Pozíció	férfi	nő	százalékbeli különbség
Recepciós (Adminisztratív munka)	501	542	8%
Account manager (Marketing, reklám PR)	1106	1189	8%
Állami hivatalnok, főelőadó (államigazgatás, közigazgatás)	1062	1138	7%
Auditor (Banki szféra)	1370	1449	6%
Épület felelős (építészer)	819	835	2%
IT teszter (IT)	1047	1065	2%
Pénzügyi elemző (Banki szféra)	1175	1191	1%
IT/Technical Support Specialist (IT)	1101	1108	1%

Forrás: http://www.cas.sk/clanok/161615/velke-porovnanie-platov-nadpriemerne-mzdy-su-len-v-styroch-okresoch.html

3. táblázat: tipikus női pozíciók

Pozíció	Férfi EUR	Nő EUR	Százalékbeli különbség
Recepciós	560	519	5
gyógyszertári alkalmazott	1222	1102	6
Adminisztratív alkalmazott	724	612	6
Pénztáros (kereskedelem)	473	441	7
Nevelő	580	544	8
Közgazdász	1071	807	8
Asszisztens	722	681	11
Könyvelő	951	765	12
Bérszámfejtő	717	647	13
Főkönyvelő	1219	978	13
Emberi erőforrások szakembere	928	837	13

Forrás: http://www.cas.sk/clanok/161615/velke-porovnanie-platov-nadpriemerne-mzdy-su-len-v-styroch-okresoch.html

Négy járás: Szenc, Malacka, Nagyszombat és Pozsony fizetései a szlovák átlag felett vannak.

Nyitra megyében a dolgozó emberek 61 %-a keres az átlagkereset alatt, ami bruttó 823 EUR. Nyitra megyében a táblázatokból kiolvasható, hogy a vertikális szegmentáció folyamata evidens, mivel a legjobban fizetett pozíciók vezetői pozíciónak megfelelőek, és kevés valószínűséggel töltik be azokat nők.

4. táblázat – a Nyitrai kerület legjobban fizető munkabeosztásai

Pozíció	Átlagos bruttó fizetés (EUR)
Country manager/ Igazgató	4060
Ügyvezető igazgató	3137
Pénzügyi igazgató	3001
Gyártási igazgató	2337
Megbízott igazgató	2109
Üzeti igazgató	2081
IT manager	2076
Pénzügyi manager	1951
Működésért felelős manager	1846
Logisztikai manager	1726

5. táblázat – a Nyitrai kerület legrosszabbul fizetett állásai

Pozícia	Bruttó kereset (EUR)
Takarítónő - Upratovačka	386
Konyhai segéderő - Pomocný kuchár	432
Pincér - Čašník	438
Személyi asszisztens - Opatrovateľ, osobný asistent	441
Barman	441
Egészségügyi beteggondozó - Sanitár	447
Munkás - Robotník	449
Eladó - Predavač	456
Biztonságvédelmi dolgozó - Pracovník bezpečnostnej služby	462
Szobalány - Chyžná	463

Forrás: http://rrakn.niton.sk/files/2013/01/formular.okres-komarno.2012.pdf

A fenn levő táblázatba a szlovák kifejezéseket annak az érzékeltetésére írtuk be, hogy néhány munkahely, mint például a takarítónői csak feminim formában használt mindkét nyelvben, ezzel is érzékeltetve, hogy eleve nőt keresnek az alacsonyabb bérű pozícióba.

6. táblázat - Fizetések összehasonlítása

Járás	Aktív lakosság	Munkát kereső hivatalon bejentett személy	Evidált munka-nélküli-ség %
Komáromi járás - nők	24 547	4 255	17,33
Komáromi járás - férfiak	30139	3953	12,85
Komáromi járás	54 686	8 208	15,01
Dunaszerdahelyi járás - nők	29 202	3 751	12,85
Dunaszerdahelyi járás - férfiak	34369	3090	8,99
Dunaszerdahelyi járás	63 571	6 841	10,76
Szlovákia nők	1 212 495	166 317	13,72
Szlovákia - férfiak	1486940	169403	11,39
Szlovákia	2 698 589	335 720	12,44

Forrás: http://www.upsvar.sk/buxus/generate_page.php?page_id=374518

	2010	2011	2012	2013
Komárom - nők	540	592	605	650
Komárom - férfiak	583	636	659	702
Komárom átlag	619	680	714	755

Forrás: http://px web.statistics.sk/PXWebSlovak/

6. Munkavállalási trendek a régióban

A Nyitra megyében leginkább használt alkalmazotti juttatások a cégrendezvények, képzések, üdítőitalok, mobiltelefonok és a flexibilis munkaidő voltak.[9] Seres (2009) rámutatott arra, hogy a potenciális tartalék munkaerő, a részmunkaidős foglalkoztatásban szereplő fiatal anyák, diákok, fiatalok és a nyugdíjasok. Látható, hogy a magyar cégeknek a jövőben valószínűleg szembe kell nézniük az atipikus foglalkoztatás problémájával, amely aktuális témává vált a gazdasági válság idején. Ez azért van, mert a munkaerő sokkal bonyolultabb piac, mint maga az áru, a munkáltató köteles motiválni a munkavállalókat, hogy jobban dolgozzanak és maradjanak hűségesek.[10] Egy határmenti régióban végzett tanulmányban az esetek 41.3 %-a úgy látta előre a krízist, hogy 3 évnél kevesebb ideig fog tartani.Viszont egy cég az ötből hosszabb időre számított.[11]

A szakirodalom is több kategóriára osztja az atipikus foglalkoztatási formát: a legátfogóbb Nacsa (Nacsa, 1997.) felosztása (Nacsa, 1997.), aki elkészítette a rendszert négy klaszterre bontva (atipikus formák a munkanap hossza, a munkaviszony hossza, munkavégzés helye és jogi kapcsolat alapján.

Egyértelmű, mely módszerekkel generálható azonnali költségcsökkentés, és ezek a megoldások dominálnak a szervezeteknél krízis idején. Bár ezek szintén többnyire rövid távú megoldások.

Az egyik kutatásban megkérdezték, milyen atipikus foglalkoztatási módokat alkalmaznak magyar szervezeteknél. A tanulmány szerzői azt találták (Antalík I. Poór J.2014.), hogy a leggyakrabb alkalmazott módszerek a következők: a rugalmas munkaidő, a részmunkaidő és csak konkrét feladatokatra és időszakokra kötött szerződések. A legkevésbé a koncentrált munkaidő, az atipikus pozíciók miatt megváltozott munka-kapacitások, a munkamegosztás és a távmunka lehetőségeit használják ki. Pedig éppen ezek a fajta munkavégzési típusok és megoldások lennének alkalmasak a hátrányos helyzetben lévő nők számára.

A workmarket képzései elérhetőek mind nők és férfiak számra.Az utóbbi két évben az alábbi aktivitásokkal járultak hozzá az effektív alkalmazáshoz a régióban.

- 1 álláskeresők és munkaadók számára kialakított honlap 2 nyelven
- 2 tanulmány a munkaerőpiac helyzetéről és lehetőségeiről, szlovák és magyar nyelven
- 400 vállalkozás megszólítása
- 250 ezer lakos informálása
- Szakmai továbbképzés 200 munkakereső részére
- 2 állásbörze a magyarországi és a szlovákiai oldalon
- 10 tanulmányút megszervezése

Zárszó

Napjainkra a határ fogalma átalakult, leginkább pozitívumot jelent, inkább összekötő szerepe van, mint elválasztó. A határtérségek szerepe egyre jobban felértékelődik, stratégiai szerephez jut, az emberek tudatába az integráció és a gazdaság szinergia-zónájaként kezd beékelődni. Míg régen e területek fejletlensége az elvándorlást generálta, egyre kedvezőbb helyzetük miatt megindult a visszavándorlás a különböző fejlesztéseknek köszönhetően. A két szomszédos ország viselkedése, tulajdonsága erősen kihat az egymás közti kapcsolatukra, kölcsönösen hatnak egymásra. Fontos, hogy az ország regionális politikája ezt megfelelően kezelje, ugyanis a gazdasági együttműködések növelhetik a térség fejlettségét (Rechnitzer J. 1999).

2004 után nőtt a szlovákiaiak száma Magyarországon, köszönhetően a határon átívelő szabad munkaerő-mozgásnak. Több tényező van hatással a határ menti területek munkaerőpiacára, a migrációnak több kiváltó oka létezik. Elsősorban az alacsony munkahelyszám Szlovákiában. Hiába magasabb a nettó átlagkereset és a minimálbér, az emberek a határ túloldalán próbálkoznak a munkavállalással, nincs elegendő munkahely, kevés az elhelyezkedési lehetőség, és ez különösképp igaz a határ menti térségekre.

Arról, hogy ez milyen mértékben hat a nőkre a régi-

9/ UPSVAR.Statisztika. http://www.upsvar.sk/statistiky/zamestnavanie-cudzincov-statistiky/zamestnavanie-cudzincov-na-uzemi-slovenskej-republiky-za-rok-2012.html?page_id=154142 [idézve 11.11.2014]

10/ Seres, A: A részmunkaidős foglalkoztatás tendenciái. Közgazdasági Szemle. LVIII.evf. 2011. aprilis pp.351-367

11/ Antalík I., Juhász T, Poór J,: Attitudes of Privately and Publicly Owned Organizations towards Atypical Employment in Crisis Time . Obuda University. Keleti Faculty of Business and Management. ISBN 978-615-5460-06-7

óban, csak feltételezéseink lehetnek, ugyanis a gyárakban levő munkák legtöbbje „tipikus férfimunka“, azaz gépészet, szállítás, raktározás, építőipar.

Továbbá 2008 után csökkent a Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárok száma. E visszaesésben jelentős tényező volt a magyarországi cégek, nagyvállalatok leépítése, a munkahelyek számának drasztikus csökkenése és a munkanélküliség növekedése, ugyanis legtöbb esetben elsősorban a betanított, szakképzetlen szlovákiai munkaerőtől váltak meg a munkáltatók. Az euro bevezetése abból a perspektívából volt döntő jelentőségű, hogy Szlovákia területén megnőttek ugyan a minimálbérek, azonban az alacsonyan képzett munkaerőt ez alig érintette, nem találtak munkát az országban, ezért próbálkoztak Magyarországon. A magas munkanélküliség legfőbb oka a munkaerőpiac rugalmatlansága és az elegendő forrás hiánya az átszervezésekhez. A szakképzések nem igazodnak a munkaerőpiac igényeihez, nem jön létre kapcsolat a munkáltató és a munkavállaló között, illetve nem egyezik a kereslet a kínálattal. A kooperáció legelőnyösebb formája az lenne, ha a középfokú oktatás résztvevői együtt tudnának működni a számukra igény szerint megfelelő vállalkozóval, céggel, továbbá a diákok számára lehetőség lenne diákmunkásként, szakmai gyakornokként elsajátítani az alapokat. A projekt többek között ebben is segíteni próbál, szemmel tartva az Európai Unió Equal Opportunity mércéit is.

Felhasznált irodalom:

Antalík I., Juhász T, Poór J,: Attitudes of Privately and Publicly Owned Organizations towards Atypical Employment in Crisis Time . Obuda University. Keleti Faculty of Business and Management. ISBN 978-615-5460-06-7

Földes Zs. : Workmarket - A munkaerőpiacok határon átnyúló együttműködésének támogatása. Komárom. Pons Danubii.2014

Illés Iván (2008): Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés, Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Typotex Kiadó, Budapest, 2008, 262 o.

Kovács András (2010): A határok és a határgazdaságtan néhány elméleti vonatkozása In: Sikos T.Tamás-Tiner Tibor: Cégek célkeresztben – Vállalkozások a szlovák-magyar határ mentén, Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárno, 2010, 7-41. o.

Nacsa Beáta: Az atipikus munkaviszonyok jogi szabalyozasa Nyugat- Európa egyes országaiban. 1997. Laky Terez et a l: Az atipikus foglalkoztatási formák.Műhelytanulmányok. Budapest. Az [EU]Integracios közppont

Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban, Ember, település, régió, Budapest, 1998, 260 o.

Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 350 o.

Pawera R.:.Východiská výskumu EOM príčiny diskriminácia na trhu práca a možnosti ich odstraňovania.In: Socialne ekonomické a manažérske aspekty podnikatelské etiky. Eurounion.Bratislava. 2008. ISBN 978-80-89374-00-7

Peter Haggett (2006): Geográfia, Typotex Kiadó, Budapest, 2006, 842 o.

Rechnitzer János (1999): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In:Nárai Márta – Rechnitzer János (1999): Elválaszt és összeköt – A határ; Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Pécs-Győr, 1999, 9-73. o.

Seres, Antal: A részmunkaidős foglalkoztatás tendenciái. Közgazdasági Szemle. LVIII.evf. 2011. aprilis pp.351-367.

Sikos T. Tamás - Tiner Tibor (2008): Határmentiség és fejlődési térpályák – A regionális együttműködés lehetőségeinek vizsgálata településmarketing eszközrendszerével a magyar-szlovák határ déli oldalán, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya, 2008, 203 o.

Szabó Ingrid (2010): A gazdasági válság és a munkaerőpiaci átrendeződés hatása a szlovák-magyar határ menti kiskereskedelemre. In: Sikos T.Tamás: Fenntartható fogyasztás és növekedés határai – Új trendek a kereskedelemben, Selye János Egyetem Kutatóintézete, Gödöllő-Komárom, 2010, 215-231.o.

Szabó Ingrid (2010): Munkaerőmozgás a határ mentén – A válság hatása. In: Sikos T.Tamás-Tiner Tibor: Cégek célkeresztben – Vállalkozások a szlovák-magyar határ mentén, Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárno, 189-203. o.

Statisztikai források:

Központi Statisztikai Hivatal

A Szlovák Köztársaság Munkaügyi, Szociális és Családügyi Minisztériuma - Ministerstvo Práce Sociálnych Vecí a Rodiny Slovenskej Republiky

Szlovák Statisztikai Hivatal - Štatistický úrad Slovenskej Republiky, ŠúSR

Szlovák Statisztikai Hivatal Regionális Adatbázisa – Regionálna Databáza, RegDat

Szlovák Munkaügyi Hivatal - Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, ÚPSVaR

Postoje zamestnávateľov voči ženám na trhu práce Slovenskej republiky

Vladimíra Štefancová, Fakulta manažmentu Univerzita Komenského Bratislava

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na situáciu žien na trhu práce Slovenskej republiky z pohľadu zamestnávateľov a zisťuje, či organizácie vnímajú prítomnosť diskriminácie voči ženám. Prostredníctvom realizovaného dotazníkového prieskumu zamestnávateľov v roku 2014 prináša článok pohľad na vnímanie žien ako účastníkov pracovného trhu SR a skúma názory zamestnávateľov na dôvody, ktoré vedú k nerovnému postaveniu žien na trhu práce.

K najvypuklejším prejavom diskriminačného správania na trhu práce SR voči ženám patrí rozdiel v odmeňovaní na základe pohlavia, napriek tomu, že princíp rovnakého odmeňovania mužov a žien patrí medzi základné zásady medzinárodného práva, ako aj legislatívy Európskej únie. Článok preto poskytuje aj náhľad na vnímanie tohto problému zo strany zamestnávateľov a súčasne sa snaží zistiť, aké hlavné príčiny nerovného odmeňovania vnímajú samotné organizácie.

V závere príspevok hodnotí aj situáciu postojov zamestnávateľov k nerovnému rozdeleniu povinností mužov a žien v rodinnom živote a skúma súvislosti tejto skutočnosti vo vzťahu k znevýhodnenému postaveniu žien na trhu práce SR. Zamestnávatelia súčasne poskytujú návrh opatrení za účelom zosúladenia rodinného a pracovného života mužov a žien.

Kľúčové slová: *rovnosť príležitostí, ženy na trhu práce, rozdiely v odmeňovaní, diskriminácia.*

Úvod

Jednou zo skupín, ktorá je výrazným spôsobom znevýhodnená na trhu práce Slovenskej republiky v porovnaní s inými účastníkmi pracovného trhu sú ženy. Štatistiky dokazujú, že miera zamestnanosti mužov a žien sa v celosvetovom meradle veľmi odlišuje. Z pohľadu EÚ dlhodobo dochádza k vyššej zamestnanosti mužov v porovnaní so ženami a evidovaný rozdiel v zamestnanosti na základe pohlavia predstavuje výrazný problém v priestore Európskej únie, pretože je často definovaná v kontexte existencie diskriminácie na trhu práce. Diskriminačné konanie na trhu práce a nerovné postavenie žien je však potrebné chápať aj v kontexte boja proti chudobe, prístupe k vzdelávaniu či zdravotnej starostlivosti, účasti na hospodárskej činnosti a procese rozhodovania, ako aj z hľadiska práv žien a ľudských práv.

Aj keď sa situácia žien na trhu práce v posledných desaťročiach výrazne zlepšila, stále sú na pracovnom trhu prítomné javy ako sú rozdiely v odmeňovaní mužov a žien, či nízky podiel žien v riadiacich funkciách, ktoré síce nie sú označované priamo ako diskriminácia, ale ich pôvod je zakorenený v nerovnom postavení mužov a žien v spoločnosti a na trhu práce prameniacom v diskriminačných podmienkach.

V podmienkach Slovenskej republiky je potreba zabezpečenia rovnosti príležitostí mužov a žien na trhu práce oveľa väčšou výzvou v porovnaní s inými krajinami, nakoľko je menej zjavná snaha vlády a zamestnávateľov prebrať adekvátny diel zodpovednosti za presadzovanie rodovej rovnosti na trhu práce.

Metodika práce

Prieskum zamestnávateľov, z ktorého vychádza táto práca bol realizovaný v priestore Slovenskej republiky v časovom intervale od 10.3.2014 do 8.4.2014. Podoba dotazníka sa opiera o obdobný realizovaný prieskum organizácií z roku 2008 v rámci projektu Iniciatívy Spoločenstva EQUAL, ktorý bol financovaný z ESF. Realizovaného prieskumu sa zúčastnilo 263 organizácií, ktoré vyplnili online dotazník dostupný prostredníctvom služby Google Docs.

Prieskum pozostával z niekoľkých samostatných sekcií, ktorá sa sústredili na jednotlivé znevýhodnené skupiny na trhu práce SR - Rómov, zdravotne postihnutých, ženy, starších a mladších účastníkov trhu práce. Na problematiku žien na trhu práce bola zameraná Sekcia C, ktorá pozostávala z 13 prevažne uzatvorených otázok.

Vo fáze vyhodnocovania výsledkov dotazníkového prieskumu boli využité viaceré metódy za účelom zistenia skutočných postojov zamestnávateľov k problematike rovnosti príležitostí na trhu práce SR. Najviac zastúpené boli najmä matematické a štatistické metódy, ako percentuálne vyjadrenie, početnosť, grafické a tabuľkové vyhodnotenie, či priemer. K vyhodnoteniu výsledkov sme využívali možnosti programu EXCEL.

Postoje zamestnávateľov voči ženám na trhu práce SR

Prieskum organizácií sa v jednej zo sekcií sústredil primárne na vnímanie diskriminácie na trhu práce SR v očiach zamestnávateľov vzhľadom na pohlavie osôb, čím sa snažil overiť prítomnosť a pretrvávajúcu existenciu diskriminácie na súčasnom slovenskom trhu práce. Výsledky prieskumu potvrdzujú, že pohlavie predstavuje aj naďalej pomerne silnú charakteristiku súvisiacu so vznikom diskriminačného správania. Takmer 20% oslovených zamestnávateľov vyjadrilo jednoznačný názor, že dochádza k znevýhodňovaniu osôb na trhu práce na základe rodu týchto osôb, pričom striktne odmietlo túto skutočnosť iba 13% respondentov. Zvyšné percentá opýtaných sa takmer totožne priklonilo k odpovediam Skôr áno/Skôr nie.

Profil respondentov

Tabuľka 1 - Charakteristika vzorky respondentov

CHARAKTERISTIKA VZORKY	
Typ organizácie	
Verejná	63,5%
Súkromná	36,5%
Zapojenosť podľa krajov	
Bratislavský	17,11%
Trnavský	11,79%
Nitriansky	7,98%
Trenčiansky	19,77%
Banskobystrický	15,21%
Žilinský	12,17%
Prešovský	7,22%
Košický	8,75%
Pohlavie	
Muž	41,8%
Žena	58,2%
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie	
základné	0,4%
odborné stredné	3,0%
úplné stredné	27,8%
vysokoškolské	68,8%
Pracovná funkcia	
Riaditeľ/konateľ	52,9%
Vedúci zamestnanec	24,0%
Zamestnanec	23,2%

Zdroj: Vlastný dotazníkový prieskum

Pri skúmaní príčin, ktoré vedú k znevýhodňovaniu žien na trhu práce SR sa zamestnávatelia zhodli v tom, že hlavnou príčinou diskriminačného správania voči ženám je materská/rodičovská dovolenka, k čomu sa priklonilo 81% zamestnávateľov. V komparácii so skupinou mužov, predstavuje materská/rodičovská dovolenka podľa 12% zamestnávateľov dôvod diskriminácie mužov na pracovnom trhu. Ďalšie významné dôvody, ktoré podľa názorov zamestnávateľov vedú k rodovej diskriminácii predstavujú predovšetkým starostlivosť o deti v predškolskom veku, starostlivosť o deti v školskom veku či starostlivosť o domácnosť a rodinných príslušníkov. Výsledky postojov zamestnávateľov k príčinám znevýhodňovania mužov a žien na trhu práce SR približuje Graf 1.

Graf 1 ukazuje, že dôvody ako materská/ rodičovská dovolenka, starostlivosť o deti v predškolskom ši školskom veku, starostlivosť o domácnosť predstavujú len príčinu diskriminácie žien na trhu práce. Muži z rovnakých dôvodov ako ženy znevýhodnení nie sú. Zamestnávatelia v prieskume však uviedli, že nedostatočná kvalifikácia mužov v porovnaní zo ženami predstavuje výraznejší faktor diskriminácie v skupine mužov ako v skupine žien, s čím súhlasilo 30% oslovených organizácií. Z pohľadu veku sú podľa zamestnávateľov výraznejšie diskriminované na trhu práce ženy ako muži, čo korešponduje aj s výsledkami iných prieskumov a štatistikami EÚ z tejto oblasti.

Graf 1 - Percentuálne vyjadrenie pozitívnych postojov zamestnávateľov k príčinám rodovej diskriminácie mužov a žien na trhu práce SR

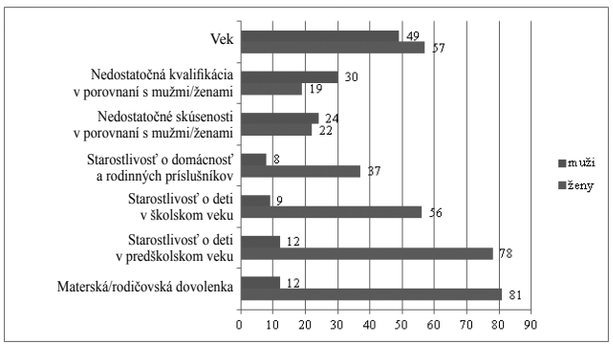

Zdroj: Vlastný dotazníkový prieskum

Napriek skutočnosti, že zamestnávatelia uviedli ako najvýraznejšiu prekážku pre zabezpečenie rovnosti príležitostí mužov a žien na trhu práce materskú/rodičovskú dovolenku, z odpovedí vyplýva, že organizácie nevnímajú ťažkosti zamestnancov pri návrate z rodičovskej dovolenky so zaradením do práce. Negatívne na túto otázku odpovedalo 55% zúčastnených, kým iba takmer 8% sa priklonilo k jednoznačne kladnej odpovedi.

Pri otázke poskytovania možnosti vzdelávania a zvyšovania kvalifikácie zamestnancom počas rodičovskej dovolenky sa 52% organizácii vyjadrilo, že túto možnosť svojim zamestnancom poskytujú a zvyšných 48% respondentov vyjadrilo záporný postoj a v súčasnej dobe neumožňujú svojim zamestnancom na rodičovskej dovolenke možnosť zvyšovania vedomostí či odbornej kvalifikácie. Z pohľadu trhu práce by práve toto opatrenie prispelo k zvyšovaniu zapojenosti žien do pracovného procesu. Ak vychádzame z toho, že v podmienkach SR zostávajú na rodičovskej dovolenke predovšetkým ženy, vedie prerušenie pracovnej činnosti k strate odbornosti, ako aj dôvere v samého seba. Ženy sa tak cítia menejcenné na trhu práce, čo potvrdzuje aj analýza portálov profesia.sk a platy.sk, z ktorej vyplýva, že ženy si po materskej/rodičovskej dovolenke neveria a sú ochotné pracovať za nižšiu mzdu.[1]

Obdobne ako na predchádzajúcu otázku o vzdelávaní počas rodičovskej dovolenky odpovedali zamestnávatelia aj na otázku „Umožňuje Vaša organizácia svojim zamestnancom starajúcim sa o malé deti pred návratom z rodičovskej dovolenky účasť na rekvalifikačných programoch a vzdelávacích kurzoch?“. 53% respondentov odpovedalo kladne a zvyšných 47% opýtaných potvrdilo, že účasť zamestnancom na rekvalifikačných programoch či vzdelávacích kurzoch neumožňuje.

[1/] PLATY.SK. 2013. Ženy si po materskej neveria. Sú ochotné zobrať aj o pätinu nižší plat. [online]. 10.5.2013. [cit. 2014-10-30]. Dostupné z <http://www.platy.sk/analyzy/zeny-si-po-materskej-neveria-su-ochotne-zobrat-aj-o-patinu-nizsi-plat/50086>

V ďalšej otázke sme sa v prieskume zamerali na postoje zamestnávateľov na podmienky mužov a žien na trhu práce a snažili sme sa zistiť, či organizácie vnímajú nejaké rozdiely. Z výsledkov vyplýva, že väčšia časť zapojených organizácií si myslí, že ženy a muži nemajú v spoločnosti vytvorené rovnako dobré podmienky pre svoje uplatnenie v práci, s čím sa stotožnilo 56% respondentov.

Pri skúmaní prejavov diskriminačného správania voči ženám na trhu práce sme sa orientovali predovšetkým na odmeňovanie mužov a žien, keďže práve táto oblasť patrí k najvypuklejším prejavom diskriminácie žien na trhu práce. Výsledky postojov zamestnávateľov približuje nasledujúci graf. Zamestnávatelia sa vo veľkej miere stotožnili s názorom, že ženy sú v priemere odmeňované menej za rovnakú prácu ako muži.

Graf 2 - Percentuálne vyjadrenie názorov zamestnávateľov na rovnaké odmeňovanie mužov a žien na trhu práce SR

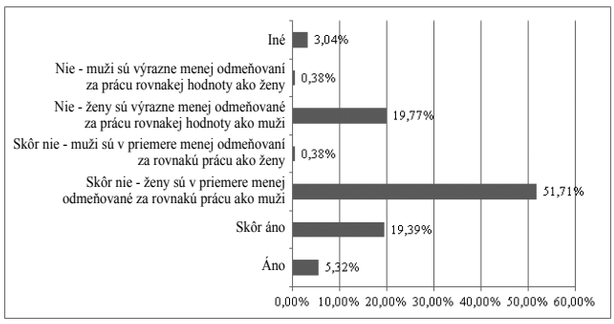

Zdroj: Vlastný dotazníkový prieskum

Pri skúmaní príčin nerovného odmeňovania mužov a žien na trhu práce SR boli zamestnávateľom ponúknuté niekoľké alternatívy odpovedí, ako aj možnosť vyjadriť vlastný názor na príčinu rozdielnosti odmien, v prípade, že ani jedna zo zvolených alternatív nebola dostatočne vhodnou odpoveďou. Zamestnávatelia zvolili nasledujúce poradie odpovedí:

- ženy/muži pracujú v odvetviach, v ktorých je menšie odmeňovanie ako v prípade opačného rodu (35%),
- ženy/muži sa viac venujú starostlivosti o domácnosť, deti a blízkych členov rodiny ako ich opačný rod (25%),
- ženy/muži strávia viac času na materskej/rodičovskej dovolenke ako v prípade opačného rodu, čím strácajú pracovné skúsenosti (22%).

Alternatívy odpovedí o nižších pracovných skúsenostiach a nižšom vzdelaní mužov/žien nepredstavovali podľa zamestnávateľov výrazné dôvody, ktoré by viedli k tvorbe rozdielov v odmeňovaní mužov a žien. 11% zamestnávateľov zvolilo možnosť vyjadriť vlastné dôvody, ktoré súviseli najmä zo silno zakorenenými predsudkami spoločnosti a zaužívanými zvykmi. vyšším statusom mužov v spoločnosti, chápaní mužov ako živiteľov rodiny, či s historickým vývojom trhu práce SR a postavenia mužov a žien na tomto trhu.

V súvislosti so zabezpečením zlepšenia situácie žien na trhu práce predstavujú riešenia tohto stavu najmä rekvalifikácia a možnosti vzdelávania žien počas a bezprostredne po skončení rodičovskej dovolenky. Skutočnosť na trhu práce však dokazuje, že zamestnávatelia si zatiaľ dostatočne neuvedomujú aktuálnosť tohto riešenia, čo potvrdili aj výsledky vlastného dotazníkového prieskumu, ktoré boli priblížené v súvislosti s materskou/rodičovskou dovolenkou ako zdrojom nerovného postavenia mužov a žien na trhu práce. Ďalšie riešenie stavu spočíva snáď v alternatívnych formách organizácie práce a pracovného času. Keďže sa odlišujú úlohy mužov a žien v súvislosti so starostlivosťou o domácnosť a rodinu a ženy strávia niekoľkonásobne viac času v neplatenej práci ako muži, je potrebné zabezpečiť ženám vhodnú formu organizácie práce. Vyspelejšie ekonomiky majú väčšiu mieru čiastočných pracovných úväzkov, flexibilného pracovného času, telepráce alebo práce vykonávanej doma, čo umožňuje ženám zosúladiť rodinný a pracovný život. Z výsledkov dotazníkového prieskumu zamestnávateľov vyplýva, že aj v slovenských organizáciách existujú alternatívne formy organizácie práce, predovšetkým netradičné usporiadanie pracovného času, flexibilný pracovný čas, zdieľanie pracovných miest či teleworking. 35% zo všetkých oslovených organizácií sa vyjadrilo, že neumožňujú alternatívne formy usporiadania pracovného času a zamestnanci pracujú v pevne stanovenom pracovnom čase. Zamestnávatelia však súčasne v prieskume potvrdili, že zamestnanci majú vo veľkej miere záujem využívať flexibilné formy organizácie pracovného času, s čím súhlasilo 63% oslovených organizácií. Zároveň sa zamestnávatelia zhodli v tom, že takáto forma organizácie pracovného času prináša samotným organizáciám výhody. Negatívne odpovedalo na túto otázku 25% respondentov, zvyšných 75% oslovených zastávalo pozitívny názor na výhody flexibilnej organizácie pracovného času pre zamestnávateľa. Musíme však upozorniť, že nie vo všetkých zamestnaniach a vo všetkých organizáciách je možné využívať flexibilné formy usporiadania pracovného času.

Keďže opatrení na zosúladenie rodinného a pracovného života mužov a žien je niekoľko, dotazníkový prieskum ponúkol zamestnávateľom možnosť vyjadriť sa v otvorenej otázke k tomu, aké opatrenia za týmto účelom zavádza ich organizácia. Zamestnávatelia uvádzajú najmä tieto opatrenia:

- úprava a prispôsobovanie pracovného času pre rodičov s deťmi,
- prostriedky zo sociálneho fondu pre rodičov s deťmi,
- zvýšenie počtu dní dovolenky,
- práca z domu v čase prázdnin,
- obmedzenie pracovných a služobných ciest pre rodičov s menšími deťmi,
- posun pracovnej doby rodičom, z dôvodu odvádzania detí do školy, materskej školy.

Niekoľko zamestnávateľov sa vyjadrilo, že vzhľadom k charakteru ich organizácie nie je možné flexibilná organizácie práce. Zamestnávatelia, ktorí sa vyslovili, že v súčasnosti žiadne takéto opatrenia neaplikujú však veľmi pozitívne reagovali na možnosť, že by sa nebránili a flexibilné formy by v budúcnosti zaviedli.

Záver

Rodové rozdiely už dlhšiu dobu patria medzi hlavné záujmy ekonómov aj sociológov, ktorí sa zaoberajú popísaním ich príčin a dôsledkov.[2] Slovenská republika je už viac ako desať rokov členom Európskej únie, preto by mala venovať zvýšenú pozornosť oblasti rovnosti príležitostí na trhu práce, keďže zlepšenie situácie v tejto oblasti predstavuje prioritu EÚ v dlhodobom horizonte.

Štatistiky EÚ aj SR naznačujú, že zamestnanosť mužov a žien je dlhodobo rozdielna a muži sú aktívnejší na trhu práce v porovnaní so ženami. Aj vlastný dotazníkový prieskum zamestnávateľov naznačuje, že vnímajú pretrvávajúce rozdiely v pozícii mužov a žien na trhu práce SR. Naďalej sú v slovenskej spoločnosti silne zakorenené stereotypy o postavení mužov a žien a ich úlohách vo vzťahu k práci a rodinnému životu, čo negatívne ovplyvňuje možnosti a príležitosti žien na trhu práce. Zmena názorov a postojov spoločnosti voči ženám si však vyžaduje zapojenie verejnosti pri zabezpečovaní zlepšovania tohto stavu, čo je možné len prostredníctvom dostatočnej informovanosti a osvete o problémoch trhu práce. Len v prípade, že spoločnosť pochopí aktuálne otázky znevýhodňovania žien na trhu práce, porozumie dopadom nerovného zaobchádzania na základe rodu/pohlavia ako aj špecifikám jednotlivých pohlaví, a uzná príležitosti rovných príležitostí a uplatňovania manažmentu diverzity, bude možné v praxi uplatňovať rodovú rovnosť na trhu práce.

Zoznam literatúry

PAWERA, R. - ŠTEFANCOVÁ, V. 2014. Manažment rovnosti príležitostí na trhu práce Slovenskej republiky. Gyor: Palatia Nyomda & Kiadó Kft., 2014. 240 s. ISBN 978-963-7692-52-9.

PLATY.SK. 2013. Ženy si po materskej neveria. Sú ochotné zobrať aj o pätinu nižší plat. [online]. 10.5.2013. [cit. 2014-10-30]. Dostupné z <http://www.platy.sk/analyzy/zeny-si-po-materskej-neveria-su-ochotne-zobrat-aj-o-patinu-nizsi-plat/50086>

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY - Výberové zisťovanie pracovných síl

ŠUPLATA, M. 2012. Vybrané determinanty sociálneho rozvoja v Európe. In.: Sociálna ekonomika a sociálna inklúzia seniorov. EF UMB Banská Bystrica, 2012, ISBN 978-80-557-0400-5

Zákon č. 5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti.

Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon).

[2/] Šuplata, M.: Vybrané determinanty sociálneho rozvoja v Európe

II. Művészet, irodalom

Művésznők a zenében: Clara Schumann és a kortárs zongoraművésznők

Csehi Ágota, Konstantin Filozózus Egyetem, Nyitra, BTK

Annotáció:

E publikáció témája az előadóművésznők helyére és szerepére fókuszál a zenében. Bemutatja azokat a zongoraművésznőket, akik előadóművészetükkel, alkotói tevékenységükkel és nem utolsó sorban személyiségükkel jelentős szerepet játszottak a 19. század zenei és kulturális életében. A középpontban *Clara Schumann (Wieck)* személye és művészete áll, de szóba kerülnek növendékei – *Natalia Janoth, Fanny Davies, Ilona Eibenschutz* és kortársai – *Sophie Menter, Anna Mehlig, Adele aus der Ohe, Vera Timanova, Julie Rivé King, Fannie Bloomfield Zeisler, Anna Nikolajevna Jesipova, Tereza Careńa* személyisége és művészete is.

Kulcsszavak: *romantizmus, virtuózok aranykora, előadóművészet, Clara Schumann, Robert Schumann, zongoraművésznők*

A romantika és a virtuózok aranykora

A romantika periódusát a zenében *a virtuózok aranykorának* tartották. Az előadóművészetben ez a hangszeres zene és az ének terén egyaránt megnyilvánult. Kiváló művészek egész sora írta be magát a zenetörténelembe, és nem képeztek ez alól kivételt a női művészek sem.

A kor leghíresebb hegedűvirtuózának tartották mindenekelőtt Niccolo Paganinit, a „hős lelkű és borús kedélyű", megtestesült romantikus, legendás és „démoni" virtuózt. Számos országban adott hangversenyeivel döntő hatást gyakorolt további művészekre, mint például Liszt Ferencre, Robert Schumannra, Johannes Brahmsra és még további számos zenészre. Paganini egyedülálló személyisége egyéb művészeti irányzat képviselőit is inspirálta. Alakjával találkozunk a festőművészetben és az irodalomban is, így többek között Heine a *Firenzei éjszakák* c. művében, Gautier a *Paganini lelke* c. költeményében, Delacroix *Paganini portréjában*.

A romantizmus korszakában kiváló zongoravirtuózok egész sora is megjelent. ***Ignaz Moscheles, Stefan Heller, Ignaz Pleyel, Friedrich Karlkbrenner, Frederick Chopin, Robert Schumann, Sigismund Thalberg*** és persze nem utolsó sorban ***Liszt Ferenc*** is e vonatkozásban említhetők. A zongoramesterség és zongoratechnika addig ismeretlen határait érték el, ami időnként már a virtuozitás öncélú mutogatását eredményezte a mélyebb tartalom tolmácsolásának rovására. Ezen irányzat előnye viszont, hogy magas fokú előadóművészetüknek köszönhetően igényes zenekari és színpadi műveket, akár operákat írtak át és adtak elő zongorán, azokat népszerűsítő céllal.

Művésznők a romantikus zenében

Az előadóművészek sorait viszont a férfi előadók mellett kiváló művésznők is gazdagították. A romantika kiemelkedő énekesnői voltak pld. *Marie Malibran* és *Cornélie Falcon*. Továbbá idézhetjük a kiváló zongoraművésznők egész sorát is. Említést érdemelnek mindenekelőtt *Clara Schumann* (a neves lipcsei zongoratanár Friedrich Wick lánya és tanítványa, később a híres német zeneszerző Robert Schumann felesége) és tehetséges női növendékei, mint pld. *Natalia Janoth, Fanny Davies, Ilona Eibenschutz*. Mesterfokú előadóművészetről tettek tanúbizonyságot Liszt Ferenc növendékei is, mint *Sophie Menter, Anna Mehlig, Adele aus der Ohe, Vera Timanova, Julie Rivé King*, továbbá Theodor Leschetizky tanítványai – *Fannie Bloomfield Zeisler, Anna Nikolajevna Jesipova*. A zongoraművészet egyéni hangulatát képviselte *Tereza Careńa*, aki Louis Moreau Gottschalk és Anton Rubinstein kiváló növendéke volt, de *Marie Pleyel*, a francia zeneszerző Hector Berlioz titkos ihletője és *Arabella Goddard* is e „névsorba" tartoznak.

Clara Schumann

Clara (Josephine) Schumann, született ***Wieck*** a romantikus zongoraművészet legjelentősebb nőalakjai közé tartozott, aki művészetével, alkotómunkásságával számos férfi zongoraművész kollégáját túlszárnyalta. Született 1819-ben Lipcsében és Frankfurtban halt meg hetvenhét évesen 1896-ban.

Apja Friedrich Wieck, a híres zongoratanár volt.[1] Clara lányát ötéves korában kezdte zongorázni tanítani, és annak tehetsége korán megmutatkozott.[2] Wieck tanítási módszere a régi iskola táborának, ill. képviselőinek elveire épült. A zongoratanulás első két évében kotta nélkül és hallás után zongorázott. Csak ezt követően, már bizonyos tevékenységek elsajátítása után, azaz a hallás- és ritmusérzék kifejlesztését követően tértek a kottaolvasásra, amikor már az összes skálát és akkordjait, felbontásait művelte, és képes volt transzponálni 200 könnyebb etűdöt. Csak ezután következhetett ismert zeneszerzők műveinek interpretálása, mindenekelőtt Johann Baptiste Cramer, Muzio Clementi, Ignaz Moscheles etűdjeinek és Wolfgang Amadeus Mozart és Ludwig van Beethoven szonátáinak tanulmányozása és tol-

[1/] Wieck, Johann Gottlob Friedrich (1785 – 1873): német zenepedagógus, zongoratanár. Zongoragyárat és kottakölcsönzőt alapított Lipcsében, amit hamarosan kénytelen volt bezárni. Két lánya – Clara és Marie – zongoraoktatásával olyan hírnévre és elismerésre tett szert, hogy életét kizárólag a zongoratanításnak szentelhette. Robert Schumann és Hans von Bülow is a tanítványai közé tartoztak.

[2/] A Wieck házaspár sajnálatos módon ebben az időben vált el. Majd Clara apja öt évvel később 1829-ben újra megnősült, ami beárnyékolta Clara boldog gyermekkorát.

mácsolása. A gyakorlás viszont nem haladhatta meg a napi két órát. A zongorát a „lélek hangszerének" tartotta. A művészi előadás alapvető feltételeinek a fogékonyságot, intelligenciát és a szívet tartotta. Véleménye szerint az *„akrobatikus kezeknek győzedelmeskedniük kell a technikai nehézségek felett és művészi lelket varázsolni az előadott zeneműnek"*.[3]

Friedrich Wieck szigorú, energikus ember volt, sőt időnként kegyetlen és kompromisszumokra nem hajló tanár, amiről Clara naplójában tett feljegyzései is tanúskodnak.

„Apám, aki már bizonyos ideje változást várt a gondolkodásomban, ma ismét megjegyezte, hogy még mindig lusta, nemtörődöm és rendetlen vagyok, keményfejű és nem következetes, és ilyen vagyok a zongorajátékban is […] a szemem láttára tépte össze Hünten variációinak példányát, és hogy mától nem fog tanítani, nem játszhatok mást Cramer etűdjein és Czerny trillás gyakorlatain kívül" – olvasható Clara naplójában 1828-as keltezéssel. Későbbi emlékezéseiben még arra is utalt, hogy *„apám soha nem engedett olvasni"*.[4]

Mindennek ellenére Clara kilencéves korában már egész Mozart-zongoraversenyeket és Hummel koncertet játszott. Hamarosan megszülettek első saját kompozíciói is. 1828-ban, tehát már kilenc évesen olyan érett zongorista volt, hogy nyilvánosan szerepelt a lipcsei Gewandhausban és két évvel később ugyanitt adta első szóló egész esti hangversenyét.

További fellépések egész sorozata következett Németországban, majd Franciaországban. Ebben az időszakban jelentek meg az első kritikák is, melyekben Clara előadóművészetét a már elismert ***Anne Caroline de Bellevill*** művészetével hasonlították össze. ***Bellevill*** abban az időben huszonhat éves volt és Carl Czerny[5] egyik legtehetségesebb növendéke.

Clara Wieck életében jelentős fordulatot idézett elő és lényeges hatást jelentett a híres német zeneszerző Robert Schumann, később Clara férje. Robert Schumann[6] a romantikus zene és zongorairodalom nagy jelensége zenei karrierjét zongoristaként kezdte, abban az időben, amikor a virtuóz kultusz aranykorát élte. Zongoraművészi karrierre vágyott maga is, melynek érdekében olyan mechanikus segédeszközöket alkalmazott a gyakorláshoz és olyan túlzott megerőltető technikai gyakorlatokat végzett, amelyek következtében jobb kezének negyedik ujja lebénult, és így zongoraművészi pályája a kezdet kezdetén meghiúsult. Schumann e drámai fordulat következményeként saját műveit nem tudta bemutatni, de a sors kegyelme, hogy megismerte tanára lányát, Clarát, aki később műveinek odaadó és hiteles tolmácsolója lett. Mindennek következményeként (is), valamint tanára Friedrich Wieck hatására, egy sajátos zongorastílust alakított ki.[7] Műveinek nagy része programzene és mindenekelőtt irodalmi művek inspirációjáról tanúskodik, zongoraművei ciklikus jellegűek, tételek sorozatai.

A tizenkilenc éves ifjú zenész gyengéd érzelmeket kezdett táplálni a kivételesen tehetséges, még „gyermek" Clara iránt. Érzelmei viszont tartósnak bizonyultak és 1837-ben megkérte a kezét, ami sajnálatos módon konfliktusok egész sorát idézte elő. Clara apja, aki egyben Robert Schumann zongoratanára volt, teljes mértékben ellenezte a házasságukat, sőt lányát eltiltotta kérőjétől. Kapcsolatuk és kölcsönös szerelmük viszont erősebb volt, és végül hosszú várakozás után 1840-ben a harmincéves, már elismert zeneszerző, Robert Schumann feleségül vette az akkor huszonegy éves Clarát, zongoratanárának sokoldalú zenei tehetséggel megáldott lányát. Házasságuk tizenhat évig, a zeneszerző haláláig tartott, melyből nyolc gyermekük született.[8] Schumann tragikus élete és sorsa ellenére is mindvégig rajongva szerette feleségét.[9]

Robert Schumann Clara személyét, alakját számos művében is megörökítette. E művészi megnyilvánulás érzelmeiket, őszinte szerelmüket és mély kapcsolatukat tükrözte. Schumann felesége alakját első alkalommal az ***Impromtuk Clara Wieck témájára,*** *op. 5* szám alatti művében idézte. E kompozíció alapját, ill. témáját valójában Clara tizennégy éves korában komponált ***Románca*** alkotja, melyet a zeneszerző és zeneköltő e szerzeményéhez 1833-ban

---

3/ ČIEFOVÁ, Martina: Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí. Nitra : KH PF UKF, 2008, 41. o.

4/ STAROSTA, Miloslav: Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry. Bratislava : VŠMU, 2000., 52. o.

5/ Czerny, Carl (1791 – 1857): osztrák zongorapedagógus, zongoratanár. Ludwig van Beethoven növendéke volt 1801 – 1803 között. Már egészen fiatalon elismert zongoratanárrá vált és olyan kiváló zongoristákat nevelt ki, mint Liszt Ferenc, Theodor Leschetizky, Theodor Kullau. Fontos szerepet játszott J. S. Bach és L. van Beethoven zongoraműveinek népszerűsítésében. Több mint 1000 művet komponált, de az utókor számára mindenekelőtt a pedagógiai célú technikai gyakorlatai, zongoraetűdjei maradtak jelentősek.

6/ Robert Schumann (1810 – 1856): német zeneszerző. Előbb jogi tanulmányokra iratkozott be a lipcsei egyetemen, de Paganini egy frankfurti koncertjének hatására véglegesen a zenei pálya mellett döntött. 1830-ban került Friedrich Wick zongoratanárhoz, de zongoratanulmányait rövid időn belül kénytelen volt befejezni jobb kezének gyógyíthatatlan megsérülése következtében. 1834-ben megalapította a Neue Zeitschrift für Musik herausgegeben durch einen Verein von Künstlern und Kunstfreunden c. folyóiratot, melyet 1944-ig szerkesztett. Írásaiban a német zenei világnak bemutatta és népszerűsítette a haladó szellemű kortársai művészetét, mint pld. Frederick Chopint vagy Johannes Brahmsot. Barátja, Felix Mendelsson-Bartholdy meghívására tanított az újonnan megalapított lipcsei Konzervatóriumban, 1844-től Drezdában a Liedertafelt vezette, 1850-ben elvállalta a düsseldorfi városi igazgatói állást. Tiszteletére 1910-ben létrehozták a Schumann Társaságot, amely ma is működik Zwickauban.

7/ Wieck legjelentősebb hatása abban nyilvánult meg, hogy megismertette Schumannal J. S. Bach és L. van Beethoven művészetét, amely későbbi zenei nyelvében jelentős mértékben meg is nyilvánult. „A középső szólamok gondos vezetése, az imitációs szerkesztés gyakorisága Bach hatására vall, a motivikus dolgozásmód Beethoven öröksége." In: PÁNDI, Mariann: Hangversenykalauz. IV. Zongoraművek. Budapest : Hatágú Síp Alapítvány, 1995, 197. o.

8/ A nyolc gyermekből kettő – lánya Julia és fia Felix – még Clara Schumann élete folyamán elhunyt.

9/ Schumannál egyre intenzívebben jelentkeztek a végzetes lelki betegség jelei. Hallucinációk gyötörték. 1854-ben egy roham következtében a jeges Rajnába ugrott. Ezt követően saját kérésére elmegyógyintézetbe vonult Endenichbe. Itt hunyt el két évvel később 1856-ben negyvenhat évesen.

10/ Később, 1850-ben Schumann e szerzeményét átdolgozta és újra kiadta. Megváltoztatta a variációk számozását, egyet kihagyott és egyet utólag beiktatott.

vett át és dolgozott fel.[10] ***A fisz moll szonáta***, *op. 11*, melyen Schumann 1833 – 1835 között dolgozott, szavait idézve *„egyetlen szívből fakadó kiáltás utánad"* (természetesen Clara után). A ***Toccata***, *op. 7* c. műve szintén Clarának szóló ajánlással jelent meg 1833-ban. Az 1837-ben komponált ***Davidsbündlertanze***, *op. 6*-ban Clara alakját jelképezi az első tételben bemutatott táncmotívum. A ***Karneval***, *op. 9* (Schumann egyik legismertebb és legnépszerűbb zongoraciklusa 1834 – 1835-ből) 11. tételében a szerző *Chiarina* cím alatt idézi Clarát, keringőformában megfogalmazva és lángoló vallomás formájában. A ***Gyermekjelenetek***, *op. 15* 1838-ban készült el. E tizenhárom tételes zongoraciklussal kapcsolatban Schumann a következő gondolatait címezte Clarának:

„Rájöttem, hogy semmi nem ad jobban szárnyakat a képzeletnek, mint a feszültség, a vágyakozás valami után, ez történt mostanában is, miközben leveledre vártam, egész kötetre valót komponáltam – csodálatosat, bolondosat, ünnepélyeset – csak nézel majd, ha egyszer eljátszod […] Örömöt lelsz majd bennük, de természetesen feledned kell virtuóz mivoltodat --- Minden látható itt, könnyűek, mint a buborék […]"[11]

E gondolatok, mint ahogy a ciklus címe is félrevezetőek, ugyanis az egyáltalán nem könnyű, sőt előadási szempontból igényes mű nem a gyermekekről szól, hanem egy „nosztalgikusan visszaálmodott gyermekkorról – felnőtteknek". Ha Schumann egész életműve megsemmisült volna, az utókor ebből az egyetlen csodálatoson átfogó kompozícióból is megtudhatná, milyen művész volt.

Clara viszonzásul férje műveinek kiváló és odaadó tolmácsolója lett egész élete folyamán. Schumann zongoraműveinek autentikus előadójává vált, és nagy sikereket ért el. 1891-ig, tehát hetvenkét éves koráig Európa számos országában hangversenyezett, beleértve Pozsonyt is.[12] Repertoárjába férje művein kívül a zongorairodalom legigényesebb műveit sorolta be, pld. Beethoven szonátáit, többek közt az op. 106 *Hammerklaviert* is. Művészetére a zongoramesterség legkiválóbb vonásai voltak jellemzőek. Így a technikai készségek mesteri foka, az egyéni, eredeti előadókészség, a költői szellem, a kulturált és éneklő billentésmód, a művek tartalmának hű tolmácsolása és nem utolsó sorban a progresszív repertoár, mely segítségével a kortárs szerzők – Chopin, Brahms és természetesen Schumann még ismeretlen műveit mutatta be. Kiváló zongoratechnikájának titka a „spórolós" ujj- és kézmozdulatok alkalmazásában rejlett, melyet apjától sajátított el. A billentyűket nagyon közelről szólaltatta meg, inkább érintve-nyomva őket, mint ütve. Ennek ellenére színes és gazdag hangszínnel muzsikált. Keze

Clara Schumann

átfogta a decim hangtávolságot, vagyis átért kilenc hangot. Kiváló memóriával rendelkezett, ezért fejből adta elő a tolmácsolt műveket. Ez ellenkezett a kor előadóművészetének divatjával és megrögzött szokásaival. A fejből játszás ebben az időszakban ugyanis illetlennek számított, kevésbé tisztelve ezzel a szerzőt. Ezért Clara előadóművészetének e részét kritikus szemmel nézték. Idősebb korára visszatért a hagyományokhoz és gyengülő emlékezőképessége következményeként újra a kottából történő előadásmód híve lett.

Interpretációs művészetéről számtalan neves zenész, művész, kritikus nyilatkozott. Liszt Ferenc 1854-ben a következő elismerő szavakkal és gondolatokkal jellemezte:

„Fokozott érzékenysége miatt minden helytelen hang katasztrófát jelentene, bizonytalan szakasz félbeszakított szimpátia, helytelen tempó nem elismert szerelem, rosszul felfogott ritmus nagy tett megbecstelenítése, amelyet az ő felháborodott lelke sértődésnek venne […] Lemond a saját ihleteiről, csakhogy tolmácsolja a jóslatot, mint közvetlen tolmácsoló és hű előadó […] Senki sem szárnyalja őt túl az igazságban, amellyel a mestereket adja elő. Clara Schumann nem csak zongorista és hangversenyek szervezője a szó szoros értelmében. Az ő tehetsége nekünk világi oratórium megtestesítője. Valamiféle Peri, aki a paradicsoma után vágyakozik a szépség ideáljának állandó misztikus érzékelésével."[13]

Liszt Ferenc viszont nemcsak Clara Schumann egyedi személyiségét dicsérte, de elismerően fogadta az igényes és a kor zenei ízlésétől és szokásaitól eltérő progresszíven ösz-

---

[11/] PÁNDI, Mariann: Hangversenykalauz. IV. Zongoraművek. Budapest : Hatágú Síp Alapítvány, 1995. 206 – 207. o.

[12/] Clara Schumann két alkalommal hangversenyezett Pozsonyban. Először 1856. február 14-én a Duna-utcai Schmidt Károly Zongoraszalonban, ahol Beethoven, Schumann, Chopin, Mendelssohn-Bartholdy műveket adott elő, második alkalommal pedig 1866. április 2-án Beethoven, Schubert, Schumann és Mendelssohn-Bartholdy műveket tolmácsolt.

[13/] ČIEFOVÁ, Martina: Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí. Nitra : KH PF UKF, 2008, 42. o.

szeállított repertoárját. Magasan értékelte mindenekelőtt a nagy bécsi klasszikus, Ludwig van Beethoven szonátáinak kivételes minőségű tolmácsolását. Az *f moll Appasszionata* meghallgatása után lelkesedve adott hangot pozitív élményének. *„Középszerű művészek túlságosan fárasztották és mérgesítették hallásunkat e mű rideg, lelketlen ismételgetésével. Amikor viszont lehetőségünk nyílt hallani hogyan játssza C. Schumann, a legerősebb belső lelki nyugalom árasztott el minket. Festőnek éreztük magunkat, aki ismét meglelte a nemes eredetit, amely hosszú ideig üldözve volt az ízléstelenül torzító másolattól."*[14]

1830-tól rendszeresen komponált is, mindenekelőtt zongora- és kamaraműveket. 1840 után, tehát házasságkötésüket követően erősen érződik műveiben Robert Schumann zenei nyelvének hatása. A zeneszerzői ambíciói viszont nem teljesültek be, egyrészt zenei tehetségének e részét túlszárnyalta zongorajátéka, másrészt a kor társadalmi hangulata sem támogatta az e fajta női igyekezeteket. Erről 1838-ban fejtette ki véleményét naplójában. *„Valaha azt képzeltem, alkotói tehetségem van, de fel kellett hagynom e gondolattal, a nő ne vágyakozzon komponálásra, még ha képes is lenne rá, tehát miért kellene erre törekednem? Nagyképű lenne, még ha annak idején apám vezetett is ehhez."* [15] Megközelítőleg két tucat műve maradt meg az utókornak.[16] minden bizonynyal jóval többet komponált, melyek jelentős része elkallódott. Élete utolsó alkotókorszakából jelentősek viszont kadenciái Beethoven és Mozart zongoraversenyeihez, mégpedig L. van. Beethoven G dur, op. 58 (1870) és c moll, op. 37 Zongoraversenyéhez (1870), valamint W. A. Mozart d moll Zongoraversenyéhez K. 466 (1891).

Élete utolsó szakában, 1881-től férje műveit kezdte rendszerezni és kiadni, 1878 – 1892 között pedig a frankfurti Konzervatórium zongoratanáraként tevékenykedett. Kiváló zongoristák egész sorát nevelte ki, közöttük több művésznőt is, mint *Nathalie Janoth, Fanny Davies, Adéle Verne, Ilona Eibenschutz* és a pozsonyi származású *Hermine Eissler*, aki szintén egyike volt a Schumann művek autentikus tolmácsolóinak.

Clara Schumann Wieck 1896-ban hunyt el hetvenhét évesen szinte teljesen megsüketülve. Férje mellett temették el Bonnban. Művészete és zenei üzenete viszont egyértelműen fennmaradt az utókor számára.

Clara Schumann kortársai, illetve a 19. század kiemelkedő zongoraművésznői

Clara Schumann mellett további művésznők neve is bekerült a zenetörténelembe, akik előadóművészetükkel, alkotói tevékenységükkel és személyiségükkel egyaránt jelentős szerepet játszottak a 19. század kulturális és zenei életében. Mindenképpen említést érdemelnek a híres zongoravirtuóz, zeneszerző és zenetanár Liszt Ferenc (1811 – 1886) diáklányai, akik neve nemcsak tanáruk által, hanem kimagasló művészetüknek köszönhetően is íródott be a zenetörténelem soraiba. Ezek közül emeljük ki *Sophie Menter* (1846 – 1918), *Arabella Goddard* (1836 – 1922), *Adele aus der Ohe* (1877 – 1884), *Julie Rivé King* (1857 – 1937) alakját. A további neves zongoraművész és zongoratanár Theodor Leschetizky (1830 – 1915) pedagógiai munkásságát reprezentálták *Fannie Bloomfield Zeisler* (1863 – 1925) és *Anna Nikolajevna Jesipova* (1851 – 1914). *Tereza Careńa* (1853 – 1917) egyedi előadóművészete az olyan kiváló tanárok vezetése mellett fejlődött mesteri szintre, mint Louis Moreau Gottschalk vagy Anton Rubinstein.

Befejezés

Az előadónők kultusza természetesen folytatódott és tovább fejlődött a 20. században is. A zenei élet számos kimagasló és mesteri előadóművésznőt tud a mai napig felmutatni, mind nemzetközi, mint magyarországi és hazai viszonylatban egyaránt. Magyarországi vonatkozásban *Varró Margit*[17] neve zongoraművészként és zongoratanárként egyaránt ismert, mint ahogy *Fischer Anni*[18], *Tusa Erzsébet*[19], *Szőnyi Erzsébet*[20] művészete is.

Szlovákiai viszonylatban a 20. század első felében *Seraphine von Vrabélyi-Tausig* (1840 – 1931), *Stephanie*

14/ ČIEFOVÁ, Martina: Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí. Nitra : KH PF UKF, 2008, 43. o.

15/ STAROSTA, Miloslav: : Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry. Bratislava : VŠMU, 2000, 54. o.

16/ Clara Schumann fennmaradt szerzeményei: Quatre Polonaises pour le pianoforte, Op. 1. (1831); 9 Caprices en forme de valse pour le piano, Op. 2 (1832); Romance variée pour le piano, Op. 3 (1833); Walzer für Gesang und Klavier (1834); Valses romantiques pour le piano, Op. 4 (1835); Quatre pieces caractéristiques, Op. 5 (1. Le Sabbat; 2. Caprice à la Boléro; 3. Romance: 4. Ballet des Revenants, (1835); 6 Soirées musicales, Op. 6: 1. Toccatina a moll; 2. Nocturno F dur; 3. Mazurka g moll; 4. Ballada d moll; 5. Mazurka g moll; 6. Poloneze a moll (1836); Konzert für Klavier a moll, Op. 7 (1836) fűr Variations de concert pour le pianoforte, sur la Cavatine du Pirate, de Bellini, Op. 8, Impromptu G dur. Souvenir de Vienne. (1837), Scherzo d moll No. 1, Op. 10. (1839);

16/ Trois Romances pour le pianoforte, Op. 11: 1. es moll Andante; 2. g moll Andante; 3. a moll Moderato. (1840; Am Strande. (1841); 3 Lieder: Zwőlf Gedichte aus F. Rűckert's Liebesfrűling fűr Gesang und pianoforte von Robert und Clara Schumann, Op. 12: 2. Er ist gekommen in Sturm und Regen; 4. Liebst du um Schönheit; 11. Warum willst du and're Fragen? (1841); Die gute Nacht, die ich dir sage. (1841), Sonate für Klavier g moll (1842); Sechs lieder mit begleitung des pianoforte, Op. 13: 1. Ihr Bildnis.

17/ Varró Margit (1881 – 1978): zongoraművész és zongoratanár, nemzetközileg kiemelkedő, meghatározó pedagógus. Legfontosabb zenepedagógiai művei: Zongoratanítás és zenei nevelés, Rózsavölgyi, Budapest, 1921; „Grundlagen des Musikunterrichtes" (A zenetanítás alapjai), in Allgemeine Musikzeitung, Berlin, 1926; Der lebendige Klavierunterricht (Az élő zongoratanítás), Simrock, 1928; Alte Musik" (ford.: Czigány Ildikó) Parlando 1987. Nr. 3. p. 29-33;

18/ Fischer Anni (1914 – 1995): háromszoros Kossuth-díjas magyar zongorista, kiváló művész.

19/ Tusa Erzsébet (* 1928): zenetanár, zongoraművész; a Bartók művek autentikus előadóinak egyike; 1990 és 1996 között a Magyarországi Zenetanárok Társaságának elnöke; Munkásságát Liszt Ferenc-díjjal, SZOT-díjjal, Érdemes művész díjjal, Bartók–Pásztory-díjjal ismerték el.

20/ Szőnyi Erzsébet (* 1924): a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-, Liszt Ferenc- és Erkel Ferenc-díjas magyar zeneszerző, karvezető, zenepedagógus,kiváló művész.

21/ Spányik Cornélia Clara Schumann barátnője is volt. Ennek köszönhetően Clara Schumann második, 1886-ban adott pozsonyi hangversenyének egyik iniciátora, szervezője. Kettejük levelezése a pozsonyi Batka János gyűjteményében kapott helyet.

Gräfin Wurmbrandt-Stuppach (1849 – 1919), *Caroline Geisler-Schubert, Spányik Cornélia* (1832 – 1913) neve és művészete volt ismert és jelentős.[21] A későbbi generáció elismert képviselője volt többek között *Anna Kafendová*[22], *Klára Havlíková*[23]. A ma is élő művésznők között említhető mindenekelőtt az „idősebb generációból" *Eva Fischerová-Martvoňová , Gáfforné Magyar Ilona*. A ma is tevékenykedő művészbők és előadók közül említhető *Sylvia Čápová-Vizváry, Daniela Varínska, Ida Černecká* és még folytathatnánk a sort.

Összefoglalva a fent leírtakat egyértelműen láthatjuk, milyen fontos szerepet játszottak és előkelő helyet kaptak a művésznők a zenekultúrában. Interpretációs művészetük egyenrangú volt a férfi nem képviselőinek művészetével, és színesebbé tették azok sorait, európai, sőt világhírnévre is szert téve. Művészetükkel és személyiségükkel jelentős mértékben gazdagították és mind a mai napig gazdagítják a zongoraművészetet és az egyetemes zeneművészetet egyaránt.

Felhasznált irodalom (válogatás):

BROCKHAUS – RIEMANN: Zenei lexikon III. Budapest: Zeneműkiadó, 1985

CLAUDON, Francois: A romantika enciklopédiája. Budapest : Corvina, 1990. ISBN 963 13 2665 9

ČIEFOVÁ, Martina: Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí. Nitra: KH PF UKF, 2008. ISBN 978-80-8094-245-8

LENGOVÁ, Jana: Hudba v Bratislave v 19. storočí. In: Hudobný život 1988, XX, 5. sz., 10 – 11. o.

NOVÁČEK, Zdenko: Hudba v Bratislave. Bratislava: Opus, 1978

PÁNDI, Mariann: Hangversenykalauz. IV. Zongoraművek. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1995. ISBN 963-7615 37-7

SÝKORA, Václav Jan: Dějiny klavírního umění. Praha: Panton, 1973.

STAROSTA, Miloslav: Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry. Bratislava : VŠMU, 2000. ISBN 80-85182-74-2

STAROSTA, Miloslav: Umenie klavírnej hry. Clara Schumannová. In: Hudobný život 1998, XXX, 14. sz., 6. o.

Varró, Margit: Tanulmányok, előadások, visszaemlékezések. Budapest : Zeneműkiadó, 1980

22/ Anna Kafendová (1895 – 1977): szlovák zongoraművész, zongoratanár, muzikológus. A szlovák zenepedagógia alapítói soraiba tartozik.

23/ Klára Havlíková (1931 – 2007): szlovák zongoraművész. Munkásságát az Érdemes művész díjjal és a Szlovák Zeneszerzők Egyesülete Díja-val ismerték el.

24/ Eva Fischerová-Martvoňová (* 1922): szlovák zongoraművész, zongoratanár, a szlovákiai EPTA elnöke.

25/ Gáfforné Magyar Ilonka (1914 – 2013): zongoraművész és zongoratanár. A budapesti Liszt Ferenc Akadémia és Bartók Béla növendéke 1935 – 1937 között, a Bartók művek hiteles tolmácsolója.

Cécile Chaminade munkássága

Tóth-Bakos Anita, Selye János Egyetem, Komárom, Tanárképző Kar

Annotáció: A tanulmány célja bemutatni *Cécile Chaminade* francia származású zeneszerző és zongorista életét és munkásságát, különös tekintettel egyik kiemelkedő fontosságú munkájára, az 1902-es *D dúr Concertíno fuvolára és zenekarra* c. darabjára. A tanulmány tárgyát képező zenemű a mai napig az egyik legismertebb, legkedveltebb és legtöbbet játszott virtuóz fuvolára írt zenemű, mely számos verseny és felvételi vizsga kötelező darabja és része szinte minden fuvolista előadóművész repertoárjának.

Kulcsszavak: *Cécile Chaminade, zeneszerző, D dur Concertino, fuvola*

A nőnevelés helyzete a romantika idején és a 20. század első felében

Köztudott, hogy a nők helyzete, különösképp a művelődést és az oktatást illetően megkülönböztetett volt a férfiakhoz képest. Alacsonyabb rendűségükről és kirekesztettségükről a magasabb műveltségből számos feljegyzés tanúskodik, U. Weckel (1996, 363. o.) a következőképpen fogalmazott a 18.-19. századi nőkép és nőnevelés helyzetéről Európában: „A lányok kirekesztése a magasabb műveltségből újra általánossá vált, és ismét fellendült a középkori gyökerekre visszavezethető nőellenes irodalom. A tanult nőket gyakran karikírozták, parodizálták. Úgy mutatták be őket, mint akik vagy nem tudnak férjhez menni, vagy ha igen, akkor folytonos okoskodásukkal a kétségbeesésbe kergetik férjüket. Egyes gúnyiratok szerzői még ennél is tovább mentek: a tudós asszonyokat úgy írták le, mint durva, férfias vonásokkal felruházott szakállas hermafroditákat." Pukánszky B. (2013, 78. o.) az előbbieket a következő gondolatokkal egészítette ki: „De még a józanabb szerzők többsége sem tanácsolta a szülőknek azt, hogy leányaikat magasabb szintű oktatásban részesítsék. A felsőfokú képzés színterei, az egyetemek tiltott helynek számítottak a nők számára. Ha a szülőknek szánt nevelési tanácsadó könyvek írói már kifogytak a komolyabb érvekből, akkor arra intették a lányos apákat: fontolják meg, hogy milyen veszélyekkel járhatna az, ha leányuk – távol a szülői háztól – idegen férfiak társaságában üldögélhetne az előadótermekben… A tanult nőknek még a tanácsadó irodalom női szerzői is azt javasolták, hogy a társaságban tartózkodóan viselkedjenek, tudásukat véka alá rejtve inkább derűs figyelemmel hallgassanak, nehogy a jelen lévő férfiakban kisebbrendűségi érzést ébresszenek." A nők egyenjogúsága és helyzete változni látszott a 19. század során, erre utalnak legfőképp a női emancipációs mozgalmak. Ezen mozgalmak központi motívumai közé tartoztak a nők választójogai, közéleti-politikai szereplése és az önálló kenyérkereső foglalkozások iránti törekvés. A nőmozgalom képviselői arra is törekedtek, hogy megnyissák a lányok és nők előtt a szakképzés, a magasabb iskolák, a felsőoktatás kapuit, és ennek eredményeképpen lehetővé tegyék számukra a nyilvános életpályákra való lépést. Minden harc és mozgalom ellenére a nők társadalmi státusza mégsem változott meg gyökeresen a század folyamán. A férfiakkal minden tekintetben egyenlő esélyekkel még sokáig nem rendelkezhettek az iskoláztatás, az intézményes oktatás terén. A 19. században és a 20. század első felében sor került ugyan az otthon és a munkavégzés színterének szétválására, de ez a folyamat a nők számára nem eredményezett nagyobb szabadságot, sőt. „A középosztálybeli családokban kialakult szerepfelfogás szerint, amíg a családfenntartó férj a nagyvilág viszontagságaival csatázva kereskedőként, iparosként, bankárként, tudósként, tanárként teremtette meg a család életéhez szükséges anyagi alapokat, addig a feleség dolga az lett, hogy otthon maradva feleségként, édesanyaként és házvezetőnőként biztosítsa a családi élet kiegyensúlyozott harmóniáját. A nőnek,

Cécile Chaminade portréja

amennyiben még maradtak üres órái, a közfelfogás megengedte, hogy hímzéssel, olvasgatással, festegetéssel vagy zongorázással múlassa idejét." (Pukánszky B., 2013, 135. o.) A zongora továbbra is a polgári szalonok kedvelt hangszere és berendezési tárgya maradt. A nők számára ez volt az egyetlen instrumentum, amely illendőnek számított. Lányok esetében az ügyes zongorázást az esztétikai tehetség jeleként értékelték, és ez jelentős mértékben javított férjhez menési esélyeiken. A külsejével szemben igényes, a művészetekhez is értő (de nem túlművelt) feleség státuszszimbólumként is szerepelt: a társasági élet jeles alkalmaikor férje oldalán megjelenve intelligens csevegésével kellett elbűvölnie a többieket. A női szerepek látványos változására, a nők önállósodásra és az egyenjogúságuk elérésére meglepő módon az első világháború ideje alatt mutatkozott lehetőség. A háború mozgósította az embereket, férfiakat és nőket egyaránt. Amíg a férfiak a csatatéren harcoltak, addig a nők többségének a hátországban, az otthoni fronton kellett megvívniuk a harcukat, a hadianyag pótlására szolgáló üzemekben és gyárakban vagy a frontvonalban önkéntes ápolónőként. A háborús évek során érdekes kettősség volt megfigyelhető a nőkről alkotott kép alakulásában. Egyfelől pozitív irányban átértékelődött a tradicionális női szerep, a nők áldozatos munkája a háború ideje alatt nagyban hozzájárult az önállóság és egyenjogúság egyre szélesebb körben való elismeréséhez, elfogadásához. Másfelől azonban az is tény, hogy a női autonómiának számos ellenzője is akadt, számos esetben a férfiak gyanakvás és irigység tárgyává tették a munkába álló, önálló keresetre szert tevő nőket. Ez a negatív attitűd egyre többször jelent meg a köztudatban, sőt, a tudományban is. Szakfolyóiratok számos olyan tanulmányt publikáltak, melyek a nők elférfiasodásáról írtak és igyekeztek felhívni a figyelmet a női emancipáció veszélyeire. F. Thébaud (1995, 47. o.) egy 1912-ben megjelent tankönyvet említ, melyben a szerző, Albert Moll német orvos az emancipáció egyenes következményének tartja a nők elférfiasodását, továbbá azzal riogatja olvasóit, hogy ez a jelenség a nők fogamzóképességének csökkenéséhez és szexuális életük eltorzulásához vezet. Az ambivalens és sokszor negatív társadalmi felfogás ellenére mindvégig a művészet, leginkább a zene volt az egyetlen olyan elfogadott lehetőség, melyben a nőknek lehetőségük mutatkozott tehetségük és szakmai hozzáértésük kibontakoztatására. A romantika és a 20. század zenei életében számos híres énekesnő és zongoraművésznő neve élt a köztudatban, de feljegyzések alapján nem kevés zeneszerzőnő munkássága is ismert. A francia romantikus zene egyik kiemelkedő képviselője volt Cécile Chaminade, zeneszerző és tehetséges zongoraművész.

Cécile Chaminade (1857–1944)

Francia zeneszerző, zongoraművész

Élete és munkássága

Cécile Louise Chaminade, a francia származású zongorista és zeneszerző 1857. augusztus 8-án született Párizsban és 1944. április 18-án halt meg Monte Carloban. Életének és munkásságának legsikeresebb időszaka 1880 és 1910 közé esik. Felső középosztálybeli zeneszerető családban

Cécile Chaminade

született, zenei tehetsége nagyon korán kibontakozott. Már nyolcévesen eljátszotta néhány saját egyházi kompozícióját *Georges Bizet*-nek, aki el volt ragadtatva tehetségétől. Szülei támogatták zenei tehetségét, több magántanártól is, mint *Félix Le Couppey*, *Martin Marsick*, *Benjamin Godard* vehetett magánórákat. Chamiade apja minden támogatása ellenére a kor társadalmi szokásaihoz igazodva nem engedte, hogy lánya beiratkozzon a párizsi konzervatóriumba és intézményes formában folytathassa zenei tanulmányait. Minden tiltás és társadalmi szokás ellenére Chaminade 18 éves korában koncertezni kezdett, és attól kezdve ünnepelte őt a közönség. Több kamarazenekarban is muzsikált, koncerteket és recitálokat adott, nem sokkal később már saját műveit adta elő koncertjein országszerte (http1).

Termékeny zeneszerző volt, közel 400 szerzeményéből szinte minden még életében nyomtatásban megjelent. Főleg zongoradarabokat és dalokat komponált, de írt zenekari műveket is. Művei egy csapásra nagy sikert arattak a laikus és szakmai közönség köreiben egyaránt, és a kor keresett előadójává és zeneszerzőjévé vált Franciaországban. Zongoristaként rendszeresen koncertezett Európa több országában, Angliában 1892-ben debütált nagy sikerrel, személyesen Viktória királynő vendégeként is felléphetett. Első fellépésére az Amerikai Egyesült Államokban 1908-ban került sor egy nagy sikerű koncertkörút formájában, mely során 12 városban lépett fel. Chaminade amerikai elismertségét bizonyítja, hogy az 1900-as évek körül több Chaminade társaság alakult az Egyesült Államokban.

Munkásságát számos díjjal és elismeréssel jutalmaz-

ták, 1897-ben Viktória királynő jubileumi emlékérmet adományozott Chaminade-nek és ő volt az első női zeneszerző, aki megkapta a legmagasabb francia állami elismerést, a Francia Köztársaság Becsületrendjét. Ambroise Thomas, népszerű francia zeneszerző így nyilatkozott egyszer Chaminade-ról: „Ő nem egy nő, aki zenét szerez, hanem egy zeneszerző, aki nő." (http2)

Míg Chaminade munkásságát és szakmai életét népszerűség és hangos siker övezte, magánéletében a csendes nyugalmat kereste. Férjével, Louis-Mathieu Carbonallal, aki egy marseille-i zenekiadó munkatársa volt, 1901-ben kötöttek házasságot. A férj közel 20 évvel volt idősebb a népszerű és ünnepelt előadóművész zeneszerzőnél, házasságuk nagyon korán, hat év után 1907-ben ért véget a férj halálával. Chaminade ezután nem házasodott újra. Chaminade családja és a közvélemény egyaránt bírálták Chaminade házasságát, egyrészt a férj kora miatt, másrészt amiatt, mert kényelmi döntésnek ítélték Chaminade választását. Ő maga sem cáfolta ezt a véleményt, magánéletéről következőképpen nyilatkozott: „Nehéz összeegyeztetni a magánéletet, a háztartást és a művészetet… Egy tehetséges nő számára az jelentheti az ideális házasságot és a boldogságot, ha egy olyan férfihoz megy feleségül, aki elismeri és támogatja tehetségét és karrierjét." (http3)

Chaminade népszerűségét és karrierjét az első világháború kitörése nagyban befolyásolta. A háború után művei és ő maga is feledésbe merültek, ez életútjának és zenei pályájának végét jelentette. Élete utolsó éveit súlyos csontrendszeri betegsége miatt ágyhoz kötve töltötte, 87 éves korában halt meg Monte Carloban (http4). Chaminade halála után a zenei ízlés egy időre eltávolodott a francia későromantikától, zenéje már nem volt igazán divatos és keresett. Az utóbbi évtizedekben azonban újra felfedezték, és szabályos „Chaminade-reneszánsz" kezdődött el.

D dúr Concertino fuvolára, op. 107

Chaminade egyik legismertebb kompozíciója kétséget kizáróan a Concertino fuvolára, melyet 1902-ben szerzett eredetileg fuvolára és zenekarra, később készítette az átiratot fuvolára és zongorára. A mű a mai napig a fuvolisták repertoárjának alapdarabja, számos verseny kötelező műve, vagy éppen zenei intézmények felvételi követelményeinek szerves része. Nem véletlenül, hiszen a mű igényességét tekintve különösen nehéz technikai és zenei szempontból egyaránt (http5). Zenéje dallamos és könnyen érthető, világos szerkezetű, enyhén kromatikus harmóniákkal, impresszionista hangzásvilággal és tipikus francia színezettel. Hivatalos források szerint a művet Chaminade a párizsi konzervatórium felkérésére komponálta, mint vizsgadarabot a fuvolista növendékek számára. Ezt a forrást alátámasztja, hogy a művet hivatalosan Paul Taffanell híres fuvolistának ajánlja, aki ebben az időben a párizsi konzervatórium igazgatója (Taffanel, 2005). A kevésbé hivatalos források szerint viszont a mű keletkezésének apropója sokkal inkább személyes ihletésű, mintsem egy hivatalos felkérés. A legenda szerint Chaminade egy ismeretlen fuvolista férfinak írta a művet, aki iránt gyengéd érzelmeket táplált. A férfi azonban érzéseit nem viszonozta és egy másik nővel kötött házasságot. Állítólag Chaminade az esküvőjük napján személyesen vitte el a mű kottáját és adta oda a férfinak, melyben elmondása szerint kifejezi minden érzését iránta (http6). A férfi azonban nem változtatott döntésén és megházasodott. Egyes források szerint azonban a művet Chaminade nem ajándékként, hanem büntetésképpen írta neki, amiért egy másik nőt vett feleségül és azért ennyire igényes mind technikai, mind zenei szempontból, hogy a férfi ne tudja eljátszani. Az állítólagos fuvolista férfi kilétéről azonban nem szólnak a feljegyzések és az sem tudható pontosan, hogy a hivatalos információk és a nem hivatalos források közt vannak-e összefüggések, vagy egyéb más kölcsönös utalások. Az viszont biztos, hogy a mű a mai napig az egyik legismertebb és legtöbbet játszott fuvolára írt zenemű, melyet 2012-ben egy ausztrál rádiós csatorna, az ABC Classic FM beválasztott a Classic 100 Music of France (100 francia klasszikus) elnevezésű népszerűségi listáján a hallgatók szavazatai alapján a 85. helyre.

Felhasznált irodalom:

PUKÁNSZKY B.: *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest. 2013, ISBN 978 963 222 0

THÉBAUD, F.: *Geschichte der Frauen*. 20. Jarhundert. Campus Verlag. Frankfurt. 1995.

WECKEL, U.: *Der Fieberfrost des Freiherrn. Zur Polemik gegen weibliche Gelehrsamkeit ind ihre Folgen für die Geselligkeit der geschlechter*. In. Optiz, C.: Geschichte der Madchen und Frauenbildung. Campus Verlang. Frankfurt. 1996

TAFFANEL, B. E.: Genius of the Flute. Oxford. Oxford University Press, 2005, ISBN 978-0-19-517099-3; ISBN 0-19-517099-7.

http://womencomposers.org

http://compactdiscoveries.com

http://www.oik.hu

http://www.allmusic.com

http://jamesgalway.com

http://mostlywind.co.uk

Szabaduló asszonyok? Reflexiók Rudnóy Teréz két regényéről (Kerekhold, 1945; Szabaduló asszonyok, 1947)

Jablonczay Tímea, Zsigmond Király Főiskola, Budapest

Annotáció

Rudnóy Teréz (1910-1947) a szlovenszkói magyar irodalom „elsüllyedt" szerzői közé tartozik, akit a harmincas években a magyar kisebbségi próza ígéreteként emlegettek. Az elfeledettség okát főként abban látták, hogy a II. világháború alatt Magyarországra menekült, hiába jelent meg több regénye a 40-es évek elején, sok pályatársához hasonlóan neve az irodalmi köztudatból hosszú időre kihullott. Tanulmányomban két regényére fókuszálva mutatom be témakezelésének a kisebbségi női léthez kapcsolódó nyelvi-szemantikai rétegeit: az 1945-ben, még a deportálás előtt írt regénye, a Kerekhold és a posztumusz kiadott, a haláltáborok tapasztalatával íródott Szabaduló asszonyok (1947) kerül értelmezésre. A két regény egymástól távol eső kontextusa ellenére az teszi összevethetővé a két művet, hogy regényeinek női szereplői a határátlépés tapasztalatával szembesülnek, mely tematikusan a nők számára kényszerű szenvedések formájában mutatkozik meg, összekapcsolódva a reprezentációban hangsúlyossá váló női testtel és a szövegek nyelvi megformáltságával (nézőpontváltásra épülő narráció, dialogikus építkezés). A Szabaduló asszonyok újbóli, 2011-es megjelenése tette a szerző nevét több mint félszázad év után egyáltalán ismertté, és szinte azonnal a magyar holokausztirodalom kánonjában Ember Mária és Kertész Imre regényei mellé került. A Kerekhold téma- és formakezelése miatt érdekes: a női szubjektumképzés nehézségeit tárgyazza; narratívájában két nő párhuzamos története bomlik ki (az anyaság, a női test középpontba állításával) azonban mindkét történet a heteroszexuális szerelem kudarcával zárul, mégis az idősödő nő a férfi szereppel való azonosulásban magára tud találni.

Az irodalmi szövegek, szerzők és a művekhez kapcsolódó értelmezési alakzatok egyszerre rögzült, ugyanakkor változó, változtatható kanonikus folyamatban és újraírható irodalomtörténetben vesznek részt; hogy mely szövegek és értelmezések válnak a kánon részévé, társadalmi, intézményi praxisok hatásmechanizmusaival függnek összse, azaz a kánonok átrendezése mindig összekapcsolódik a recepció, a kritika, az irodalomtörténet változó formáival.[1] A kánon nem csupán irodalmi alkotások halhatatlanságáról szól, hanem más szövegek, szerzők elfelejtéséről és mulandóságáról is. Másképp fogalmazva: egyes szerzők és műveik a szelekció áldozatai lesznek, hogy más művek halhatatlanokká váljanak. Ugyanakkor újabb értelmezési szempontok beemelése, kontextusok átrendeződése elősegítheti régen elfelejtett, vagy kánonba sosem került szerzők és alkotásaik fókuszba állítását. Ennek a folyamatnak kedveznek azok a törekvések, melyek az irodalmi kánon megnyitását szorgalmazzák a kisebbségi helyzetben, az irodalom margóján levő írók szövegei felé, amely nyitás diszciplináris terek közötti határok átlépését is magával hozza, hiszen egy irodalmi szöveg nem csupán irodalom, hanem társadalmi dokumentum is, diszkurzusok kereszteződési és találkozási pontja.[2] Az irodalomnak van egy belső önmozgása, jól ismert, hogy Harold Bloom a hatásiszony fogalmát használja arra vonatkozóan, hogy a szövegeknek a kánonnal szembeni viszonyban artikulálódó jellegére mutasson rá, és „az előd fogja az utódját kiválasztani" (és nem fordítva).[3] Kánonra szükség van, mondja Bloom, a kánon nélkül nem tudunk gondolkodni, és így nem lenne szerencsés az esztétikai normákat felváltani „etnocentrikus és nemi meggondolásokkal".[4]

Az állítást szem előtt tartva, bár némiképp vitatkozva vele, éppen olyan szerzővel, írásaival és azok kontextusával szeretnék foglalkozni, amelyek a kultúra, történelem és irodalomtörténet elfeledett aspektusaira utalnak viszsza. Ezek a területek nem csak a patriarchális norma kirekesztő eljárásának következtében maradtak homályban, de az elfojtott másik története éppen a Bloom által ironikusan „etnocentrikus"-nak nevezett látszószögről is tanúskodik, és beágyazódik a magyar kisebbségi, nemzetiségi, határon túli irodalom domináns magyar kultúrához való viszonyának alakulástörténetébe is. Az I. világháború utáni megváltozott geopolitikai helyzet a magyar irodalmi értelmezői közösség számára is új szituációt teremtett, a határon túli magyar irodalmi közösségek önértelmezése és identitásképző szerepe közötti feszültségek egyben jelzik a kialakult centrum-periféria logika működésének problematikusságát is. Ahogy az erdélyi kisebbségi irodalom esetében is a kisebbségi lét bezárulását, regressziót, a többségi irodalom oldaláról való párbeszédképtelenséget látják az értelmezők uralkodónak, a (cseh)szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatban is a rangsorba helyezésből fakadó alulmaradást, provincializmussal való megjelöltséget érzékelik. Fábri Zoltán az I. világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalmat kisebbségiként és az egyetemes magyar irodalom olyan új ágaként definiálja, melynek a semmiből, egy „minőségi nullpont"-ból kellett kiindulnia.

1/ Ehhez lásd: Rohonyi Zoltán: Előszó. Kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról = Uő (szerk): Irodalmi kánon és kanonizáció. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp, 2001. 8-9.

2/ Ehhez lásd pl.: Susan Bordo: Feminizmus, posztmodernizmus és genderszkepticizmus = Séllei Nóra (szerk): A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel. Csokonai, Debrecen, é.n. 93-130.

3/ Lásd: Rohonyi, I.m. 12.

4/ Harold Bloom: Elégikus töprengés a kánonról = Rohonyi (szerk), Irodalmi kánon, im, 202.

A többszörös kisebbségi lét hátrányait látjuk érvényesülni Rudnóy Teréz (1910/8-1947) pályájának és művei recepciójának vonatkozásában is. Akárcsak a két háború között alkotott csehszlovákiai, majd szlovákiai magyar írónemzedék több tagja, Rudnóy is „elsüllyedt" szerzőnek számít, hiába emlegették a kortársak a harmincas évek kisebbségi prózaírásának ígéreteként. Rudnóy Teréz Léván született (1910 vagy 1908), Esztergomban végezte iskoláit. Első novellái a Magyar Újságban 1936-ban jelentek meg, az alkotói korpuszt képező öt regény 1939 és 1946 között íródott, az utolsó mű, a Szabaduló asszonyok posztumusz regény, 1947-es megjelenését szerzője már nem érhette meg. Az 1942-ig publikált regényekre (Osztott szerelem, Izzó kemence, Öreg ember szerelme) a kortárs kritika már megjelenésükkor felfigyelt, és az elismerő recepció a látásmód nőiségét emelte ki értékként. *Nem férfiírókat akar túllicitálni férfiasságukban* - írja a Korunkban Szentirmai Jenő - h*anem azt adja, amit az irodalomban és minden más művészetben csak nő nyújthat s ezt meglepően érett és gazdaságos művészi készséggel cselekszi.*[5] A hazai szélsőjobboldali sajtó, az Új Magyarság egyik szerzője (Vajta Ferenc) uszító antiszemita írása szintén kortünet, írásait beteg, fertőző, lélekgyilkos szellem munkájának tartja; *Ezek a finomnak mondott asszonyi írások destruktív mondanivalójukkal túltesznek a világháború utáni zsidó irodalom aranykorszak leghírhedtebb írásain is. Annyi szennyet, amennyit Rudnóy Teréz gyűjt össze Öreg ember szerelme című regényében, a világirodalom legelesettebb művei sem nyújthatnak együttvéve.*[6] Rudnóy Terézt szüleivel, testvérével, férjével, két gyermekével – 1944 májusában Auschwitz-Birkenauba deportálják, ahonnan Lipstadtba kerül. A német muníciógyárban kézigránátgyártó gép mellett 10 hónapig dolgozik, „egész éjjel kopaszra nyírt fejjel, dermesztő hidegben, egyszál overallban, facipőben, fél liter híg répalevesen tengődve", és ahogy egy interjúban utal rá, az „500 munkásnő közül 5 maradt életben".[7] A felszabadulást követően családjából csupán ketten, nővére és ő térnek haza, Rudnóy Palotai Borishoz, Budapestre költözik, testvére pedig visszamegy Lévára. 1945-ben jelenik meg a deportálást megelőzően írt *Kerekhold* és 1947-ben a koncentrációs tábor tapasztalatát rögzítő regény, a *Szabaduló asszonyok*. Mindkét írás páratlan, az utóbbi remekmű. Mindkét írás visszhangtalan maradt. Nyerges András a 2011-ben újra kiadott regény utószavában hangsúlyozza, hogy az írónő 1947. március 12-i privát tragédiája (Lévárról hazatérőben belefullad a Dunába) nagyobb visszhangot keltett, mint „az a tragédia, amiről a regény szólt." A privát élet és tragédia ugyanakkor irodalommá is lett, Palotai Boris ugyanis *A férfi* című regényében feldolgozta a koncentrációs táborból hazatérő nő sorsát. A regény modern narrációs eszközökkel teszi érzékletessé a társadalomba vissza nem integrálható nő élethelyzetét, a törést, a személyes élet folytathatatlanságát. A mai magyar irodalomértés helyzetére is utal, hogy sem Rudnóy regényeihez, sem az ő sorsát megmintázó Palotai Boris regény nőalakjának történetéhez nem tudott egyelőre kérdéseket intézni. Nyerges András szavaival: „(…) egy nemrég lezajlott vitában, mely a magyar holokausztirodalmat vette számba, a tudós megszólalók egyike sem látszott tudni Rudnóy Teréz művéről. Pedig ez a mű – ma már bátran kimondhatjuk – nemcsak előfutára volt Ember Mária és Kertész Imre regényének, de fel is veszi velük a versenyt. A mai olvasóra lávaként zúdul, megperzseli, fölrázza, megdöbbenti, de nyelvi megformáltságának érzékletességével el is bűvöli, üzenetével felzaklatja és töprengésre késztetni." [8]

Rudnóy Teréz regényeiről csak bizonyos megszorításokkal mondható, hogy nem különülnek el egymástól, ugyanis az 1947-ig megjelent regényeinek és folyóiratokban publikált novelláinak fő témája a női identitás és a test viszonya, a férfi-női kapcsolatokban artikulálódó pozíciók alakulása, de valójában minden művében ezeknek a kérdéseknek a folyamatos újragondolását, újraírását hajtja végre. Míg a *Kerekhold* lezárja és összegzi a korábbi regények kísérleteit, a kataklizma, a Holokauszt tapasztalata radikális változást hoz mind a megszólalás, témakezelés, nyelvezet, és a narratíva szerkezetének tekintetében, és a *Szabaduló asszonyok*ban esztétikai értelemben is színvonalas, irodalmi minőséget teremt.[9] A női identitás és testtapasztalat továbbra is a reprezentáció fő kérdése marad, sőt azt is mondhatjuk, hogy a szélsőséges tapasztalat, a határhelyzet éppen az ábrázolt és ábrázolás testi határait mozdítja ki radikálisan, a testről és test által való beszéd a nyelvi tapasztalatként értelmezett Holokauszt-ábrázoláshoz képest is alighanem újat hoz. A *Kerekhold* és a *Szabaduló asszonyok* is egy női szereplő élettörténetét, identitáskrízisét helyezi a középpontba. A férfi-nő reláció a női szubjektum önmegalkotásához és önmeghatározásához mindkét regényben fontos elem, főként a *Kerekhold*ban jelenik meg identitásképzőként a férfivel való viszony, és az attól való függetlenedés, de megfigyelhető, hogy a női szereplő mellett van egy másik nő is, tükörként, riválisként vagy szolidáris társként, azaz éppen a férfihez képest létező női identitás kimozdításának variációival találkozunk.[10] Arra is érdemes felfigyelni, hogy mindkét regény úgy teremt alternatív női beszédet, hogy a nők cselekvő alannyá válásának története beágyazódik a (férfi)norma megsértésének, a határok átlépésének történetébe.

A korabeli női regényírásból bizonyosan kiemelkednek ezek a regények, egyfelől a reprezentációkban hangsúlyossá váló női test vonatkozásában, de a szövegek nyelvi megformáltsága okán is. A *Kerekhold* narrációjának nézőpontváltásai, dialogikus építkezése, az elhallgatás alakzatai, a kihagyásos szerkesztési elve nemcsak a regényt teszi modernné, és a történetmondás szekvenciáit tördeli fel, de a

---

5/ Utal rá Nyerges András: Egy eszméltető monumentum és írója, Rudnóy Teréz = Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok. Bp, Noran, 2011. 262.

6/ Vajta Ferenc (Új Magyarság, 1943. március 14), idézi: Nyerges András, I.m., 262-263.

7/ Máthé Klára: Rudnóy Teréz = Nagyvilág 1947. (2) 6. szám, április 1. 6.

8/ Nyerges András, i.m, 266.

9/ A két regényre a következő kiadások alapján hivatkozom: Rudnóy Teréz: Kerekhold. Budapest, ABC Könyvkiadó, 1945. és Uő: Szabaduló asszonyok. Budapest, Noran Könyvesház, 2011.

10/ A kortárs női elbeszélésekben artikulálódó női identitásnak törések mentén való alakulásáról lásd: Zsadányi Edit: A másik nő – azonosság és másság felfogásai jelenkori magyar írónők műveiben = Irodalomtörténet 2003/4. 607-627. http://www.irodalomtortenet.hu/pdf/IT_2003-4.pdf

„női identitás törések mentén”[11] való konstruáltságát is láthatóvá teszi. A történet középpontjába eleve egy határsértő gesztust helyez: egy idősebb nő (52 éves) és egy fiatal férfi (huszonéves) szexuális viszonyát és annak következményeit. A határátlépések helyszíne a folyópart, maga a folyó, a Duna (Párkány – Esztergom-Pest között játszódik a cselekmény, de főként Párkány közeli folyóparti település faluközösségében), a női identitás hangsúlyos tartalma a termékenység, anyaság motívuma, mely a Hold és víz képeivel kapcsolódik össze. Az egyes szám első személyben elmondott belső beszéd tárgyát, a testében fejlődő gyermek vízióját a hold és a víz jelölőivel kapcsolja össze: *Most olyan teljes vagyok, mint előttem a víz (98), erősen jár bennem a vér és mintha nem a szívem hajtaná bennem, hanem a hold.* (151) A regény narrációja több beszélő hangján elmondott történetből tevődik össze, de leginkább az I. szám 1. személyű narráció a nő hangjához és nézőpontjához kötődik. A történet azzal veszi kezdetét, hogy az idősebb, özvegyen maradt nő bérbe adja a férje csónakját a faluba érkező, munkát vállalni igyekvő fiatal halásznak. A kettejük között kibontakozó jelölten testi kapcsolat a nő számára szubjektumformáló erejű lesz: egy későbbi narrációs betétből megtudjuk, hogy gyermeke azért nem lett házasságából, mert a férje és közte nem volt szexuális kapcsolat. A fiatal férfi és közte támadt testi viszony testi változást indukál, felszabadult szexualitása elindítja benne a tudatosodás folyamatát, és elkezdi önmagát anyaként értelmezni. Azonban a fiatal férfinak egy fiatal nővel szerelmi kapcsolata lesz, amely kapcsolat a fiatal nő számára valós testi elváltozást hoz. A lány a gyermekét nem akarja megtartani, viszont belehal a szövődményekbe. Közben kiderül, hogy az idősebb nő testi elváltozásait csak a képzelet (Hold) játéka okozta, átesik egy nagyobb megrázkódtatáson, kirekesztődik a közösségből, bezárkózik a házába, elnémul, identitása a szétesés küszöbére érkezik. Ahogy keresztül megy korábbi identitásának teljes megsemmisülésén, fizikai értelemben nem hal meg, hanem olyan erőre tesz szert, amellyel saját sorsának irányítójává válik: felveszi férje korábbi ruháit, azonosul a férfi szerepével, munkájával és kimegy a folyóra halászni. *A sötétben nem lehetett látni az asszony arcát, csak magas, erős, férfiruhába öltözött testét. És akkor a sok nép közül egyetlen sem akadt, aki nem hitte, hogy férfi ember áll a ladikban.* (211) Összeütközik ugyan a patriarchális közösség normájával, de identitáskrízise során szerzett alanyisága okán kivédi a rá zúduló ütéseket, vállalja önmagát, és az újra hozzá igyekvő fiatal férfit már mint fiát és nem mint szeretőjét fogadja vissza. Újraértett női identitásában az anyaság mint kidolgozott, megdolgozott tartalom válik konstruálttá, termékennyé, veszi fel a telihold (kerekhold) jelleget. A narratívában a normasértés és alannyá válás története együtt beszélődik el, a női főszereplőnek el kell térni a normától, és éppen határsértő gesztusa által tudja újrafogalmazni identitása (női)tartalmait.

A patriarchális keretet adottnak vehetjük a regények világában, de a második regény nemcsak a női létet bebörtönző, testeket cenzúrázó, szabályozó-mechanizmusokat magába építő narratív világot tár elénk. A *Szabaduló asszonyok* Holokauszt-regény, olyan traumatikus eseményeket próbál ábrázolni, amelyeknek az áldozata a közösség; a totalitárius rendszer gyilkos gépezetét működésbe hozó kirekesztő és megsemmisítő eljárásának a megbélyegzett, méltóságtól, egzisztenciától megfosztott egész közösség az elszenvedője, a nemi identitás megjelöltsége nélkül. Azonban a traumatikus esemény dokumentarista és irodalmi igényű reprezentációinak elemzéséhez az utóbbi időben új szempontként került be a női tapasztalat figyelembe vétele: egyfelől „az általános emberi szenvedésen túl a nők speciális tapasztalatokról is tanúskodhatnak”,[12] másfelől elmondható, hogy a női elbeszélések a másfajta tapasztalatot másképp is beszélik el.[13] A Holokauszt reprezentációk elemzésének vitakérdéseit az esemény ábrázolhatóságával kapcsolatban lehetne összegezni: vajon ábrázolható-e hagyományos módon egy „olyan egyedi esemény, mely „kilóg” a történelemből”, milyen kifejezési formák, műfajok alkalmasak annak az eseménynek a megjelenítésére, amely történelem kontinuitását radikálisan törte szét, és nem teszi lehetővé az integrálhatóságot.[14] A hitelesség, az eseményekhez való hűség is alapkérdésként merül fel, és ennyiben az is kérdéssessé válik, hogy az irodalom alkalmas-e a közvetítő szerep betöltésére. Kisantal Tamás utal az Alan Mintz által kétfelé rendezett Holokauszt-reprezentációkra vonatkozó értelmezési keretre: az egyik a kivételességet hangsúlyozza, és nem a nyelvi, kulturális kontextust tartja fontosnak, a konstruktivista irány viszont épp a nyelvi gyakorlatokat, a kulturális perspektíva fontosságát emeli ki, és a tapasztalat nyelvi megformáltságával számol, mert az esemény feldolgozása már létező kategóriák alapján történik. A traumatikus esemény elbeszélése egy saját irodalmi teret teremt, amelyben a retorikai műveletekkel, absztrahálással, nézőpont kiválasztásával csak közvetítettként tudja elbeszélni az elbeszélhetetlent. Azaz mégiscsak a művészet, az irodalom tudja a maga teremtő erejével felvállalni azt a szerepet, amely már az etikai dimenzióval függ össze: a túlélő író tanúságtételére van szükség, hogy az utókor számára rögzítse, ami megtörtént, emlékjelet állítva az áldozatok számára, és egy újbóli létrejöttét is meg kell akadályoznia. A Holokauszt reprezentációkban így a hitelesség, a valóságra való vonatkozás a túlélő tanúságtételével, az etikai funkcióval kapcsolódik össze. [15]

A Holokauszt reprezentációk elemzésénél mérlegelhető, hogy egy nem féltetlenül szépirodalmi igényű, „csupán” a morális parancsnak eleget tevő emlékező szövegre koncentrálunk, vagy olyan irodalmi Holokauszt-ábrázolásra, amely esetében elmondható, hogy ott az ábrázolhatóság, az átadhatóság problémája, a nyelv roncsolt természetére való reflektáltság, az elbeszélői hang megtalálásáért folyó küzdelem kerül a fókuszba.[16] Kálmán C György a magyar kontextus vonatkozásában arról beszél, hogy a háborút követően

---

11/ lásd: Zsadányi Edit: A másik nő. I.m., 611.

12/ Kelbert Krisztina: Női sorsok a Holokauszt idején = http://magyarmuzeumok.hu/targy/1797_noi_sorsok_a_holokauszt_idejen_

13/ Vö. Kisantal Tamás: Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a Holokauszt művészetében. Kijárat Kiadó, Bp, 2009.45

14/ Vö. Kisantal, i.m. 46-53.

15/ Kálmán C. György: A túlélés poétikai problémái. 1945: Megjelenik Szép Ernő Emberszag című kötete, http://www.villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12256

a népirtásról, zsidóüldözésről leginkább dokumentum-kötetek, történeti munkák, emlékezések jelentek meg és irodalmi igényű megformálással alig találkozunk. Szép Ernő *Emberszag* (1945) és Zsolt Béla *Kilenc koffer* (Haladásban 1946-47 között közölt, regényként 1981-ben jelent meg) című írásai tekinthetők az első irodalmi feldolgozásoknak, azonban az ő kezdeményezéseik sem tudtak hagyományt teremteni, csak a 70-es évektől, Kertész Sorstalanságától kezd a Holokauszt eseménye az „írók új nemzedéke számára „legitim" tárggyá válni".[17] A kritikus írásából a Holokauszt női megközelítésére vonatkozó nézőpontot ide vonatkozó tartalma miatt szükségesnek tartom még kiemelni. Kálmán C György szerint a Holokauszt magyar irodalmi feldolgozásában a női tapasztalat kifejezésmódja leginkább a líra műfajában érvényesült (Gergely Ágnes, Székely Magda költészete), mert a hiány, veszteség, az apa, anya elvesztése feletti gyász érzékeltetésének és nem az elbeszélés, hanem a líra a legmegfelelőbb médiuma, és a férfiak számára az érzelmek kifejezése tiltás alá került.

A *Szabaduló asszonyok* szövegét szerzője akár Szép Ernő, vagy Zsolt Béla, a felszabadulás után közvetlenül rögzítette. Milyen eszközei vannak az elbeszélhetetlen elbeszélésére ennek a hangsúlyosan női testtapasztalatot magába foglaló regénynek, milyen tétjei vannak a női nézőpontnak a Holokauszt traumájának megjelenítésében? A regényt olvasó befogadó több tekintetben is sajátos helyzetben van, mert az egykorú szerzők írásaiban megképződő olvasási kódokhoz kevésbé köthetők az itt felkínált olvasói alakzatok, a nyelvi közvetítettség problematikája ugyanis hangsúlyosan a látottság és testi megmutatkozás kérdésével függnek itt össze, a másik testtapasztalatában való részvételre való felhívás lesz a fontos, a szöveg(test) határainak a megnyitása az olvasó előtt. A regény olvasásakor, minthogy benne a női identitásról és testről való beszéd alakítja a történetmondás menetét, sokkal inkább a női test kortárs reprezentációinak a retorikai konvenciókat felülíró gesztusaira vonatkozó olvasási kódjait lehetne érvényesíteni, vagy azokat az értelmezői műveleteket, amelyek a Holokauszt narratívák, egyéb traumaszövegek testi és nyelvi vonatkozásait vizsgálják.[18]

A regény szerkezete is figyelemre méltó, nem akarja a „fejlődésregény" konvencióját negatív módon újraírni, azaz nem a Holokauszt narratívák fordított Bildungsroman koncepciójában cselekményesíti a szereplő történetét. Noha a regény harmadik személyű narrációjának van egy kitüntetett női szereplője (Lulu), de a kitüntetettséget nem az elbeszélő narratív gesztusa jelöli ki, mert több történet: a női közösség története, más nők történetei (Boris, Etel) mellérendelésként és nem hierarchikus viszonyba rendezve kerülnek a narrációba, jellegzetesen a történetmesélés diszkurzív pozícióját idézve. A történet jelen idejének elbeszélése a szabadulást megelőző néhány órát és a szabadulás első napját meséli el női sorsokon keresztül. A szabadulást közvetlen megelőző és azt követő események narratív reprezentációira még további traumaszövegek kerülnek. A harmadik személyű előadásmódot néhol a második személyűre váltó közvetlenebb, az olvasót párbeszédre hívó hang tanúságtevőként próbál elbeszélni, láthatóvá tenni valami olyat, aminek a nyelvi közvetítése akadályokba ütközik. Az elbeszélni kívánt történetnek van egy olyan síkja, amely az elbeszélést a láthatóvá tevés felé tágítja: a nyelv meg szeretne mutatni valamit, ami sokkal inkább az érzékeléshez, a látáshoz, a testi megmutatkozáshoz kötődik. A másik testének szenvedéstörténete elbeszélhetetlen, ezért a narráció a maga eszközeivel - a külső és belső fokalizáció váltogatásával – a nézést helyezi a fókuszába, és a beszédben feltáruló történet a szemnek szóló beszéddé válik. A „szemnek szóló beszéd" a regény terében háromszor is hangsúlyossá válik, amely három (önálló narrációs technikával rendelkező) elbeszélést tesz olvashatóvá: a nyitó jelenetben bemutatott közvetlen szenvedéstörténetben, amely egy szekér elé fogott női test halálra kínzásának elbeszélése, és az egyenes beszédet megszakító két beékelt traumaszöveg vonatkozásában. Az első beékelt szövegben egy haldokló fiú meséli el Etelnek a saját történetét, majd Lulu önvallomása hozza felszínre előbb a saját közösség által kirekesztett, abjektté tett testével kapcsolatos történetet, majd a közösség testének abjektté válását, megalázását, az azon való erőszaktevést, és a halál küszöbéhez érkezésnek a tapasztalatát mondja el.

A regény többféle, egymást keresztező narratív idővel dolgozik. A történet jelenideje a szabadulás első huszonnégy órája, de a narratíva felöleli az azt megelőző kizökkent időt és a deportálást megelőző sajátos női élettörténetről is beszámol. A jelen időt merőlegesen metsző közelmúlt, a Holokauszt eseményének ideje a regény világát és idejét kitágítja, és egy másfajta idő(tér- és test-)tapasztalattal szembesíti. A kezdősorok tájékoztatnak arról, hogy hol, mikor játszódik a cselekmény: 1945. április 30-án húsvét szombat éjjelén, Westfáliában, az amerikai csapatok elől menekülő németek 800 fogolynőt indítanak útnak a német birodalom belseje felé. A jelen idő Húsvét szombattól vasárnap éjjelig, hétfő hajnalig tart, mely kitüntetett (szakrális) időbeli minőséget kölcsönös az eseményeknek. De fel kell figyelnünk arra is, hogy a szabadulás Húsvétra datálása szándékos elírás eredménye, Húsvét és a szabadulás napjának együtt szerepeltetése a fiktív világon belüli jelentéskonstruálással függ össze.[19] A keresztény ünnepkör szombathoz külön jelentést kapcsol, a húsvéti szombat éjjelt női vigíliának tartja, és szimbolikájában összekapcsolja a telihold (termékenység) jelentéstartalmával. A szövegbe beemelt kulturális jelentés nyomai úgy jelennek meg, hogy a hold (telihold, nőiség, termékenység) húsvéti jelentésrétegét mozgósítja. *Április 30*-a, húsvét szombatja. *Teliholdat kerget a szél tépett*

16/ Kálmán C. György, i.m.

17/ Ehhez lásd: Zsadányi Edit: Vérző sebek és „vérző sebek": az abjekt mint testbeszéd Kertész Imre Sorstalanság és Polcz Alaine Asszony a fronton című művében = Literatura 2010/4. 367-385.; Louis O. Vasvári: A töredezett (kulturális) test írása Polcz Alaine Asszony a fronton című művében. Ford. Horváth Györgyi = AHEA 2010/3, http://ahea.net/sitefiles/file/journals/201010/vasvari.pdf

18 A regénybeli húsvéti datálás referenciához való kötése sehogyan sem jöhet létre, április 30-a Húsvéthoz rendelése mindenhogyan késői dátum lenne: a keresztény rituálé, minthogy mozgó ünnepről van szó, a március 21-éhez képesti első teliholdhoz jelöli ki annak időpontját. A történeti hűség kedvéért: az ünnep 1945-ben április 1-2-ára esett.

19/ Ehhez lásd: Szűcs Teri: A testért Takáts Zsuzsa: A test imádása. India Borbély Szilárd: A Testhez = Beszélő 2010/ 9-12. 142-145.

felhők között."(5) *Majd kirajzolódik az éjszaka sötétjében menetelő nők képe: (...) a fogoly nők, amint egymás nyomába, elcsigázott testüknek meggyötört párájába lépnek.* (5) A húsvéti szimbolika visszautal a Pészachra is, az egyiptomi fogságból való szabadulás ünnepét idéző jelentést is beemeli; a szabadulás közvetlenül jelenik meg a regény címében is. A két képzet egymásra játszatása a fogolynők testi bélyegén is tükröződik: *Fejükön rongyokból varrott hegyes sapka, hátukon bugyorban kevés kenyér. A bugyor alatt sárga kereszt, olajfestékkel a hátukra kenve.* (6) Az idézett hely a test sebzésének a kulturális és irodalmi jelentését hívja elő, megidézi a keresztény metafora nagy jelölőjét, de a Krisztus testére utaló jel metonimikusan a nők testére kerül. A húsvéti szimbolika konvenciójának kimozdítása, kifordítása ez: nem a nők virrasztanak a megsebzett test felett, hanem keresztény kontextust konstruálva testi szenvedéstörténetük mögé, a testre vonatkozó megaláztatás, erőszak velük kapcsolatban idéződik meg passióként.

Az első elbeszélés a jelenben játszódik, de amikor nem a múlt időt használja, hanem a mondás/írás során konstruálódó jelent, akkor szándékoltan jelen idejű a mondat igei használata. A narrátor a testi tapasztalat érzékeltetéséhez dialógust kezdeményez az olvasóval. A másik szenvedésének megmutatása a kereszt jelének megidézésével történik, és éppen itt, ezen a ponton hívja részvételre az olvasót.[20] A szenvedő testtel való szolidaritás közös kulturális kódja tud felhívó erővel rendelkezni, amelyen keresztül az etikai dimenzióját nyitja meg.

Ha rájuk világít a hold, akkor se tudhatja senki, hogy miféle szerzet ez a bukdácsoló csapat, semmi sem árulója rajtuk, hogy férfiak vagy nők. (...) Fejükön rongyokból varrott hegyes sapka, hátukon bugyorban kevés kenyér. A bugyor alatt sárga kereszt, olajfestékkel a hátukra kenve. Felső vége a nyakuknál kezdődik, alsó vége a nadrágot éri. Vízszintes vonala a két vállat nyomja. Nem lemosható és le sem vethető, mert a kezeslábas alatt a szakadt ruhának ugyanaz a dísze és a ruha alatt az ingen is pecsét, és ha az inget leveted, akkor sem menekülsz, mert a karodba be van égetve a szám, és ha a karodon nem lenne a szám, akkor se lehetnél olyan, mint a többi, mert nemrég még kopasz volt a fejed, és most olyan a hajad, mint a kamasz fiúé, akinek sörtéjével nem bír a kefe. (6)

Hangsúlyos az is, hogy nem általános alany szenved, hanem az erőszaktevők a női identitás eltörlését is elvégzik a testeken *(semmi árulója rajtuk, hogy férfiak vagy nők).*

A krisztusi metafora azonban tovább árnyalódik, a szabadulás konstruált húsvéti dátumához tovább jelentésréteg járul. A keresztény ünnepi rituálét megtartó (fiktív világbeli) német közösség mindennapjai olyan háttérként jelennek meg, melyek ellenpontozzák az addig leírtakat, főként a szekér elé fogott lány (Boris) halálra kínzásának elbeszélését. A világégés közepette, a halálra gyötört testekre közönyösen tekintő társadalom élete ugyanis a megszokott kerékvágásban zajlik. A narrátor a hétköznapokat átesztétizáló ünnep leírásához nyelvi regiszterében is emeltebb esztétikaira vált:

Húsvétvasárnap reggele. A három ház kéménye gazdag füstöt ont, a meleg konyhák asztalán reggelit készítettek az asszonyok. Jó ünnepi reggelit. A tej még a tűzhelyen emel fehér bóbitát a lábas fölé, a kávé párájától szagosak a folyosók. A fehérre sikált asztallapon rózsaszín sonka, zöld levelek között halványsárga vaj, a tűzhelyen sercenve sül és a bő zsírtól hólyagokat lök magából az ünnepi lepény. Üvegben rubinvörös bor csillog és a gyerekek frissen mosdott, baracksszínű arccal ülik körül az asztalt.

A faluba érkező rongyos, csontig soványodott, elgyötört nőkből álló csapatot nem lehet ugyan nem észrevenni, de a közösség a saját életének folytathatósága érdekében félrenéz.

Az ablakok fényesek, az ajtók kérkedve csikorognak. A középső házból két lány lép ki. Pipiskedve keresik fényes lakkcipellőjükkel a száradó köveket. Egyforma sötétkék kosztüm van rajtuk, kihajtott fehér blúzzal és a széles karimájú kék kalapjuk alól fényes, sárga fonatok esnek kétoldalt a vállukra. Nem néznek a rét felé és fehér cérnakesztyűs kezük görcsös ujjakkal fogja a ridikült. (30)

A húsvéti jelentést ásta eddig is alá, de itt a konvencionális jelentés ideológiai vonatkozásait teszi láthatóvá: a keresztény értékrendet valló közösség éppen afölött húny szemet, néz félre, mely ünnepének valódi tartalma lenne; identitásképző szerepére, funkciójára redukálja magát, és így közösségi életformát szavatol csupán.

A regény cselekménye (a konkrét valóságos élményen kívül a pészachi, és a feltámadás üdvtörténeti értelméhez kapcsolt jelentésében is) a szabadulás stációit jeleníti meg, annak jelentéspotenciáljait ütközteti: van-e szabadulás? Lehet-e feltámadása annak a testnek, mely megéli elmondhatatlan szenvedéseit? Ehhez kapcsolódik a regény fő kérdése is: *Mi a test?*[21], melyet az öröm- és szenvedéstörténet vonatkozásában bont ki: a megvetett test, az érzékiség és valami olyan testtapasztalat beemelésével, amely az írást a nyelven túli felé tágítja. A regény szövegvilágán belül az egyes események, jelenségek kettős, vagy kettőzött jelentésre tesznek szert, amely jelentések egymáshoz kapcsolva jelennek meg, mintegy egymás vonzataként. A szabadulás öröme sem egyértelmű, tiszta minőségként áradhat szét. A felszabadító amerikai katonák korlátozott perspektívája nem teszi lehetővé a felszabadítottak által átélt szenvedés megértését. A felszabadítók nézőpontja egy Auschwitz előtti világ kulturális elveihez kapcsolódik: az elfogott németekkel a humanitás elvei szerint cselekszenek, az újjáépítés megszervezéséhez a bosszú helyett a jog eszközével kezdenek hozzá. A regény narrációjába ekkor iktatódik két traumaszöveg, amely a felszabadulást megelőző kínzásokra, kegyetlenségekre „biztosít rálátást". Etel egy halálra sebzett (megégett) fiú szenvedéstörténetét hallgatja meg, Lulu pedig elmondja saját testtörténetét. Mindkét történet

[20] A kérdést többször, a gyónó beszédhelyzet előtt és után teszi fel a saját történetét elmesélő Lulu és elhangzik az ő történetét meghallgató orvos és amerikai katona szájából is.

[21] Zsadányi Edit Kertész Imre és Polcz Alain regényeit elemző kiváló tanulmányában említi Anna-Marie Priest gondolatát Henry James regénye kapcsán = Zsadányi Edit: Vérző sebek és „vérző sebek I.m., 371.

nagyon erősen testi tapasztalatról szóló beszédben kerül elmondásra, és mindkét beszéd a vallomástevés, a gyónás diszkurzív gyakorlatát idézi meg. A két beágyazott elbeszélés történetnek tanúja és tanúságtevője lesz. A fiú gyónása a test öröm- és szenvedéstörténetét teszi láthatóvá, de a testi sérülése kioltja a beszélő életét. Lulu története szintén kettős testtapasztalatról árulkodik: elbeszélése olyan életrajzot hív elő, amelyben a deportálást megelőző élettörténet a vonatút, és a haláltábor (szem- és test)tapasztalatával íródik felül. Utaltam arra, hogy Rudnóy regényeinek nőalakjai határsértő módon kell, hogy cselekedjenek ahhoz, hogy rálássanak élethelyzetükre és cselekvőként, ágensként tudjanak fellépni. Lulu élettörténeti narratívája egy különleges női sorsot formáz, mert a túléléshez is rendkívüli erőre, (és az erővel szorosan összefüggő) szerencsére volt szükség. Lulu a regény kezdeti jelenetében úgy jelenik meg, mint akinek rendkívüli hatalma van, és amellyel mások szenvedésén is enyhíteni tud. Társnőitől a „szent" jelzőt kapja, ő lesz az, aki a táborban, a borzalmak közepette, állati kínzásnak kitett nőknek segíteni tud. Azonban erre az erőre szert kell tenni, vagy elő kell hívni, amihez ki kell nyitni a test határait (első lépésként a saját szexualitás vállalásával). Tanúságtevő elbeszélése egyben vallomástevő gesztus is, de a keresztény gyónás önmegvető tartalma nélkül: úgy meséli el testének történetét, hogy közben a testével beszél. A testéből élő nőt a közössége megvetette, kizárta, a perifériára száműzte. Elmondja, hogy egy férfi segítségével a deportációt elkerülhette volna, de a közösséghez (és főként a női közösséghez) való tartozás vágya jóval erősebb volt benne az életféltésnél. A közös sors vállalása – a megalázások ellenére is – elindítja befelé, majd fölfelé. A halál közvetlen árnyékában jut a következő tapasztalathoz:

Csendesen álltam – kezdte újra -, de verejtékeztem. Tudtam, hogy a fekete autó alja széjjelnyílik. Ügyes dolog, a gázkamra fölé szalad, széjjelnyílik, és mi belezuhanunk az ablaktalan betonhelyiségbe. Aztán sisteregve megindulnak a csapok. Milyen lesz az íze? A szaga? És meddig tart? Uram isten, meddig tart? Hogy ott benn egymásnak esnek, egymásba harapnak, egymást halálra szorítják. Meddig tart?

A többiek a várakozásban leültek a földre. Én a falnak dőltem és az eget néztem. Sötétkék volt az ég. Nem volt rajta sok csillag, de azok erősen látszottak és reszketve tekintettek le. A hold sarlója ezüstszínű felhők között szállongott. Sokáig álltam, nem tudom, meddig és az eget néztem. Lassan olyan lett nekem, mintha a fejem az égbe fúrtam volna. Az ég hűvösét éreztem, a csillagokat nem láttam, valami akkor már bennem reszketett, szikrázva és világítva. A testemet már nem éreztem, a lüktetése megszűnt. Hirtelen lett végtelen csend bennem. A hátam nem érezte a barakk falát. Mi a test? – gondoltam. És ha megfulladok? És ha elégek? Mi a test? Valami szállt felém. És nem tudom, mi volt az, de átjárt engem és szétterjedt körülöttem a levegőben. Mi a test? Mi a test? – gondoltam akkor és fölnevettem. Az ölelésekre gondoltam, amik jók voltak, a tiszta ágyamra gondoltam, amiben reggelente felébredtem, és ami meleg volt, mint egy fészek. (...) Csak a testemmel tehetnek, amit akarnak. Igen, a csillagok között volt valami megfoghatatlan. A könnyeim hullani kezdtek. Lassan lecsúsztam a barakk fala mellett és leültem. (196)

A regény narratív reprezentációja kibillenti azokat a kulturális beidegződéseket, amelyek a nőihez kapcsolódnak, és hangsúlyossá teszi a test szerepét a szubjektivitás elérésében.[22] A főszereplő számára az abjektté tétel, a közösség normatív testéből való leválasztás már korábban megtörténik. Az abjekt pozíciójában levő nő viszont a halál és annak látványa közelében olyan testtapasztalathoz jut, amely az önfelszámoláshoz vezeti, és amely egyben újjászületést (feltámadás?) hoz.[23] Az erő, amelyre szert tesz, nemcsak az abjekt testi jelöltségétől szabadítja meg, hanem kiemelkedve a szenvedő nők közül, testi(és/vagy tudati) fölényével „látnokká", „szentté" válik. A szabadulás élményének jelen idejű bemutatásához tartozik a megfordítás alakzata is: a szerepek megcserélődnek, a barakkba a korábbi üldözöttek helyére az üldözők, rabtartók kerülnek, de anélkül a testtapasztalat nélkül, hogy átélnék saját bőrükön cselekedeteik következményeit. A tanúságtevő történetét el kell mesélni, meg kell osztani másokkal, még akkor is, ha az elbeszélhetetlen, a kultúra kódjai nem alkalmasak sem annak a kódolására, sem a befogadására. Lulunak el kell mesélnie a történetét, mert a felszabadító amerikai katona nyelvi és gondolkodásbeli sémája, a humanitás elvét tükrözni akaró prizma látószöge lecsúszik a felületről. Lulu letakarja saját testi bélyegét és bemegy a német nőket fogva tartó barakkba, tudja, hogy az ideológiát nem lehet azonnal kiűzni a fejekből, és megtudja, hogy ellenállásra készülnek. Nem tehet mást, nem segíthet a gyerekét idő előtt világrahozó német anyának. A gázkamrák árnyékában szerzett tapasztalata – „olyan lettem, mintha feltépték volna a testemet" –, visszhangzik a szülő nő leírásában, akinek a fájdalom szinte „széttépi a testét". Az abjektté vált test jele a halva született csecsemőre kerül – mely metaforikusan utal a milliók pusztulását hozó ideológia halálára is. A regény zárlata azonban nem hoz szabadulást. Ahogy Nyerges András mondja, az olvasót felzaklatja, megperzseli, fölrázza, megdöbbenti. Az erő, amelyet a nő magából megformált, a szubjektivitáshoz és így a kockáztatás szabadságához juttatta: saját haláláról és életéről is döntéshelyzetbe került. Különös ereje az amerikai katonát is rabul ejtette: Lulu szabad volt, a férfit pedig felszabadította. A regény utolsó mondata visszautalja az olvasót a regény kezdetéhez – „Támasszák fel a mártírokat!" -, a húsvéti jelentésréteg újabb kimozdításához. A „keresztteseménnyel" összefonódó traumatikus esemény, „az Auschwitzban megvalósult mértéktelen bűn valósága"[24] és annak reprezentációja nem hozhatja a feltámadás értelmében vett felszabadulás ígéretét, nem tud olyan történetet elmesélni, amelyben a test helyreállítására lehetőség nyílna.

22/ Ehhez lásd: Louis O. Vasvári: A töredezett (kulturális) test írása. I.m.

23/ Zsadányi Edit Kertész Imre és Polcz Alain regényeit elemző kiváló tanulmányában említi Anna-Marie Priest gondolatát Henry James regénye kapcsán = Zsadányi Edit: Vérző sebek és „vérző sebek I.m., 371.

24/ Szűcs, Teri: A holokauszt tanúsága Pilinszky János „evangéliumi esztétikájában" = Jelenkor 2009/1. http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1633/a-holokauszt-tanusaga-pilinszky-janos-evangeliumi-esztetikajaban

Feminizmus és irodalom

Puskás Andrea, Selye János Egyetem, Komárom, Tanárképző Kar

Annotáció

Az előadás a női írók irodalmi alulreprezentáltságát vizsgálja, valamint párhuzamot von a női írók alkotásai és társadalmi hátterük között. A feminista irodalomkritika egyik központi témája a női és férfi szövegek, valamint a női és férfi olvasat közti különbségtétel. A tanulmány emellett rámutat a kortárs feminista irodalomkritikai irányzatokra is – mint például a feminizmus harmadik hullámát követő posztfeminizmus –, azok aktuális kérdéseire és célkitűzéseire. A Showalter-i ginokritikai modellel ellentétben a kortárs feminista irodalomkritika már a női sokszínűség és a szabad választás mellett foglal állást, s vallja, hogy még számtalan tennivaló akad egy élhetőbb, igazságosabb társadalom érdekében.

Kulcsszavak: *feminista irodalomkritika, harmadik hullám, posztfeminizmus, sokszínűség, feminista olvasat*

Bevezetés

Tagadhatatlan, hogy a feminizmus napjaink társadalmának és kultúrájának szerves részévé vált. Egy olyan társadalmi, politikai és kulturális jelenségről van szó, melyben férfi és nő egyaránt érdekelt. Nehéz egy konkrét, minden szempontból hiánytalan definíciót megfogalmazni a feminizmus leírására, hiszen a történeti változások különböző feminista irányzatok megszületéséhez vezettek. Az egymástól időben jól elkülöníthető történeti korok más-más célokat, tartalmat fogalmaztak meg, s így értelemszerűen másként definiálták a feminizmus fogalmát is.

Elmondható, hogy az egyes feminista irányzatok összekapcsolója a politikai és társadalmi motiváció, mind a feminizmus mint társadalmi jelenség, mind pedig a feminista irodalomkritika területén belül. Habár a politikai motiváció intenzitása az egyes fejlődési szakaszokban változó volt. A feminista irodalomkritika és irodalom jelentős része politikai, társadalmi és kulturális ambícióval fűszerezett, a politikai és társadalmi téma szintjén mozog, és legfőbb mozgatórugója a nők társadalmi helyzetének, egyenjogúságának, sokrétű szerepének javítása. Mindemellett vitathatatlan, hogy társadalmi aktivitás, az egyenjogúságért folytatott küzdelem és a nők társadalmi helyzetének javítása nélkül lehetetlen lenne feminista irodalomról és irodalomkritikáról beszélni.

Mind a feminista irodalomkritika, mind pedig a feminista irodalom nagy kihívások előtt áll a 21. század küszöbén, főleg a társadalmi tényezőknek, változásoknak köszönhetően, épp ezért mindkettő állandó forrásban van, hogy megfelelően tükrözzék az új társadalmi és irodalmi jelenségeket és megfelelő válaszokat adjanak a felmerülő kérdésekre.

A feminista irodalomkritika és irodalom egyaránt magába foglalja azt az állásfoglalást, hogy társadalmi szinten további erőfeszítésekre, konkrét lépésekre van szükség a nők valós egyenjogúságának biztosításához. Például hatékonyabb törvényhozásra van szükség többek között a gyermekvállalás és gyermekgondozási lehetőségek biztosítására, a nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak kiküszöbölésére. A feminista irodalom olyan kortárs társadalmi problémákat vet fel, mint például az abortusz, a születésszabályozás, az egyenlő oktatási lehetőségek, a családon belüli erőszak, a szabad választás stb., melyek meghatározzák a női identitás formálódását. A női identitást befolyásoló társadalmi tényezők mellett jelentős szerepet kap a személyes tényező is, a nők alapvető emberi igényei, szükségletei, személyes tapasztalatai és vágyai.

A feminista irodalom és irodalomkritika fő motivációja, hogy lehetővé tegye mind a férfi, mind pedig a nő olvasónak, hogy megalkossa, újragondolja saját identitását és magát a női identitást, olyan nőalakok létrehozásával, akik önálló, öntudatos és aktív jellemükön keresztül tükrözik a 20. és 21. századi feminista témakörök társadalmi és politikai kérdéseit. A bemutatott nőalakok ugyanakkor kiválóan szemléltetik a női identitásban rejlő lehetőséget a mindenkori változásra, érzékeltetik a társadalmi és személyes motiváció kettősségét.

Nőírók és körülményeik

Az irodalom és a nyelv a feminizmus legvitatottabb, központi témái közé tartozik. Már a feminizmus első hullama alatt, első történelmi szakaszában központi szerepet kapott az irodalom, az irodalmi művekben ábrázolt nőalakok jellemzői és a női írók irodalomtörténetben és irodalomkritikában betöltött szerepe. Számos kritikus foglalkozik azzal a kérdéssel, vajon miért van lényegesen kevesebb nőírónk, mint férfi? Vajon a nők kevésbé tehetségesek? Vagy csak egyszerűen kevesebb nőt érdekel az írás? Természetesen nem erről van szó.

Már a 20. század közepén helyet kapott a feminista irodalomkritikában az az általános állásfoglalás, hogy a nők irodalomban betöltött szerepét háttérbe szorította a tény, hogy évszázadokig csak a férfiaknak adatott meg, hogy megfelelő oktatásban és képzésben részesüljenek, s így szélesebb körben hozzáférjenek, „kisajátítsák" az irodalmat, mint önkifejezési módszert. „Sweet Freedom" (Édes szabadság) című monográfiájukban Anne Coote és Beatrix Campbell kifejtik, hogy az irodalom és a művészet eredendően férfiak által meghatározott terület, „kulturális univerzum", melynek középpontjában a férfi áll (Coote – Campbell 1987: 226). Mi több, meggyőződésük, hogy a kulturális

alapfogalmak, a tudás, az igazság, a szépség stb. megítélése évszázadokig kizárólag férfi szemszögből történt. Hasonló megállapításra jut Tillie Olsen is „Silences*" (Csend)* című munkájában. Olsen részletesen tárgyalja azt a tényt, hogy a 20. századi irodalomban mindössze minden tizenkettedik szerző nő. Emlékeztet bennünket, hogy nem beszélhetünk női írókról anélkül, hogy a „megfoghatatlanról" is beszélnénk, a „hátrányos megkülönböztetés körülményeiről", egyszerűen arról, hogy a nők nem a megfelelő körülmények közé születtek (Olsen 1980: 39). Rövid áttekintést nyújt a nők által a múltban elszenvedett kirekesztésről, az ebből fakadó tehetetlenség érzésről, elhallgatásról, társadalmi elszigetelődésről, az eltérő bánásmódról a fiúk és a lányok neveltetésében, valamint a férfi testi erejétől való félelemről. Rámutat arra, hogy az irodalom már régóta dominánsan férfiközpontú, a nők ábrázolása felületes, csupán a felszínen mozog, és a „férfi tapasztalatot" kezelte általános, emberi tapasztalatként, elvárva a nőktől, hogy ezzel azonosuljanak. Kiemeli, hogy a legrégibb és legelterjedtebb női sztereotípia a „biológiai nő" kategóriája (a tápláló, a testi vágyak kielégítője), mely elhanyagol olyan mindennapi női szerepeket, mint az anyaság, a házimunka, a munkavállalás, a családról való gondoskodás, stb. Olsen hangsúlyozza, ez utóbbi szerepek meghatározóak a női tapasztalat kialakulásában, és rányomják bélyegüket irodalmi tevékenységükre is. Egy irodalmi szöveg publikálása hosszú évekig elhúzódhat, csak negyvenes, ötvenes, hatvanas éveikre jutnak el oda, hogy nekiálljanak írni, vagy befejezzenek egy regényt.

Ellen Moers szintén a nők és azbirodalom kapcsolatával foglalkozik. „Literary Women" (Irodalmi nők) című tanulmányában ő is rámutat arra, hogy a férfi íróknak mindig is megadatott az a kiváltság, hogy különböző társaságokat, csoportosulásokat hozzanak létre, véleményt cseréljenek kortársaikkal, megvitassák gondolataikat, egyetemen tanulhassanak. Ezzel szemben a nők otthonukba zárva, az egyetemek falaitól távol egyedül barátaikkal cserélhettek véleményt és oszthatták meg gondolataikat.

Judith Fetterley felhívja a figyelmet arra, hogy létfontosságú újraértelmezni és újrafogalmazni az irodalmat, az irodalom rendszereit, hogy az nyitottabbá váljon a változásra. Fontos, hogy megvitassuk és megkérdőjelezzük a nőkről és férfiakról kialakult sztereotípiákat és mítoszokat, melyek még mindig élnek a társadalomban és az irodalomban egyaránt. Fetterley kiemeli, hogy az irodalom a kultúra tükre, fontos tehát a kulturális és irodalmi témák újratárgyalása. Az irodalom egy olyan zárt hatalmi rendszert képez, melyből a nőket kizárták. Az ilyen zárt rendszer nem nyitható fel belülről, csak kívülről. Egy olyan perspektívából kell megközelíteni, ahonnan nézve megkérdőjelezhetővé válnak a rendszer értékei és felvetései. Hozzáteszi, a feminista irodalomkritika pontosan egy ilyen nézőpontot kínál (Fetterly 1993: 497).

A feminista irodalomkritikát és feminista megközelítést nehéz röviden összefoglalni, hiszen a feminizmus különböző hullámai különbözőképpen definiálták. Az első és a második hullám a nőírók hiányára mutatott rá az irodalomban, és próbált magyarázatot adni erre a hiányra, és a nők kizárására a publikálásból és tudományos kutatásból. Számos feminista irodalomkritikus, mint pl. Coote, Campbell, Olsen, Moers és sokan mások azzal érvelnek, hogy a nők politikai, társadalmi és kulturális helyzete határozta meg a nőírók számát és írásait, akárcsak azt a tényt, mely nőírók mely művei kaphattak szerepet az irodalmi kánonban. A feminista irodalomkritika írásai és céljai ilyen értelemben politikai színezetűek, hiszen a nők társadalmi helyzetéből indulnak ki és a nem túl igazságos, férfiak uralta irodalmi univerzum ellen küzdenek.

A feminista irodalomkritika egyik területe a kánon befolyásos, nagyra becsült szövegeit vizsgálja, bennük a nőalakokat, és azt, hogyan ábrázolták a nőket a különböző történelmi korokban és körülmények között, miközben rámutatnak a nők hiányára. Az ilyen feminista törekvés a téma felszínén mozog, hiszen egyedül azt tudja megállapítani, hogy az adott irodalmi műben mekkora teret kapnak a női szereplők, milyen pozíciókhoz jutnak, milyen kapcsolatrendszerük van, milyen szerepekben jelennek meg. Másrészt viszont a kánon jeles szövegeinek feminista elemzése és revíziója nagyon gyakran új szövegek megírásával végződik, melyek határozott, öntudatos női szereplőket sorakoztatnak fel. Ilyen például a brit drámaíró, Bryony Lavery „Ophelia" című darabja, mely a „Hamlet" feminista újragondolásán alapszik.

A feminista irodalomkritika több nőíró felvételét követeli a kánonba, de a szerző nemi alapon történő előtérbe helyezése vajon jogos irodalmi kritérium-e? Ez a gyakori számonkérés kíséri azt az igyekezetet, miszerint a nőírók egyenlő mértékben legyenek képviselve az irodalmi palettán, s nemcsak azért, mert a nőírókkal együtt előtérbe kerülnek olyan nőkkel asszociált témák is, mint a szülés, a nemi erőszak, az anyaság és még számos egyéb. Ezzel együtt felmerül az a fontos kérdés is, hogy vajon csak a nők tudnak-e meggyőzően írni a női tapasztalatról és a női sorsokról? Természetesen nem, de néhány téma iránt érzékenyebben viseltetnek egyes írók és olvasók, és a nemi szerepekkel összekapcsolt sztereotípiák iránti érzékenység az irodalmi alkotás egyik összetevő eleme lehet, akárcsak az író kora, társadalmi, kulturális háttere stb. Az író irodalmi műbe helyezett tapasztalata az irodalmi alkotás csupán egyik összetevője. Az író irodalmi műre gyakorolt hatása rendszerint ugyanolyan figyelmet kap, mint az olvasáselméletek és az olvasó(nő) válaszainak vizsgálata. Számos feminista irodalomkritikus végez kutatást, vajon férfi és női olvasás különbözik-e egymástól.

Az olvasó – női és férfi olvasás

A feminista irodalomkritika számos különböző kérdéskört ölel át. Vizsgálatait alapvetően azonban három fő kutatási területre szűkíthetjük le.

Az első feminista kutatási terület annak vizsgálata, hogy évszázadokon át hogyan ábrázolták a nőket az irodalomban, mekkora teret biztosítottak számukra és milyen típusú szerepeket kaptak az egyes irodalmi művekben, és milyen diskurzusokban foglalhattak állást, fejthettek ki véleményt. Az irodalomban fellelhető női képeket vizsgálják, hogy vajon ezek a képek hogyan befolyásolják a jelenkor képeit mind társadalmi, mind pedig irodalmi szinten. A feminista irodalomkritika második központi kérdésköre a szerző, a szerző neme, és annak szerepe a jelentés megszüle-

tésében. Néhány feminista kritikus azt állítja, hogy a szerző neme döntően befolyásolja az irodalmi szöveg születését, és hatással van nemcsak a téma, hanem a nyelvi eszközök megválasztására is. A feminista irodalomkritika harmadik fő tárgykörét az olvasás folyamatának elemzése képezi, az olvasó nemének hatása az értelmezés folyamatára. A legtöbb feminista irodalomkritikus egyetért abban, hogy különbség van női és férfi olvasás között, sőt, felhívják a figyelmet arra, hogy más élménnyel lesz gazdagabb a női olvasó, aki férfi által írt szöveget olvas és az a női olvasó, aki nő által írt szöveget olvas.

A feminista irodalomkritika olvasáselméletek iránti érdeklődése és megállapításai számos általános és konkrét kérdést vetnek fel. Másképp olvas-e egy nő, mint egy férfi? Vajon a szöveg manipulálja-e az olvasót vagy pedig az olvasó a szöveget a jelentés megszületése közben? Milyen kapcsolat van az olvasó és a szöveg között az olvasás folyamatában? A feminista irodalomkritika elsősorban ezt a kapcsolatot vizsgálja, bár kijelenthető, hogy a vizsgálódás tárgya mindenképp a gender, a társadalmi nem szempontjából történik: a szövegbe épített nem és az olvasó nemének meghatározó tényezői alapján.

„Toward a Feminist Poetics: Women Writing and Writing About Women" (Egy feminista poétika felé: Női írások és írások nőkről) című tanulmányában Elaine Showalter egy új módszert mutat be a női irodalom elemzéséhez, egy olyan módszert, mely az olvasás és írás folyamatának, valamint az író és az olvasó kapcsolatának újraértelmezésén alapszik. Az új módszert, a ginokritikát (angolul gynocritic, gynocritics vagy gynocriticism) egy olyan női keretként mutatja be a női irodalom vizsgálatában, mely új modelleket fejleszt ki a női tapasztalat tanulmányozása alapján. A ginokritika a történelemben, az antropológiában, a pszichológiában és a szociológiában végzett feminista kutatásokon alapszik, a nőiesség összetevői, a női foglalkozások, az interakciók, a különböző társadalmi szerepek és a női tudat vizsgálatán. A női identitást ezen a kereten belül határozzák meg, és inkább tekintik egy projektnek, mint adott tartalomnak, úgy tekintenek rá, mint folyamatosan alakuló és formálódó konstrukció. A ginokritika egyik fő feladatának tekinti eme konstrukció összetevőinek megfogalmazását, a „női világ" alkotóelemeinek feltárását, mind társadalmi-politikai, mind pedig irodalmi szinten. Azt állítja, hogy a női identitást rendszerint a szexualitás, a reprodukció és a testről alkotott elméletek függvényében fogalmazták meg. Az ilyen definíciók helyett a ginokritika a női tapasztalat új elméleti meghatározásait kínálja, olyan identitás-összetevőket nevez meg, melyeket korábban elhanyagoltak, hangsúlyozza a társadalmi nem szerepét, és társadalmi sztereotípiáktól mentes identitás kialakítására, megfogalmazására buzdít.

A ginokritika két alapvető folyamatot vizsgál: a női tapasztalat bekódolását a szövegbe (az írás folyamata) és ennek a tapasztalatnak a kikódolását a szövegből (az olvasás folyamata). Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a szöveg egy átlátszó médium, melyben a tapasztalat megfogható és kommunikálható. Ugyanakkor azt is sugallja, hogy a női tapasztalat egy megfogalmazható, fix tétel, mely megkülönböztethető a sokkal általánosabb emberi tapasztalattól, melyet sok feminista kritikus szerint a (fehér) férfi dominancia és ellenőrzés jellemez.

Az irodalmi identitás és minden, ami két irodalmi szereplő közt elhangzik, szűrője az olvasó, aki az adott jelentést dekódolja és interpretálja. Adott, hogy ez az olvasó nőnemű – a ginokritika keretén belül mozgunk ugyanis –, aki az irodalmi szereplők tapasztalatait és identitását a saját tapasztalatainak és identitásának – mely szintén több tényezőből álló konstrukció – függvényében fogadja, és azzal hasonlítja össze, és természetesen átszűri ezeket az olvasás folyamatán és más kritikai módszerek, esztétikai vagy éppen politikai kritériumokon keresztül. Az irodalmi szereplő identitása nagyon összetett dolog. Olyan elemeket is tartalmaz, melyeket az emberi, női identitás nem. Magában foglalja ugyanis az olvasó percepcióját és (női) filterét, társadalmi rendszerek nézőpontjait, tehát azt az ún. szemüveget, amelyen keresztül a szereplőket, identitásukat vizsgálják.

Az olvasás folyamatánál két fontos összetevőt érdemes kiemelni: az egyik a női olvasó egyéni érzékenysége az irodalmi szövegben ábrázolt női szerepek iránt, az olvasó individuum megfigyelései és észlelései, a másik pedig a női olvasás története és az irodalmi szereplők különböző történeti korokban történt értelmezéseinek, a róluk kialakított kulturális, társadalmi képek hatása. Jonathan Culler azt állítja, hogy a női tapasztalatnak köszönhetően a nők másképpen értékelik és interpretálják az irodalmi műveket, mint férfitársaik (Culler 2003: 45). Az olvasó által a dekódolási folyamat során befogadott irodalmi szereplő identitása az olvasás típusától és jellegétől függ. Ebből persze az is adódik, hogy a női olvasó nem tehető automatikusan egyenlővé a feminista olvasóval, ahogyan a női olvasat sem okvetlenül ginokritikai olvasat. A ginokritikai és a feminista olvasat nem a női olvasó mentális folyamatainak rögzítése, miközben egy konkrét irodalmi szöveget tesz magáévá (bár ez is egy lényeges tényezője a női tapasztalatnak), sokkal inkább egy elméleti háttér, nézőpont, hipotézis, mely hatással van az adott szöveg értelmezésére és a jelentés megszületésére. Virginia Woolf ezt az eltérő nézőpontot úgy jellemzi, mint „eltérő nézőpont, eltérő norma", melyet a másság és a különbözőség határoz meg (In Culler 2003: 50). Annette Kolodny hangsúlyozza, hogy az olvasás tanult cselekvés, s mint minden más tanult értelmező társadalmi stratégia, egyértelműen nemi alapon meghatározott és befolyásolt (In: Culler 2003: 51). Ezért van az, hogy a ginokritika egy olyan női olvasó megszületését és népszerűsítését szorgalmazza, aki különbözik, aki olyan női tapasztalatot mutat fel, mely megkérdőjelezi azokat az irodalmi, társadalmi, kulturális és politikai meghatározásokat, melyek az olvasást befolyásolják. Egy olyan radikális erőt képvisel, mely felforgatja a hagyományos diskurzusok szerkezetét és koncepcióit és egy új, feminista diskurzust teremt. Az olvasási folyamat fontosságának hangsúlyozása az az állítás, hogy az olvasói élmény, az interpretáció és az olvasási stratégiák határozzák meg az ún. reader-response kritikai iskola elméleteit, visszhangozzák azt, és az irodalmi szereplő identitását egyértelműen az olvasó olvasási folyamatának és az olvasásra adott válaszainak, interpretációjának teszik függvényévé.

A női tapasztalat és a női olvasó vizsgálata esetében a ginokritika elhanyagolja azt a tényt, hogy a tapasztalat, akár

női, akár férfi, egy nagyon szubjektív kategória – egyénileg különbözhet, amit tapasztalat alatt ért egy nő, az merőben különbözhet egy másik nő értelmezésétől. Épp ezért a ginokritika túlságosan a kollektív, a nyilvános kategóriák felé hajlik, nem pedig az egyéni, a személyes felé.

A kortárs feminista irodalomkritikai irányzatok többsége ma már sokkal inkább figyel a nők közti különbségekre, az egyén identitásának újraértelmezésére. Az egyformaság, az uniformizáció és kollektív akarat helyett a sokszínűségre, az egyéni jellegzetességre, az egyéni női identitásra fókuszál. Ugyanez az irány jelen van az irodalomban is. Érdemes ugyan az irodalmi kánon szövegeit feminista szempontból megvizsgálni, pl. Shakespeare drámáiban megnézni a nőalakokat, vizsgálni szerepüket, a leggyakoribb sztereotípiákat, de sokkal inkább célravezető új szövegeket alkotni, melyben erős identitású, magabiztos női szereplők új példaként szolgálhatnak mind a férfi, mind a női olvasó számára. Bryony Lavery brit drámaíró Ophelia című színdarabja nagyszerű példája a kánoni szövegek újraértelmezésének. Shakespeare szereplőit áthelyezi kortárs környezetbe, az esélyegyenlőség korába, és megszabadítja őket a sztereotipizált szerepektől, ugyanakkora teret biztosítva a női és a férfi szereplőknek egyaránt.

Feminista olvasat és női identitás

A feminista irodalomkritika egyik fő alapelve, hogy nemcsak az írás, az olvasás is kommunikációs folyamat, melyben az olvasó önálló személyként fogadja és értelmezi az író által papírra vetett szöveget. Az értelmezés, az interpretáció kulcsszerepet kap. Ennek az interpretációnak és az olvasó feminista színezetének (társadalmi, kulturális, ha kell politikai meggyőződés, egyéb identitás összetevők stb.) köszönhető, hogy nemcsak férfi és női olvasat között, hanem női és feminista olvasat között is különbség van.

Feminista olvasatban fontos szerepet kap a gender, mégpedig az a feltevés, hogy mind a szerző, mind pedig az olvasó társadalmi neme befolyásolja a jelentés, sőt a szöveg narratív struktúrája is ezen gender hordozója.

The Resisting Reader (Az ellenálló olvasó) című monográfiájának bevezetőjében Judith Fetterley azt állítja, hogy az irodalom politikai jellegű (Fetterley 1978: 92). Állítja, hogy az irodalom általános igazságokat színlel kommunikálni bizonyos formákon keresztül. Kifejti, hogy az amerikai irodalom és az irodalom általában, egyetlen valóságot legitimizál és közvetít, mégpedig a férfi által megfogalmazott valóságot, azt tekinti egyetemesnek. Épp ezért az amerikai kánon központi szövegeit olvasva a férfi hősök, a férfi identitás és tapasztalat tekintődik univerzális tapasztalatnak. Fetterley úgy fogalmaz, ez nem más, mint a tudatzavar, a női olvasó maszkulizációja (Fetterley 1978: 89).

Patrocinio P. Schweickart szintén rámutat, hogy a feminista nézőpont két összetevőből áll: az egyik a gender, a másik a politika, az irodalom pedig tökéletes színtere a politikai küzdelemnek. Az irodalom tükrözi a nőkről és férfiakról kialakított szetereotípiákat, és a kor esélyegyenlőségről alkotott állásfoglalását. A feminista irodalomkritika számára tehát az irodalom megfelelő eszköz lehet ahhoz, hogy a nézőpontok, az emberek gondolkodásának megváltoztatásán keresztül társadalmi és politikai változásokat érjen el.

Le kell szögeznünk, hogy nemcsak az a fontos, hogyan olvas az olvasó, nagy jelentőséggel bír az is, mit olvas. A feminista irodalomkritika férfi szövegek elemzésével kezdte tevékenységét, ezen keresztül eljutott a ginokritikáig, s ezen túllépve, vagy ezt továbbfejlesztve a jelenkor nagy kihívásait csak úgy tudja megfelelően megválaszolni, ha nagy mennyiségű női szövegeket helyez a középpontba, melyben példaértékű identitással rendelkező, önálló női és empatikus, nyitott férfi szubjektumok szerepelnek példaértékű, kreatív női szerzők tollából.

Különböző feminista perspektívák és megközelítések a női identitás különböző aspektusaira összpontosítanak. Egy általános érvényű feminista női identitás-definíció helyett célravezetőbb a feminista megközelítéseket aszerint osztályozni, hogy a női identitás mely aspektusára helyezik az elsődleges hangsúlyt; vannak elméletek, melyek a női identitás történelmi gyökereire helyezik a hangsúlyt, továbbiak, melyek a női identitás társadalmi konstrukcióját emelik ki, a női testet középpontba helyező elméletek, az identitás különböző megközelítései a szex/gender rendszerben, a nyelv szerepének előtérbe helyezése illetve a kollektív és egyéni női identitást elemző elméletek.

A feminista irodalomkritika és az újonnan született feminista művek olyan társadalmi konstrukcióként ábrázolják a női identitást, mely a társadalmi hatások célpontja, ugyanakkor a külső – szociális és belső – önreflexív folyamatok közjátékának eredményeképpen jön létre. A női identitás-konstrukció legfőbb jellemzője a sokrétűség, melynek következtében az egyén nemcsak a konstruktív összetevő elemek széles skálájával kell, hogy szembenézzen, hanem időről-időre azok változásával, bővülésével, esetleges szétesésével, azaz folyamatos transzformációjával is. Az adaptációk nőalakjai lefixált, állandó identitás helyett inkább énkereső utat járnak be, sokszor szembesülnek az identitás multiplikálódásával, hiszen a szubjektum-pozíciók végtelen hálójában több olyan szerepet töltenek be, amely olykor személyes választás, olykor pedig társadalmi elvárás, illetve kényszer eredménye.

A feminista irodalmi művek nőábrázolásának fő motivációja, hogy lehetővé tegye mind a férfi, mind pedig a nő olvasónak, hogy megalkossa, újragondolja saját identitását és magát a női identitást, olyan nőalakok létrehozásával, akik önálló, öntudatos és aktív jellemükön keresztül tükrözik a 20. és 21. századi feminista témakörök társadalmi és politikai kérdéseit. A bemutatott nőalakok ugyanakkor kiválóan illusztrálják a női identitásban rejlő lehetőséget a mindenkori változásra, érzékeltetik a társadalmi és személyes motiváció kettősségét.

Befejezés

A feminizmus történelmi és társadalmi fejlődése során mára eljutott arra a pontra, hogy az egyenlőség és egyenjogúság kizárólagos céljai helyett a különbözőség, sokszínűség és a tolerancia értékeiért küzdjön. A sokszínűség a feminizmusnak nem csupán célja, de egyszersmind alapvető jellemzője is. Épp ezért nehéz egy konkrét, minden szempontból hiánytalan definíciót megfogalmazni a feminizmus leírására, hiszen a történeti változások különböző feminista irányzatok megszületéséhez vezettek. Az egymástól időben

jól elkülöníthető történeti korok más-más célokat, tartalmat fogalmaztak meg, s így értelemszerűen, másként definiálták a feminizmus fogalmát is. Az egyes feminista irányzatok változatosan alkalmazzák a pszichoanalízis, dekonstrukció, posztstrukturalizmus vagy éppen az újhistoricizmus módszereit és téziseit, ezáltal más-más színt, jelleget kölcsönözve a feminizmus általános tartalmának, társadalmi, irodalmi megítélésének.

A női identitásról szóló és az azt vizsgáló feminista irodalomelméleti és irodalomkritikai irányzatok kategorizálása és elemzése azt a következtetést eredményezi, hogy a női identitás definíciója nagyban függ a személyes – belső és a társadalmi – külső, tényezők közti egyensúlytól, pontosabban ezen tényezők hangsúlyosságától, valamint, hogy milyen állásfoglalást, alapelvet tekintünk viszonyítási pontnak, pl. történelmi hátteret, társadalmi szerepet, biológiai alapot, stb.

A női identitás és a gender kérdéskörének elemzése elválaszthatatlan a politika és társadalmi aspektusok kérdéskörétől, mivel a társadalmi formák és normák nagymértékben befolyásolhatják az egyén legintimebb szféráit is, mint például a nyelvi akvizíciót, az egyén testéről alkotott képét, a biológiai faktorok valamint társadalomban betöltött szerepek mind-mind befolyásolhatják és sokszor meghatározzák a női identitás kialakulását, illetve fejlődésének irányát. Ezzel szemben a régi konvenciók, beidegződések, szerepek újrafogalmazását ösztönző, valamint az új formák és definíciók kialakítását szorgalmazó folyamatos kísérletek igazolják, hogy az egyén képes mind a változásra, mind pedig a változtatásra, képes megváltoztatni és újraszerkeszteni a társadalmi formákat, s ezáltal felülkerekedni rajtuk. Mind a változás, mind pedig a külső tényezők megváltoztatása személyes elhatározás és választás eredménye és egy önállóan megvalósítandó projektum része. Épp ezért a női identitás *alkotóelemei* helyett érdemesebb a női identitás kialakulását és fejlődését *befolyásoló* tényezőkről beszélni, mint például a nemiség, a faj, a társadalmi osztály, a szexuális beállítottság, a nemzetiség, az egyedi személyes tapasztalat, a vallás, a politikai meggyőződés, az intellektuális képesség, a családi háttér stb. mind befolyásoló tényezői a személyes identitás, az egyén öntudata kialakulásának.

A feminista irodalomkritika egyik alapvető üzenete, hogy határozott megkülönböztetésre van szükség kollektív és egyéni női identitás között, továbbá, hogy a kollektív női identitás számos buktatót rejt magában. Értelmetlen vállalkozás egységes, uniformizált női identitásról beszélni, hiszen a női nemiség csupán egyetlen elem az identitás alkotórészei közül, lehetetlen azonos érdekekkel és szükségletekkel rendelkező egységes női társadalomról beszélni. A hangsúly a sokszínűség és individualitás előtérbe helyezésén van, az egyén alapvető képességén választani, gondolkodni, értelmezni, alkotni és újraalkotni.

Felhasznált irodalom:

COOTE, Anne – Beatrix CAMPBELL. 1987. *Sweet Freedom*. Oxford UK & Cambridge USA

COTT, Nancy F. 1987. *The Grounding of Modern Feminism*. New Haven and London: Yale University Press

CULLER, Jonathan. 2003. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. London: Routledge.

DUSINBERRE, Juliet. 1994. *Shakespeare and the Nature of Women*. London and New York: Routledge

FALUDI, Susan. 2006. *Backlash: The Undeclared War Against Women*. Westminster, MD, USA: Bantam Books

FETTERLEY, Judith. 1978. *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*. Bloomington: Indiana University Press

GOODMAN, Lizbeth – Jane, de Gay. 1998. *Routledge Reader in Gender and Performance*. London: Routledge

GREEN, Keith – Jill LeBIHAN. 1995. *Critical Theory and Practice: Coursebook*. London: Routledge

HUTSON, Lorna. 1999. *Oxford Readings in Feminism: Feminism and Renaissance Studies*. Oxford University Press

KELLY, Joan: Did Women Have a Renaissance? In: KELLY, Joan. 1986. *Women, History and Theory: The Essays of Joan Kelly*. The University of Chicago Press. 19-50

LAVERY, Bryony. Ophelia: A Comedy. In: GOODMAN, Lizbeth. 2000. *Mythic Women/Real Women: Plays and Performance Pieces by Women.* Selected and Introduced by Lizbeth Goodman. London: Faber and Faber Limited. 323-342

MOI, Toril. 1999. *What is a Woman? And Other Essays*. Oxford University Press.

OLSEN, Tillie. 1980. One out of Twelve: Writers who are Women in our Century. In: OLSEN, Tillie. 1980. *Silences.* London: Virago Press. 22-46

OSBORNE, Susan. 2001. *Feminism*. Harpenden, Great Britain: Pocket Essentials.

REGISTER, Cheri. American Feminist Literary Criticism: A Bibliographical Introduction. In: EAGLETON, Mary, ed. 1996. *Feminist Literary Theory. A Reader*. Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers Inc. 236-242.

SCHWEICKART, Patrocinio P. 1989. *Reading Ourselves: Toward a Feminist Theory of Reading*. In: SHOWALTER, Elaine, ed. 1989. Speaking of Gender. London: Routledge. 17-44

SHOWALTER, Elaine. Representing Ophelia: Women, Madness and the Responsibilities of Feminist Criticism. In: DRAKAKIS, John ed. 1992. *Shakespearean Tragedy*. London: Longman. 280-295

SHOWALTER, Elaine, ed. 1989. *Speaking of Gender*. London: Routledge

SHOWALTER, Elaine. 1987. *The Female Malady: Women, Madness and English Culture, 1830-1980*. London: Virago Press

SHOWALTER, Elaine. 'Toward a Feminist Poetics' Women Writing and Writing About Women. In: EAGLETON, Mary. ed. 1996. *Feminist Literary Theory. A Reader*. Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers Inc. 254-257

WALKER, Michelle B. 1998. *Philosophy and the Maternal Body: Reading Silence*. London: Routledge

WARHOL, Robyn R. – HERNDL, Diane Price. 1993. *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*. New Jersey: Rutgers University Press.

Páratlan női könyvgyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtárban

Elekes Irén Borbála, Civil Rádió, Budapest

A nemzeti könyvtár 1924-ben – éppen kilencven évvel ezelőtt - értékes és különleges művekkel gazdagodott. Benczúr Gyuláné Boldizsár Kata Piroska ekkor fogalmazta meg, hogy a Magyar Asszonyok Könyvtára nevű könyvgyűjteményét a Széchényi Könyvtárnak ajándékozza.

Előadásban szeretném bemutatni azt az utat, amely a nevezetes ajándékozásig vezetett – s nem csak Boldizsár Kata Piroska egyéni életében. Legfőbb célom, hogy a magyar művelődéstörténet olyan összefüggéseire mutassak rá, amelyek logikus történetté összeállva megmutatják a női generációk egymásba kapcsolódó tevékenységének áldásos hatását a magyar kultúrára.

A nők szerepvállalásának előtérbe kerülését szokás a nagy történelmi folyamatok hatásával, a felvilágosodás eszméinek hazai terjedésével magyarázni. Ismert érvek, hogy az önálló nemzeti létnek mennyire fontos letéteményesei a nők, akik a felnövekvő nemzedékek első nevelői, valamint hogy a fejlődő irodalom mennyire igényli a női olvasóközönséget. Nagyon sok forgalomban levő magyarázatból kimarad azonban mindaz, amit a nők saját maguk tettek szellemi és politikai egyenjogúsításukért és a szuverén alkotás jogáért.

A továbbiakban bemutatom a főbb eseményeket, amelyek alátámasztják azokat a kapcsolódásokat, amelyek a nőemancipáció ügyében munkálkodók között léteztek és tovább hagyományozódtak. Nem lehet most célom az egyes személyek munkásságának részletes ismertetése, sokkal inkább az, hogy a folyamatokat láttassam és a kapcsolódási pontokat érzékeltessem. A vázlatos áttekintés során a pozsonyi országgyűléstől eljutunk az 1924-es ajándékozási szerződésig és láthatjuk, hogy a nőemancipációért tevékenykedők támaszkodtak az elődök, vagy a kortársak munkájára, rokoni, baráti, mester-tanítványi vagy munkatársi kapcsolat fűzte őket össze, közös jellemzőjük pedig a segítő attitűd volt.

A modern nőmozgalom forrásvidékének Magyarországon is a XVIII. század vége tekinthető. Ekkor, az 1790-es pozsonyi diétán szólalt fel Brunszvik Antal aki a nőnevelés, az állami leányiskolák szervezésének szükségességéről beszélt.

Ugyanennek az országgyűlésnek még fontosabb eseménye, hogy ekkor nyújtották be „A' magyar anyáknak az ország'-gyűlésére…"[1] benyújtott petícióját, amely szót emel az ország ügyeibe való női beleszólás jogáért. A kérvényt Széchényi Ferenc titkára, Bárány Péter foglalta írásba két évvel korábban, mint ahogy Mary Wollstonecraft híres kiáltványa napvilágot látott. A címben említett „alázatos kéréssekkel" ellentétben a következő mondatot olvashatjuk: „Most nyissatok nekünk tágasabb kaput a velünk született szabadságra". Néhány évtizeddel később (1828-ban) Brunszvik Antal lánya, Teréz kisdedóvót alapít, elsőként a Monarchiában.

Éppen ebben az időben folyik a Tudományos gyűjtemény hasábjain a nők irodalmi működésről szóló kemény vita. (Figyelemre méltó, hogy a Tudományos gyűjtemény egyik cikkírója már néhány évvel e vitát megelőzve hivatkozott Mary Wollstonecraft[2] híres írására és hosszan idézte is a művet.)

A vitaindító cikk méltán háborította fel a nőolvasókat, amint a következő idézet is mutatja: „Mi napkeleti nemzet vagyunk: Ám legyenek német szomszédnéink, franciánék, ánglusnék tudományosan nevelve, ám maradjon ezeknek a sok olvasás elmondhatalan házi szűkölködésök; a magyar asszonyi nem enélkül ellehet és néki való kevés számú jó könyvek megolvasása mellett boldog. A magyar nő a férfiakat illető mélyebb tudományokba ne avatkozzék, könyveket ne írjon és a haza bölcsei között ne tanítóskodjék … Magyar férjnek tudományos asszony valami szokatlan és viszologtató (sic!) látvány."[3]

Az egyik hozzászóló levelét a szerkesztő már nem hajlandó közölni, ezért az elutasított vitázó, Kis Dobronyi Izsák Terézia saját kiadású könyvecskéjében fejti ki véleményét. Mint mondja: „Lehet-e' hát az olly sértegető munkákra Fülemilei hangon felelni? valóban nem! Tulajdon hangokon kell véllek beszélni: Különben meg nem értik azt..."[4]

Figyelemre méltó, hogy a szerző a kis füzetben olyan témákat is felvet, amelyeket mai kifejezéssel élve bántalmazásként és a rasszizmusként ítélünk el: „De sok pallérozott Férjfi, szintúgy mint a' tudatlan köz ember, nem gyakorol más érdembéli elsőséget, mint a' keze erejét az emberiség gyalázatjára. Mert ugyan ez az erő az állatokkal is köz: még is ki látta, hogy ezek, még a' leg vadabb is, az ő társát bántaná, sőt inkább védelmezi. A' jó Isten sem mondta azt Ádámnak: verjed a' te Feleségedet; csak ezt mondotta Évának: „A Te akaratod az ő hatalmában legyen!" Márhogy minémű akarat értetődött a' hatalom alatt? arról tovább nincs szó. Azt pedig látjuk, hogy nagyobb része a Férjfi Nemnek a'

---

[1] A' magyar anyáknak az ország'-gyűlésére egybegyűltt ország nagyai','s magyar atyák' elejébe terjesztett alázatos kéréssek. Pozsony, 1790.

[2] Mary Wollstonecraft: A vindication of the rights of woman. Boston, 1792.

[3] Tudományos Gyűjtemény, 1826. XI. k. 68.

[4] A' TAPASZTALÁSOK teszik VIGYÁZÓVÁ az EMBERT vagy az Állortzás Támadók ellen ÁLLORTZÁTLAN VÉDELMEZÉS. Egy Barátném Leveleiböl való Tóldalékkal együtt Önnön költségén kiadta K.D.I.T. Budán, Nyomattatott Landerer Anna betűivel 1828.

verekedésben határozza elsőségét; melly a rosszon semmit sem javít, a' jónak pedig szükségtelen. Az erősebbtől való félelem ideája pedig, mind a' két Nemben egyaránt fel található. Mert mit vétettek a' világ harmadik és ötödik része csendes lakossai, hogy őket az Anglus, Franczia, Spanyol, Hollandus, olly' nagy köz földeken és tengereken keresztül fel keresse ,s a' barátság színe alatt rablántzokra hurtzolja: Mit vétettek azon számtalan szerentsétlenek, a' kiket még mái napig is a' despota Török, mint a marhákat, falkástul hajt piattzára?"

A könyvecskében és a lábra kapó nőegyletekben, valamint a szalonokban határozott női vélemények kaptak hangot, melyek bátran szóltak hozzá az élet dolgaihoz. Természetes, hogy idővel felmerült a lapalapítás igénye, egy olyan női lapé, melynek szerkesztője is nő. A feladatot Szegfi Mórné Kánya Emília - aki a fenti vita évében született - vállalta magára. A tollforgatásban már gyakorlott fiatalasszony, aki korán kötött, sikertelen házasságából menekülve önálló egzisztenciát próbált teremteni, nagy nehézségek árán 1860-ban végre megindíthatta lapját. Így ő lett a Monarchia első lapszerkesztőnője.

Lapja, a Családi Kör az első időszakban élen járt az emancipációs törekvések népszerűsítésében. Később a Pesti Jótékony Nőegylet hivatalos lapja lett.

Kánya Emilia visszaemlékezéseiben így ír saját szerepéről: „Én az én szerény helyzetemben csak az eszmét tudtam adni, közreműködni a kivitelben, odaadni nappali és éjjeli munkámat, a többi érdem az én kedves nőtestvéreimé volt, akik megértettek, felkaroltak." (Kiemelés E.I.B.)

Kik is ezek a nőtestvérek? a Pesti Jótékony Nőegylet tagjai, Veres Pálné, Bohusné Szőgyény Antónia és mások.

Veres Pálné Benitzky Hermin 1865-ben teszi közzé Jókai lapjában A Hon-ban Felhívás a nőkhez![5] című írását, amely nyitánya lesz az Országos Nőképző Egylet megalakulásának. Ez az egyesület küzd azután a szervezett középfokú nőoktatásért és tevékenysége döntő szerepet játszik abban, hogy a század végére megszületik a nők egyetemre jutását lehetővé tevő törvény is.

Következő szereplőnk, Bohusné Szőgyény Antónia egyik jelentős cselekedete szintén az 1865-ös évhez kapcsolódik. Az általa kezdeményezett gyűjtésből ebben az évben rendezték be a Széchényi Könyvtár dísztermét. Nem véletlen, hogy az itt tartott egyik első rendezvény a Brunswick Teréz tiszteletére tartott emlékülés volt. Az eseményen elhangzott ünnepi beszéd a Monarchia első kisdedóvójának alapítóját Széchenyi Istvánnal állította párhuzamba, aki „az anyagi fejlődést, az indusztrializmust indította meg és közvetlenül rakta le alapjait annak a Magyarországnak, amely csak 'lesz' – Brunswick Teréz az indusztrializmus nyomában járó (…) veszedelmeket igyekezett köznevelésszel tompítani"[6].

Bohusné Szőgyény Antóniának okvetlenül helye van a magyar művelődés történetének kiváló alakjai között. Ismert jótékonysági tevékenysége mellett a nevelés terén is számos úttörő kezdeményezés fűződik nevéhez. Brunszvik Terézzel való barátságának hatására kisdedóvót létesített Aradon, később Világoson. Levelezésben állt Veres Pálné Beniczky Herminnel.

Munkásságában a jótékonyság és a nőnevelés összekapcsolásának szép példája, hogy leányok taníttatását finanszírozta, akik a Rudnyánszky-nyomdában szereztek képesítést.

Budapesti, Sas utcai lakásában szalont tartott fenn, ahol különböző nézeteket valló írók, művészek - például Vörösmarty, báró Eötvös József, Reguly Antal, Liszt Ferenc, Trefort Ágoston - jöttek össze és cseréltek eszmét.

Amikor 1869-ben megnyílt az első Magyar Királyi Tanítónő Képezde, Bohusné Zirzen Jankát ajánlotta az igazgatónői székbe. Választását Zirzen Janka hosszú, eredményes munkája fényesen igazolta. Zirzen Janka érdemei a nők modern pályákra való felkészítésében elévülhetetlenek. Az ő intenciójára alakult meg a Mária Dorothea Egyesület és megindult a Nemzeti Nőnevelés (1880-1919) című pedagógiai folyóirat, mely negyven éves fennállása alatt a magyar nevelésügy fontos orgánuma volt. A lap rendszeresen közölte a kor értelmiségi nőinek tanulmányait (Geöcze Sarolta, De Gerando Antonina, Zirzen Janka, Karacs Teréz, Gyarmathy Zsigáné, Ritoók Emma, Bédy-Schwimmer Rózsa stb.) Az első értelmiségi nők szinte kötelességüknek érezték, hogy elődeik teljesítményét megóvják a feledéstől. Egyben mintát, követésre méltó példát is találtak kutatásuk tárgyában. Magas képzettségükkel a közjót kívánták szolgálni.

A Zirzen Intézet tanári kara 1876-ban Boldizsár Kata Piroska segédtanítónő személyében új taggal bővült. 1882-től már rendes tanítónő, földrajzot és a történelmet oktat. 1892-ig marad az intézet kötelékében - ekkor megy férjhez Benczúr Gyulához - tehát tizenhat évig volt Zirzen Janka közvetlen munkatársa.

Boldizsár Kata Piroska (1854-1928) különleges női könyvgyűjtemény alapjait vetette meg 1888-ban, amelyet több évtizednyi folyamatos gyűjtés és fejlesztés után 1924-ben a Széchényi Könyvtárnak ajándékozott. Történelmi jelentőségű vállalkozásának célja, hogy összegyűjtsön minden olyan dokumentumot, amelyet nők hoztak létre, nőkről szól, vagy a nőkérdést tárgyalja. A régi magyar irodalom korszakától a huszadik század eleji munkákig terjed a gyűjteményben található művek sora: az 1624-ben kinyomtatott, Károlyi Zsuzsanna tiszteletére elmondott prédikáció épp úgy ott van a polcon, mint Götz Irén: A radium emanatio quantitativ meghatározásáról szóló doktori értekezése, vagy a korabeli modern nőmozgalom dokumentumai.

A gyűjtemény magyar és idegen nyelvű anyagból áll. A 930 magyar nyelvű mű mellett 263 angol, 453 francia, 1335 német, 86 olasz és 10 egyéb nyelvű mű található. A könyvtár hungaricum könyvtárnak indult, fő célja az volt, hogy a magyar és a magyar vonatkozású anyag tekintetében mindent összegyűjtsön, ami nőírók tollából származik, vagy amit nőkről, vagy a nőkérdésről írtak.

5/ „…a dolgozó nőnek a magyar társadalomban ő [Veres Pálné] szerzett polgárjogot; ezzel a demokratikus felfogást bevitte oda is, ahol az addig nem volt meg – a nők körébe. (Geöcze Sarolta: Veres Pálné és a magyar társadalom evolúciója. A Magyar Paedagógiai Társaság 1904. márciusi ülésén tartott előadás. In: Magyar Paedagogia 1904. 13. évf. 6/7. sz. 321-341. p.

6/ Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Dr. Czeke Marianne. Bp. 1938.

A Magyar Asszonyok Könyvtára állományának részletesebb bemutatása megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár díszes albumának tanulmányában,[7] ezért most csak példákkal illusztrálom, milyen gazdag anyagot tartalmaz a gyűjtemény.

A régi magyar irodalom köréből kiemelt figyelmet kaptak azok a munkák, amelyek Bethlen Kata grófnővel kapcsolatosak. A művelt nagyasszony ugyanis híres könyvtárat hozott létre, amelyről Bod Péter református prédikátor katalógusából tudunk, mert a nagyenyedi kollégiumra hagyott könyvtár 1849-ben, a szabadságharc idején leégett.

Bethlen Kata könyvtárával Boldizsár Kata Piroska behatóan foglalkozott, a könyvgyűjtő nagyasszonyt példaképének tartotta. A Magyar Asszonyok Könyvtára becses darabja a Makula nélkül való tükör, melyet a jezsuiták nagyszombati nyomdája jelentetett meg 1712-ben és Újfalusi Judit cseh nyelvből fordította, vagy a Debrecenben 1735-ben megjelent Árva Bethlen Kata imádságai című munka. Benczúr Gyuláné 1911-ben elkészíttetett egy olyan könyvészeti ritkaságot – mindössze 25 példányban -, amely a XVIII. század tipográfiájával a következőket tartalmazza: Árva Bethlen Kata fohásza, Bod Péter Tiszta, fényes drága bíbor… című versének részlete, a Magyar Athenasból a Bethlen Katára vonatkozó szakasz és a könyvtár katalógusa.

A felvilágosodástól a realizmusig tartó időszakból megtaláljuk a könyvek között a Barátsági vetélkedés (Kolozsvár 1804) című munkát, amely Molnár Borbála és Máté Jánosné levelezése – a nők helyzetéről, családi és társadalmi szereplehetőségeikről.

Bulyovszky Lilla, Gyarmathy Zsigáné, nőköltők antológiái, életrajzok, naplók sorakoznak a polcokon e korszakból.

Fáylné Hentaller Mariska[8] magyar írónőkről szóló könyve különösen fontos számunkra. Mint Zirzen-tanítvány – művét is neki ajánlotta – az elsők között érezte át annak a felelősségét, hogy a női teljesítményeket össze kell gyűjteni és jelentőségüket méltányolni kell.

A tudományos munkák között szerepel például Veres Pálné lélektani munkája, s megtaláljuk Torma Zsófia és Geöcze Sarolta, valamint Erdős Renée, Kaffka Margit, Lesznai Anna, Hoffmann Edit, Czeke Mariann (az első könyvtárosnő) műveit is.

Különleges kiadvány készült 1909-ben, a Petőfi almanach. Benne Petőfi Sándor költeményeinek fordításai találhatók, a 379. oldalon például a Reszket a bokor mert… című vers cigány fordítása.

A hazai és a nemzetközi nőmozgalom jelentős szereplőinek munkái, a nőmozgalmak dokumentumai és folyóiratai „feminizmus" tárgyszó alatt szerepelnek a könyvtárban. A magyar feminizmus úttörői közül Glücklich Vilma, Bédy-Schwimmer Rózsa, Mellerné Miskolczy Eugénia nevével találkozhatunk, valamint A Nő és a Társadalom című feminista folyóirat példányaival, a külföldiek közül Henriette Fürth, Rosa Luxemburg szerepel és olvashatjuk a nemzetközi nőkongresszusok anyagát. Ott vannak a híres pedagógusnők Ellen Key, Maria Montessori munkái.

Boldizsár Kata Piroska

A gyűjtemény legértékesebb részéről, a levelestárról és a gyűjtés módszereiről részletes leírás található a már említett Gyűjtők és gyűjtemények című kötetben megjelent tanulmányban.[9]

Az alapító a gyűjteményt kezdettől fogva szakszerűen gyarapította, tudományos alapossággal katalogizálta és végrendeletében azt remélte, hogy munkájának folytatása lesz. A második világháború utáni időszak meghiúsította ezt.

A világ ma is működő híres nőkönyvtárai később keletkeztek ugyan, de alapításuk óta folyamatosan működnek, gyarapodnak, modernizálódnak s fontos bázisai a nőkutatásnak.

http://www.annuaire-au-feminin.net/englBMDURAND.html – Marguerite Durand alapította 1897-ben

http://www.londonmet.ac.uk/thewomenslibrary/about/ourhistory.cfm – Millicent Fawcett alapította 1926-ban

http://www.aletta.nu/aletta/eng/about_aletta–1929-ben alapították, Aletta Jacobs-ról nevezték el.

Az értékes könyvekből és a Levelestárból álló Magyar Asszonyok Könyvtára az alapító halála után is gyarapodott, frissen megjelent munkáikat a női szerzők továbbra is eljuttatták a Széchényi Könyvtárba, volt tehát remény arra, hogy a különleges gyűjtemény ne csak megmaradjon, de fejlőd-

[7] Elekes Irén: Egy „névtelen székely asszony". Boldizsár Kata Piroska, a gyűjteményszervező. In: Gyűjtők és gyűjtemények. A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük. Budapest, 2009. Kossuth Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár

[8] Fáylné Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Budapest, 1889.

[9] Elekes Irén i..m.

jön is. A történelem alakulása azonban meggátolta ezt. Hosszabb hányattatás után a Magyar Asszonyok Könyvtára kötetei nagy hiányokkal ugyan, de ismét a Széchényi Könyvtárban találhatók, bár a gyűjtemény gyarapodása a második világháború után megszakadt.

Méltó feladatunk lehet a Magyar Asszonyok Könyvtárát Csipkerózsika álmából felébreszteni, az éppen 160 évvel ezelőtt született alapító emléke előtt tisztelegni, aki „végrendeletében és élőszóban is kifejezte azt az óhaját, hogy e könyvtár ne záródjon le az ő alapvető munkájával."

Ahogy a bevezetőben megjegyeztem, fontos tudni arról, hogy a nők maguk mit tettek szellemi és politikai egyenjogúsításukért és a szuverén alkotás jogáért. Másfelől pedig előadásom főhajtás volt az utunkat kikövező honleányok, tanárnők, írónők előtt, bár dolgozatomból sok száz érdemes név maradt ki.

A Magyar Asszonyok Könyvtára meggyőzően bizonyítja a női alkotóképesség erejét, a női nemzedékek egymásra épülő, kitartó munkáját és láthatóvá teszi a nők tevékenységének maradandó hatását a magyar kultúrára.

A mára rendelkezésre álló, szinte korlátlan technikai lehetőségek segítségével Boldizsár Kata Piroska műve közkinccsé tehető és munkája a mai kor igényei szerint folytatható.